

Elektroninio balsavimo galimybių studija

Studijos autoriai:

Ainė Ramonaitė (vadovė)
Egidijus Barcevičius
Diana Jurgelevičiūtė
Žygimantas Medelis
Mantvydas Juozapavičius
Alvydas Jokubaitis
Daumantas Lipskis
Laura Kirvelytė

Vilnius, 2008

Studiją parengė E-demokratijos tyrimų grupė

Studija yra Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto, Kauno technologijos universiteto ir Mykolo Romerio universiteto vykdomo projekto „Demokratija žinių visuomenėje: iššūkių ir galimybių analizė“ dalis

Projektą finansuoja Lietuvos valstybinis mokslo ir studijų fondas

Turinys

Įvadas	4
1. Elektroninio balsavimo kontekstas	7
1.1 Elektroninio balsavimo būdai	7
1.2 Kitų šalių patirtis	8
1.3 Lietuvos pasirengimas el. balsavimo įvedimui	13
1.4 Kompiuterizacijos ir interneto vartojimo lygis Lietuvoje	15
1.5 Lietuvos visuomenės pasirengimas internetiniam balsavimui	18
2. Elektroninio balsavimo kaštų ir naudos analizė	20
2.1 Rinkėjų aktyvumo didinimas	21
2.2 Balsavimo palengvinimas	27
2.3 Rinkimų atpiginimas	31
2.4 Šalies įvaizdžio gerinimas	35
2.5 El. balsavimo naudos Lietuvos politinėms partijoms vertinimas	38
3. Elektroninio balsavimo įvedimo saugumo klausimai	41
3.1 Techniniai-socialiniai saugumo aspektai	41
3.2 Visuomenės pasitikėjimo elektroninio balsavimo sistema problema	49
3.3 Išorinės grėsmės	52
4. El. balsavimo poveikis demokratijos kokybei: normatyvinė diskusija	58
4.1. El. balsavimas – nuolaida instrumentinio požiūrio į politiką atstovams?	58
4.2 Balsavimo slaptumo problema	60
4.3 Visuomeninės priežiūros keitimas ekspertine kontrole	63
Išvados	68
REKOMENDACIJOS	74

Ivadas

Elektroninio balsavimo įvedimo Lietuvoje klausimas jau daugiau kaip metus aktyviai svarstomas ir valstybės institucijose, ir visuomenėje. 2006 m. lapkričio 16 d. Seimas patvirtino balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepciją, kurioje suformuluoti internetinio balsavimo įvedimo tikslai, pagrindiniai el. balsavimo principai, aprašoma principinė balsavimo internetu schema, numatoma kaina ir reikalavimai teisinei bazei. 2007 m. liepos 11 d. Vyriausybė patvirtino balsavimo internetu diegimo programą ir pavedė ją koordinuoti Informacinės visuomenės plėtros komitetui prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Entuziazmą įvesti Lietuvoje balsavimo internetu galimybę skatina kaimyninės Estijos, kuri 2007 m. pirmoji (ir kol kas vienintelė) pasaulyje balsavimą internetu įteisino parlamento rinkimuose, pavyzdys.

Internetinio balsavimo įvedimo idėja susilaukė nevienareikšmiškos reakcijos tiek iš visuomenės, tiek iš politikų. Liberalų sąjūdis paskelbė e-peticiją už balsavimo internetu įvedimą, kurią pasirašė 14 000 piliečių,¹ Darbo partija taip pat aktyviai išreiškė savo susidomėjimą šia idėja.² Balsavimą internetu parėmė ir Prezidentas Valdas Adamkus.³ Tačiau yra ir nemažai el. balsavimo įvedimo Lietuvoje kritikų.⁴ Paskelbta peticija prieš balsavimą internetu⁵, kol kas surinkusi virš 300 piliečių parašų. Demokratinės politikos instituto užsakytoje analitinėje studijoje „Dėl LR Seimo nutarimo „Dėl balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos patvirtinimo“ teigiama, jog „įgyvendinus LR Seimo patvirtintą nutarimą, gali būti reikšmingai pažeisti renkamosios demokratijos Lietuvos Respublikoje pagrindai“⁶. Abejonių dėl el. balsavimo naudos pasigirsta ir žiniasklaidoje⁷.

Šios **studijos tikslas** - įvertinti elektroninio balsavimo įvedimo Lietuvoje galimybes, potencialią naudą, kaštus bei galimus pavojus. Studijoje daugiausia dėmesio skiriama ne techniniams, bet socialiniams ir politiniams el. balsavimo įvedimo aspektams. Joje remiamasi kitų šalių, ypač Estijos, patirtimi, tačiau įvertinami specifiniai Lietuvos poreikiai ir sąlygos.

---

¹ Balsas.lt portalas (2007): „Liberalai: 14 tūkst. elektroninių parašų – už balsavimą internetu“, sausio 9 d. Svetainė internete: <http://www.balsas.lt/naujienos/lietuva/straipsnis7986>.

² Laikas (2006): „Jaunimas palaiko elektroninio balsavimo idėją“, gruodžio 15-21 d. Svetainė internete: <http://laikas.net/2006/172nr/05.pdf>.

³ Delfi.lt portalas (2006): „Prezidentas V. Adamkus - už balsavimą internetu“, lapkričio 30 d. Svetainė internete: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/article.php?id=11382554>.

⁴ Žr. pvz, Alfa.lt portalas (2006) „Elektroninis balsavimas – grėsmė demokratijai“ <http://www.alfa.lt/straipsnis/107104> <http://emilis.info/epeticija/>

⁵ <http://www.dpi.lt/index.php?id=336>

⁷ Kumpikevičiūtė, I. (2007): „Balsavimo internetu klystkeliai“, *Atgimimas*, 2007 m. kovo 30 d. Svetainė internete <http://www.atgimimas.lt/articles.php?id=1175165430>; Svann Arne Lie, „Balsavimas internetu – grėsmė Lietuvos demokratijai. Balsas.lt, 2008 02 10. <<http://www.balsas.lt/naujiena/179070>>.

Studijos uždaviniai:

1. įvertinti Estijos ir kitų šalių el. balsavimo patirtį,
2. išnagrinėti el. balsavimo įvedimo Lietuvoje kaštus,
3. įvertinti galimą elektroninio balsavimo poveikį rinkėjų aktyvumui,
4. išnagrinėti el. balsavimo politines pasekmes,
5. pateikti elektroninio balsavimo saugumo analizę,
6. išanalizuoti galimas išorinės grėsmes el. balsavimui,
7. aptarti normatyvius argumentus dėl el. balsavimo pasekmių demokratijos kokybei.

Studijoje nagrinėjamas klausimas, ar Lietuvai verta įvesti balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose galimybę ir jei taip, kada ir kokia apimtimi. Studijoje analizuojamos ir lyginamos penkios galimos **pasirinkimų alternatyvos**:

1. įvesti el. balsavimą visiems rinkimams nuo 2008 m. Seimo rinkimų,
2. įvesti el. balsavimą el. balsavimą tik savivaldos rinkimuose ir/arba EP rinkimuose,
3. įvesti el. balsavimą tik atskiroms gyventojų grupėms (žmonėms su fizine negalia, balsuojantiems kariniuose daliniuose, laivuose ir pan.),
4. rengtis el. balsavimo įvedimui, stebėti kitų šalių patirtį, tačiau kol kas įvedimą atidėti,
5. atmesti el. balsavimo idėją iš viso.

Metodologija

Studijoje remiamasi Statistikos departamento duomenimis, 2007 m. spalio mėn. specialiai užsakyta reprezentatyvia Lietuvos gyventojų apklausa (apklausą atliko visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“), Vilniaus universiteto Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto atliktu žvalgomoju išeivių Lietuvos piliečių politinio aktyvumo tyrimu, LR Vyriausiosios rinkimų komisijos pateiktais duomenimis, kokybiniais interviu su specialistais, kitose šalyse atliktais tyrimais. Ypač daug remiamasi Estijos patirtimi: duomenimis, gautais iš Estijos vyriausiosios rinkimų komisijos, bei pokalbių su jos nariais metu gauta informacija.

Struktūra

Pirmojoje studijos dalyje pristatomas elektroninio balsavimo iniciatyvos kontekstas: aptariama kitų šalių patirtis, įvertinamas Lietuvos pasirengimo internetinio balsavimo įvedimui lygis,

aptariami Lietuvos kompiuterizacijos ir interneto vartojimo mastai ir įvertinamas potencialus balsuotojų internetu skaičius. Antrojoje dalyje pateikiama elektroninio balsavimo įvedimo Lietuvoje kaštų/naudos analizė. Svarstomi trys pagrindiniai argumentai dėl galimos elektroninio balsavimo naudos: balsavimo prieinamumo bei rinkėjų aktyvumo didinimo, rinkimų proceso (balsų skaičiavimo) efektyvinimo bei įvaizdžio gerinimo argumentas. Trečiojoje dalyje analizuojamos grėsmės balsavimui internetu. Galiausiai ketvirtojoje dalyje aptarimai normatyviai argumentai, kaip elektroninio balsavimo įvedimas gali atsiliiepti demokratijos stabilumui ir kokybei. Išvadose pateikiamas nagrinėjamų penkių pasirinkimo alternatyvų įvertinimas bei rekomendacijos valdžios institucijoms.

1. Elektroninio balsavimo kontekstas

1.1 Elektroninio balsavimo būdai

Elektroniniu balsavimu laikomos įvairios balsavimo formos, kai balsuojama, naudojantis šiuolaikinėmis informacinėmis technologijomis. Egzistuoja įvairūs el. balsavimo būdai, pradedant nuo elektroninių įrenginių (balsavimo mašinų), įrengtų balsavimo apylinkėse, iki nuotolinio balsavimo, kai rinkėjas atiduoda balsą internetu arba mobiliuoju telefonu. Skiriami trys pagrindiniai elektroninio balsavimo įgyvendinimo būdai: 1) balsavimas prižiūrimoje balsavimo apylinkėje, naudojant elektroninę įrangą, 2) balsavimas neprižiūrimose elektroninėse kabinose (kioskuose), kurios gali būti įrengtos, pvz., prekybos centruose; 3) nuotolinis elektroninis balsavimas, kai balsuojama namuose ar darbe, naudojantis rinkėjo įranga⁸ (balsavimo būdų suvestinę žr. 1.1 lentelėje).

1.1 lentelė. Balsavimo būdai

Aplinka	Kontroliuojama	Nekontroliuojama	
Būdas			
Popierinis	Balsavimas apylinkėje	Balsavimas paštu	
Elektroninis	Autonominės elektroninės balsų skaičiavimo mašinos	Nuotolinis elektroninis balsavimas (kompiuteriu, mobiliu telefonu)	Balsų skaičiavimo mašinos
	Į tinklą sujungtos elektroninės balsavimo mašinos		
	Elektroninis balsavimas į tinklą sujungtuose kioskuose		

Šaltinis: Robert Krimmer, Overview. In Krimmer, R. (ed). *Electronic Voting in Europe 2006*. p. 10.

Elektroninio balsavimo (vadinamoji tiesioginio elektroninio įrašymo) mašina kompiuterizuoja biuletenių pateikimą ir rezultatų surinkimą. Rinkėjui biuletenis pateikiamas per elektroninio balsavimo mašinos kompiuterinį displejų, kur pasinaudojant atitinkamomis priemonėmis (dažniausiai mygtukais ar liečiamu ekranu) rinkėjas gali išreikšti savo pasirinkimą. Sistema

⁸ Ronald Riverst, E-voting. Laboratory for Computer Science. Massachusetts Institute of Technology.

patalpinama į saugią dėžutę tam, kad būtų užkertamas kelias prijungti pelei ar klaviatūrai. Į elektros tinklą kompiuteris įjungiamas per nepertraukiamą energijos tiekėją ir paliekamas balsavimo kabinoje, kurioje yra atskirtas ekranu. Rinkėjai eina į savo balsavimo apylinkę, kur nustatoma jų tapatybė ir kur jiems paprastai duodama „smart“ kortelė arba PIN kodas, suteikiantis galimybę prisijungti prie įrengimo. Gauti balsavimo duomenys apdorojami kompiuterio programa ir saugomi kompiuterio atmintyje. Po rinkimų mašina sugeneruoja balsavimo duomenų ataskaitą, kuri išsaugoma atminties laikmenoje bei pateikiama spausdinta kopija. Sistema taip pat gali turėti galimybę persiųsti individualius balsus arba balsų sumą į centrinę balsų skaičiavimo instituciją.

Kartais elektroniniu balsavimu taip pat vadinamas balsavimas, kai elektroninės priemonės naudojamos balsų skaičiavimui, pavyzdžiui, naudojant perfokortas arba optinius skenerius. Balsuojant perfokortomis naudojamas nedidelis prietaisas skylučių iškirtimui jose. Yra skiriamos 2 perfokortų rūšys - "votomatic" ir "datavote". *Votomatic* tipo perfokortose yra tik sunumeruotos vietos galimoms skylutėms, o jas atitinkančių kandidatų sąrašai pateikiami atskirame buklete. Tuo tarpu *datavote* tipo perfokortose prie vietų galimoms skylutėms yra surašytos kandidatų pavardės. Balsų skaičiavimas yra automatizuojamas panaudojant perfokortos skaitymo mechanizmą arba tabuliatorių. Problema su perskaičiavimu yra ta, kad reikia atsižvelgti į iš dalies išmuštas skylutes. Tačiau, skirtingai nuo klasikinio australiškojo biuletenio, žiūrint į tokias dalinai išmuštas skylutes, yra itin sudėtinga nustatyti rinkėjo ketinimą – t.y., ar rinkėjas norėjo išmušti skylutę, bet per silpnai nuspaudė prietaiso rankeną, ar įdubimas/dalinis išmušimas biuletenyje atsirado netyčia.

Optiniai [pažymėjimams jautrūs] skeneriai (*Optical Mark-Sense Scanners*) pirmą kartą buvo panaudoti rinkimuose 1960 m., nors buvo išrasti daug anksčiau, ir plačiai naudojami testuojant studentus ir loterijose. Skenavimui paprastai naudojami biuleteniai, kuriuose kandidatų pavardės (ar pasirinkimo variantai referendumo metu) yra atspausdinamos šalia tuščio stačiakampio, apskritimo, ovalo ar pan. Rinkėjai išreiškia savo pasirinkimą užpildydami stačiakampį, apskritimą ar ovalą. Ši technologija suteikia galimybę automatiškai suskaičiuoti, perskaičiuoti rankomis ir atlikti perskaičiavimus.

Šioje studijoje nagrinėjamas tik nuotolinio elektroninio balsavimo būdas – balsavimas internetu. Tekste elektroninio balsavimo terminas vartojamas pakaitomis su internetinio balsavimo terminu, t.y. siauresne prasme.

1.2 Kitų šalių patirtis

Elektroninio balsavimo, naudojant elektronines balsavimo mašinas, sistemos nacionaliniu mastu pirmiausia buvo panaudotos Belgijoje, Olandijoje XX a. dešimtajame dešimtmetyje. Šiuo metu

balsavimas elektroninėmis mašinomis taikomas Brazilijoje, Jungtinėse Amerikos valstijose, Venesueloje ir kitose šalyse. Tačiau dėl įvairių su el. balsavimo mašinomis susijusių problemų, šio būdo kai kurios šalys atsisako. Nyderlanduose, kur iki šiol elektronines balsavimo mašinas naudojo apie 98% visų rinkėjų, 2007 metų spalio 1 dienos Amsterdamo apygardos teismo sprendimu, 1997 metų įstatymas, leidžiantis naudoti balsavimo mašinas rinkimuose, yra panaikinamas. Teismo sprendimas paremtas pilietinės organizacijos „Mes nepasitikime balsavimo kompiuteriais“ (Wijvertrouwenstemcomputersniet) pateiktais tokio balsavimo metodo nesaugumo įrodymais.⁹

Nuotolinio el. balsavimo bandymų atlikta santykinai nedaug. Pirmieji bandymai Olandijoje ir pirminiuose rinkimuose (primary elections) Arizonoje nebuvo sėkmingi. Olandijoje Leidshendam ir Voorbutgo miestų gyventojai 2001 m. spalio mėn. internetu galėjo balsuoti dėl naujojo jungtinio miesto vardo. Tačiau balsavimas buvo nutrauktas, kai paaiškėjo, kad balsų buvo paduota daugiau nei yra rinkėjų. Arizonos rinkimuose taip pat buvo užfiksuota daug techninių gedimų.¹⁰ Internetinio balsavimo bandymai yra įvykdyti Jungtinėse Amerikos valstijose, Didžiojoje Britanijoje, Šveicarijoje, Ispanijoje, Prancūzijoje, Nyderlanduose. Ne vienoje šalyje buvo suformuotos specialios darbo grupės įvertinti internetinio balsavimo įvedimo galimybes. Dauguma tokių projektų išvados dėl el. balsavimo įvedimo perspektyvų gana pesimistinės.

Vienas iš pirmųjų stambių elektroninio balsavimo eksperimentų buvo atliktas Jungtinėse Amerikos valstijose – tai Saugaus elektroninio registravimo ir balsavimo eksperimentas (SERVE), įgyvendintas JAV Saugumo departamento. Ši balsavimo sistema buvo numatyta naudoti 2004 m. rinkimuose užsienyje gyvenantiems JAV rinkėjams. Tačiau Pentagonas atsisakė naudoti šią sistemą dėl rimtų saugumo grėsmių.¹¹ Ypač didelės diskusijas sukėlė nepriklausomų mokslininkų atlikta saugumo analizė, kurios išvadose teigiama: „Kadangi stambių ir sėkmingų atakų pavojus toks didelis, apgailestaudami rekomenduojame tuojau pat nutraukti SERVE sistemos vystymą ir nebandyti nieko panašaus ateityje, kol Interneto ir asmeninių kompiuterių infrastruktūra nebus iš esmės pakeista arba kol neįvyks nenumatyto esminio perversmo saugumo srityje.“¹²

Jungtinėje karalystėje internetinio balsavimo eksperimentas buvo atliktas 2003 m. vietiniuose rinkimuose. Vertindama eksperimentą, Jungtinės karalystės Vyriausioji rinkimų komisija padarė išvadą, jog reikia tęsti el. balsavimo testavimą, nerekomenduodama įvesti el. balsavimo

---

⁹ Žr. <<http://www.wijvertrouwenstemcomputersniet.nl/English>>

¹⁰ Pippa Norris, Will new technology boost turnout? Paper for the British Study Group Seminar Friday 31st October 2-4pm, Minda de Gunzberg Center for European Studies, Harvard University.

¹¹ Schryen, Guido, How Security problems Can Compromise Remote Internet Voting Systems. Krimmer R. (ed.) *Electronic voting in Europe 2004*. <http://www.e-voting.cc/static/evoting/files/schryen_p121-131.pdf>

¹² Jefferson D. et al, A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE). January 2004. <<http://servesecurityreport.org/paper.pdf>>

nacionaliniu mastu.¹³ Šveicarijoje elektroninio balsavimo eksperimentai buvo įvykdyti trijuose kantonuose 2003 m., taip pat penki bandomieji balsavimai įvykdyti 2004 ir 2005 m. nacionaliniuose referendumuose Ženevos, Niurnbergo ir Ciuricho kantonuose. Prieš tai balsavimo sistemos buvo išbandytos prižiūrint nepriklausomiems ekspertams.¹⁴ Eksperimentai vertinami kaip sėkmingi¹⁵, tačiau Federalinės tarybos požiūris į elektroninį balsavimą lieka atsargus¹⁶.

Norvegijoje 2004 m. Vietos valdžios ir regionų plėtros ministerijos iniciatyva buvo sukurta speciali komisija, kurios užduotis buvo įvertinti elektroninio balsavimo Norvegijoje galimybes. 2006 m. vasario mėn. paskelbtoje komisijos ataskaitos išvadose teigiama „Kad elektroninis balsavimas būtų įmanomas nekontroliuojamoje aplinkoje, svarbu, jog būtų imamasi griežtų saugumo priemonių, apsaugančių nuo negatyvaus poveikio rinkėjų pasitikėjimui sistema. Šiuolaikinės technologijos neužtikrina tokio saugumo lygio. Todėl komisija šiuo metu nerekomenduoja įvesti visuotinio elektroninio balsavimo.“¹⁷

Iki šiol vienintelė šalis, įvedusi internetinį balsavimą rinkimuose nacionaliniu mastu, yra Estija. Estijoje balsavimas internetu buvo panaudotas 2005 spalio mėn. savivaldos rinkimuose ir 2007 m. parlamento rinkimuose. Elektroninio balsavimo sistema Estijoje buvo išbandyta 2005 m. sausio mėn. Taline, vykdant piliečių apklausą dėl Laisvės paminklo vietos, taip pat viešo testavo metu prieš pat savivaldos rinkimus.¹⁸

Politinis susitarimas dėl elektroninio balsavimo įvedimo Estijoje buvo priimtas 2002 m. Teisinis pamatas el. balsavimui buvo padėtas 2002 m. priėmus Savivaldos rinkimų įstatymą, kuris suteikė teisę rinkėjams balsuoti internetu Vyriausios rinkimų komisijos tinklapyje išankstinio balsavimo metu. Vyriausiai rinkimų komisijai pateikus internetinio balsavimo įgyvendinimo techninį sprendimą 2005 m. gegužės mėn. buvo priimtas Savivaldos rinkimų įstatymo pakeitimo įstatymas, kuriame įtvirtinta rinkėjo teisė pakeisti savo elektroninį balsą arba balsuojant iš naujo internetu, arba rinkimų apylinkėje rinkimų dieną, taip siekiant užtikti balsavimo laisvę. Įstatymo pataisos buvo vetuotos prezidento Arnoldo Ruutelio, argumentuojant, kad įstatymas sudaro nelygias sąlygas balsuojantiems elektroniškai ir balsuojantiems įprastiniu būdu, kadangi balsuojantiems internetu

¹³ Žr. UK Electoral Commission, *The Shape of Elections to Come. Executive Summary.*

http://www.electoralcommission.org.uk/files/dms/TheshapeofelectionsRGB_10313-8348_E_N_S_W_.pdf

¹⁴ Braun, N. and Brandli, D. *Swiss E-Voting Pilot Projects: Evaluation, Situation Analysis and How to Proceed.* In Krimmer, R. (ed). *Electronic Voting in Europe 2006.* <http://www.e-voting.cc/static/evoting/files/braun_braendli_swiss_e-voting_27-36.pdf>

¹⁵ Oficialią Ženevos kantono vyriausybės ataskaitą žr.

<http://www.ge.ch/evoting/english/doc/rapports/EN_RD_639_and_Annex.pdf>

¹⁶ Žr. Federalinio Komunikacijos biuro informaciją:

<<http://www.bakom.ch/themen/infosociety/01691/01706/index.html?lang=en>>

¹⁷ Report. *Electronic voting – challenges and opportunities.*

<http://www.regjeringen.no/upload/kilde/krd/red/2006/0009/ddd/pdfv/298587-evalg_rapport_engelsk201106.pdf>

¹⁸ Ulle Madise, Preet Vinkel and Epp Maaten, *Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005. Report.*

leidžiama pakeisti savo balsą, o kiti tokios galimybės neturi. Parlamentui atmetus prezidento veto, šis kreipėsi į Aukščiausiąjį teismą dėl įstatymo atitikimo konstitucijai. Aukščiausiasis teismas atmetė Prezidento skundą, išaiškindamas, kad įstatymas neprieštarauja konstitucijai ir nepažeidžia rinkėjų lygybės, nes visi rinkėjai turi teisę balsuoti internetu. Įstatymo pataisos buvo galutinai priimtos tik 2005 rugsėjo mėn.

2005 m. savivaldybių rinkimuose Estijoje internetu balsavo 9 317 rinkėjų. Tai sudarė 0,9 proc. registruotų rinkėjų arba 2 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Rinkimų metu nebuvo rimtų techninių problemų, neskaitant to, jog trečiąją balsavimo dieną pusei valandos elektroninis balsavimas buvo sutrikdytas dėl Sertifitseerimiskeskus AS, teikiančio sertifikavimo paslaugas, veikimo sutrikimų. Jokių atakų, kurios galėtų sukelti sistemines saugumo problemas, nebuvo užfiksuota. Auditoriai patvirtino, kad elektroninio balsavimo sistema veikė teisingai, nebuvo gedimų ar problemų, kurios galėtų sukelti įtarimų dėl balsavimo teisingumo ir sistemos patikimumo. 2007 m. balandžio mėn. Parlamento rinkimuose internetu balsavo 30 275 rinkėjas. Iš viso balsuotojai internetu sudarė 3,4 registruotų ir 5,4 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. (Detalesnius duomenis žr. 1.2 lentelėje.)

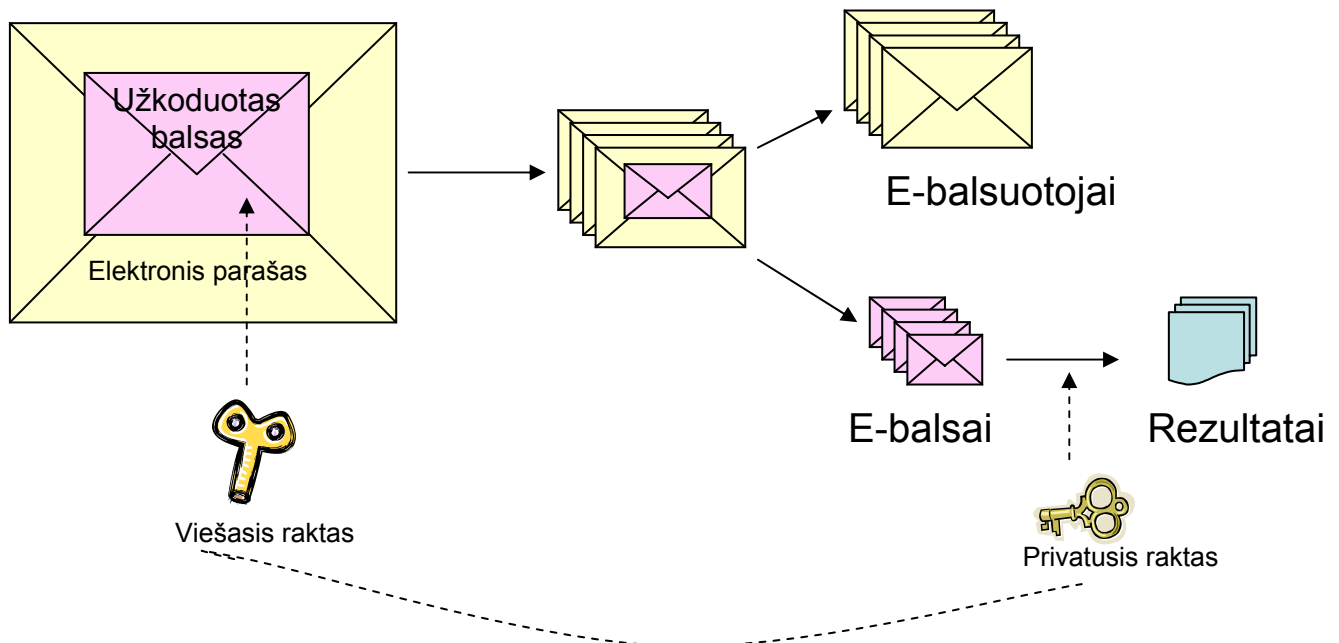
1.2 lentelė. Internetinio balsavimo Estijoje statistika

	2005 m. savivaldos rinkimai	2007 m. parlamento rinkimai
Turinčių rinkimų teisę skaičius	1 059 292	897 243
Balsavusių rinkimuose skaičius	502 504	555 46
Internetu paduotų balsų skaičius	9 681	31 064
Pakeistų internetinių balsų skaičius	364	789
Balsavusiųjų internetu skaičius	9 317	30 275
Internetiniai balsai, pakeisti popieriniu balsu	30	32
Užskaityti internetiniai balsai	9 287	30 243
Internetu paduotų balsų procentas nuo visų balsų	1,9 %	5,4 %
Internetinių balsų procentas nuo visų išankstinių balsų	7,2 %	17,6 %
Internetinių balsų, paduotų užsienio šalyse, procentas	n.a.	2 %
Procentas internetu balsavusių rinkėjų, kurie pirmą kartą elektroniskai panaudojo ID kortelę	61 %	39 %

Šaltinis: Estijos vyriausioji rinkimų komisija. „Main statistics of E-voting“ <http://www.vvk.ee/english/IVoting%20comparison%202005_2007.pdf>, Epp Maaten, „Internet voting in Estonia“. Pranešimas seminare „Estonian experience of e-voting and feasibility of its introduction in Lithuania“, Vilnius, 2007 m. spalio 26 d.

Internetinis balsavimas Estijoje vyksta naudojant elektroninę identifikacijos (ID) kortelę. 2006 m. vasario mėn. Estijoje elektronines ID korteles turėjo apie 65 proc., 2007 spalio mėn. - apie 80 proc. suaugusių gyventojų.¹⁹ Elektroninė identifikacijos kortelė yra privaloma visiems Estijos gyventojams nuo 2002 sausio 1 d. Ji naudojama nuotoliniam asmens identifikavimui ir elektroniniam parašui. Nors elektronines ID korteles šiuo metu turi apie 1 mln. gyventojų, aktyvių naudotojų tėra 70 000. Tai paaiškina gana mažą balsavusių internetu skaičių. Be to, norintys balsuoti internetu, turėjo turėti ne tik priėjimą prie kompiuterio, turinčio interneto ryšį, ID kortelę su patvirtintu sertifikatu ir PIN kodu, tačiau ir kortelės skaitytuvą bei specialią programinę įrangą.

1.1 pav. Internetinio balsavimo Estijoje techninis sprendimas

Šaltinis: Epp Maaten, „Internet voting in Estonia“. Pranešimas seminare „*Estonian experience of e-voting and feasibility of its introduction in Lithuania*“, Vilnius, 2007 m. spalio 26 d.

Internetinis balsavimas Estijoje vyko pagal „dviejų vokų“ sistemą, panašiai kaip balsavimas paštu. Rinkėjo balsas, prieš siunčiant jį į balsavimo serverį, yra užkoduojamas. Užkoduotą balsą galima laikyti vidiniu anonimišku voku, pagal analogiją su balsavimu paštu. Po to rinkėjas pasirašo

¹⁹ Epp Maaten, „Internet voting in Estonia“. Pranešimas seminare „*Estonian experience of e-voting and feasibility of its introduction in Lithuania*“, Vilnius, 2007 m. spalio 26 d.

elektroniniu parašu, taip pridėdamas prie vidinio voko savo identifikacijos duomenis. Po to, prieš skaičiuojant balsus, užkoduotas balsas ir skaitmeninis parašas su asmeniniais duomenimis yra atskiriami. Tuomet elektroniniai balsai yra atkoduojami ir suskaičiuojami (žr. 1.1 pav.).

Internetinis balsavimas Estijoje pripažintas kaip sėkmingas. OSCE/ODIHR ataskaitoje teigiama, kad rinkimų administravimas vyko skaidriai, pripažįstama, kad Estijos vyriausioji rinkimų komisija padėjo nemažas pastangas rizikai minimizuoti ir saugumui užtikinti. Tačiau ataskaitoje taip pat pastebima, jog testavimo ir auditavimo mastas galėjo būti platesnis, perspėjama dėl galimų pavojų, kai balsuotojų internetu skaičius išaugo. Ataskaitoje pateikiamos rekomendacijos, kaip padidinti internetinio balsavimo saugumą ir prieinamumą. Ataskaitos išvadose teigiama, jog „kol probleminiai internetinio balsavimo aspektai, išryškinti šioje ataskaitoje, nebus efektyviai išspręsti, valdžia turėtų kruopščiai iš naujo apsvarstyti, ar internetinis balsavimas turėtų būti plačiai prieinamas kaip balsavimo metodas, ar ji sturėtų būti naudojamas tik ribotai ar jo iš viso atsisakyta.“²⁰

1.3 Lietuvos pasirengimas el. balsavimo įvedimui

Rinkimų organizavimui informacinės technologijos Lietuvoje naudojamos jau gana seniai ir plačiai: Vyriausioji rinkimų komisija turi elektroninius rinkėjų sąrašus, rinkėjai gali internetu gauti ir atsispausdinti rinkėjo pažymėjimą, rinkimų apygardos turi interneto ryšį, rinkimų rezultatai pateikiami nuolat atnaujinamoje Vyriausios rinkimų komisijos interneto svetainėje. Tačiau iki šiol Lietuvoje naudojamas tik popierinis balsavimas.

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcija Lietuvoje pradėta kurti 2006 m. Tų pačių metų gegužės mėn. ji pristatyta politikams, visuomenei, žurnalistams tarptautinėje konferencijoje.²¹ 2006 m. birželio 27 d. koncepcija patvirtinta Vyriausios rinkimų komisijos ir pristatyta Seimui. Seime ši koncepcija patvirtinta 2006 m. lapkričio 16 d. nutarimu.

2007 m. vasario mėn. Ministras pirmininkas suformavo darbo grupę balsavimo internetu diegimo modelio sukūrimui. 2007 m. liepos 11 d. Vyriausybė patvirtino balsavimo internetu diegimo programą, numatytos programos įgyvendinimo priemonės ir finansavimo šaltiniai. Iš viso el. balsavimo įdiegimui skirta 2 mln. litų. 2007 m. spalio mėn. paskelbtas viešo

---

²⁰ OSCE Office of Democratic Institutions and Political Rights. Republic of Estonia. Parliamentary Elections, 4 March 2007. Elections Assessment Mission Report. P.20

²¹ Jonas Udris "Lithuania's steps towards e-voting". Pranešimas seminare "Estonian experience of e-voting and feasibility of its introduction in Lithuania", Vilnius, 2007 m. spalio 26 d.

konkurso elektroninio balsavimo sistemos projekto įgyvendinimui laimėtojas – bendrovė „Ernst & Young Baltic“.

Pratęstoje Seimo sesijoje 2008 m. sausio mėn. numatomi svarstyti Lietuvos Respublikos rinkimų į Europos parlamentą įstatymo, Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymo, Lietuvos Respublikos referendumo įstatymo bei Lietuvos Respublikos prezidento rinkimų įstatymo pakeitimo ir papildymo įstatymų projektai, sudarantys teisinės prielaidas balsavimo internetu įvedimui Lietuvoje. Planuojama, jog el. balsavimui bus pasirengta iki 2008 m. spalio mėn. Įsilaužimo į el.balsavimo sistemą testavimas numatytas 2008 m. liepos mėn.²² Nors buvo skelbta, kad internetinis balsavimas bus išbandytas 2007 m. spalio mėn. vykstančiuose pakartotiniuose rinkimuose į LR Seimą vienmandatėje Dzūkijos rinkimų apygardoje, tačiau iki to laiko el. balsavimo įvedimui nebuvo pasirengta.

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcija numato, jog internetinis balsavimas bus naudojamas kaip papildomas balsavimo būdas, šalia tradicinio balsavimo rinkimų apylinkėje ir balsavimo paštu. Koncepcijoje nustatyti tokie balsavimo internetu principai: balsavimas internetu turi būti toks pat saugus kaip ir balsavimas rinkimų apylinkėje ar balsavimas paštu, turi būti užtikrinta visuotinė, lygi, tiesioginė rinkimų teisė ir slaptas balsavimas, t.y. balso konfidencialumo išsaugojimas, internetinis balsavimas turi būti skaidrus: informacija apie sistemos funkcionavimą turi būti išplatinta viešai, įvertinta nepriklausomų ekspertų, stebėtojų turi būti užtikrinta galimybė dalyvauti i. balsavime, jį stebėti ir komentuoti. Internetinis balsavimas gali būti teismo pripažįstamas negaliojančiu, jei bus pažeistas bent vienas iš šių principų.²³

Svarstomose rinkimų įstatymo pataisose numatyta, jog balsavimas internetu bus išankstinis - internetu balsuoti bus galima pradėdant 144 valandoms ir baigiant likus 79 valandoms iki balsavimo rinkimų apylinkėse pradžios, t.y. nuo pirmadienio iki trečiadienio. Balsavęs internetu rinkėjas galės balsuoti rinkimų apylinkėje rinkimų dieną, tuomet jo internetinis balsas bus anuliuotas. Įstatymo pataisose taip pat numatyta, jog rinkėjas internetu galės balsuoti kelis kartus, tačiau bus skaičiuojamas tik vėliausiai gautas jo balsas.

Balsavimo internetu koncepcijoje teigiama, jog pradinėje internetinio balsavimo diegimo stadijoje rinkėjų identifikacijai tikslingiausia pasinaudoti Lietuvoje gerai išvystyta internetinės bankininkystės sistema. Šis būdas geras tuo, jog nereikalauja didelių investicijų įrangai ir jokių papildomų kaštų vartotojui. Nors koncepcijoje pripažįstama, kad toks būdas gali sukelti problemų, užtikrinant patikimą rinkėjo tapatybės nustatymą. Koncepcijoje pažymima, jog saugus ir

---

²² Ten pat.

²³ Tačiau tikėtina, kad internetinio balsavimo atveju bus laikomasi įprastinės nuostatos, jog rinkimai bus pripažinti negaliojančiais tik tuo atveju, jeigu pažeidimai turi įtakos galutiniams rezultatams.

patikimas rinkėjų identifikacijos būdas būtų elektroninio parašo naudojimas, tačiau kol kas dėl nedidelės šios technologijos skvarbos, negali būti naudojamas kaip vienintelis. Ministras Pirmininkas Gediminas Kirkilas 2006 m. spalio 18 d. yra pasirašęs susitarimą dėl elektroninio parašo proveržio programos, kurioje nustatytas tikslas per 3 metus pasiekti, kad aktyviai besinaudojančių el. parašu vartotojų skaičius siektų ne mažiau kaip 300 tūkst.²⁴ Tačiau akivaizdu, jog 2008 m. rudenį, kuomet planuojama įvesti internetinį balsavimą, besinaudojančių el. parašo infrastruktūra skaičius dar nebus pakankamai didelis. Todėl planuojama, jog pagrindinis²⁵ rinkėjų identifikacijos būdas kol kas bus elektroninės bankininkystės sistema, tačiau numatoma, jog ateityje pagrindine asmens tapatybės nustatymo priemone taps elektroninis parašas.²⁶

Numatoma principinė balsavimo internetu schema tokia: rinkėjas prisijungia prie VRK balsavimo tinklalapio arba savo banko elektroninės sistemos, VRK serveris, gavęs informaciją apie prisijungusį rinkėją, patikrina, ar toks rinkėjas yra rinkimų sąrašuose ir priskiria jį atitinkamai apygardai, rinkėjui ekrane pateikiamas internetinis biuletenis, jame rinkėjas pažymi savo pasirinkimą. Tuomet rinkėjo balsas perduodamas į VRK serverį, kuriame yra užkoduojamas ir patenka į el. balsadėžę, kur yra saugojamas iki tradicinio balsavimo pabaigos. Pasibaigus rinkimų dienai, el. balsadėžėje esantys balsai atskiriami nuo rinkėjo tapatybės duomenų ir iššifruojami viešuoju raktu, kurio skirtingus fragmentus turi paskirti VRK nariai. Iššifruoti balsadėžę galima tik surinkus visą viešąjį raktą.

1.4 Kompiuterizacijos ir interneto vartojimo lygis Lietuvoje

Nors prieš keletą metų informacinių technologijų srityje Lietuva buvo laikoma viena iš labiausiai atsilikusių šalių Europoje, pastaraisiais metais kompiuterizacijos lygis mūsų šalyje sparčiai augo. Kaip matyti iš 1.2 pav., 2000 metais namuose kompiuterius turėjo vos daugiau nei 5 proc. namų ūkių, o 2007 m. jau 42 proc. Internetu namuose 2007 m. pradžioje naudojosi 40 proc. namų ūkių.

Iš viso, Statistikos departamento duomenimis, internetu 2007 m. pradžioje naudojosi beveik pusė Lietuvos gyventojų nuo 16 iki 74 metų. Šis rodiklis per pastaruosius ketverius metus taip pat sparčiai augo (žr. 1.3 pav.). Dauguma žmonių (61 proc.), kurie naudojasi internetu, teigia juo besinaudojantys kasdien, 93 proc. – bent kartą per savaitę. Iš viso maždaug 45 proc. 14-74 m. gyventojų internetu naudojasi ne rečiau kaip kartą per savaitę. Daugiausia internetu naudojasi jauni

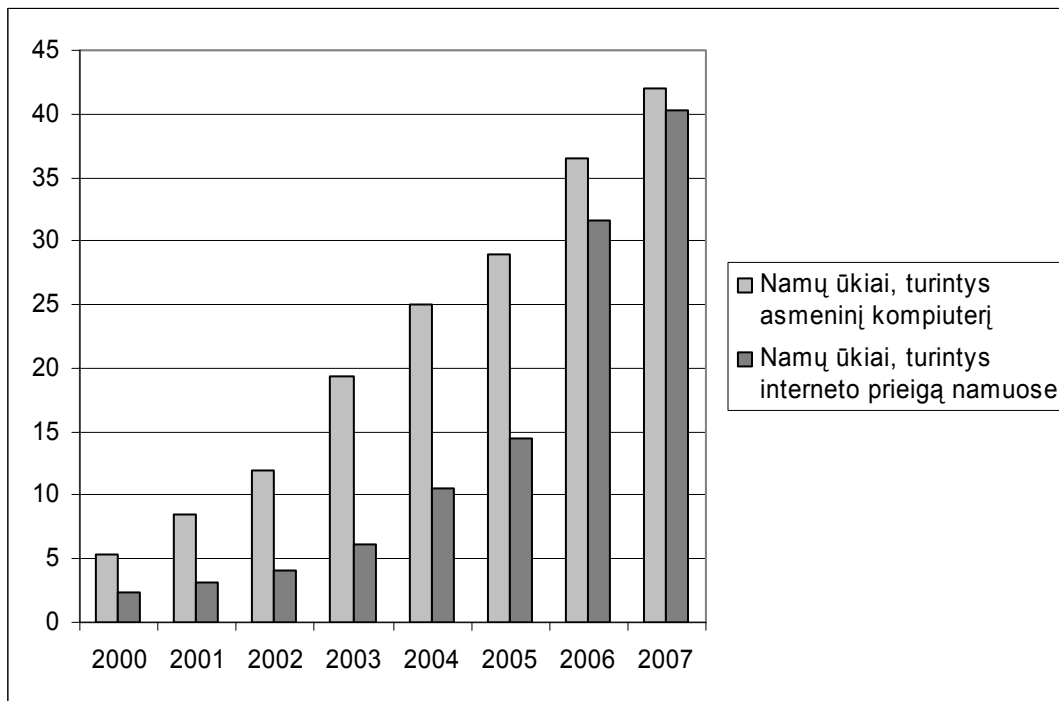
²⁴ Žr. Apie elektroninio parašo proveržio programą žr. <http://www.parasas.lt/>

²⁵ Iš Konceptijos nėra aišku, ar tai bus pagrindinis, ar kol kas vienintelis rinkėjų identifikacijos būdas.

²⁶ Žr. balsavimo internetu diegimo programą.

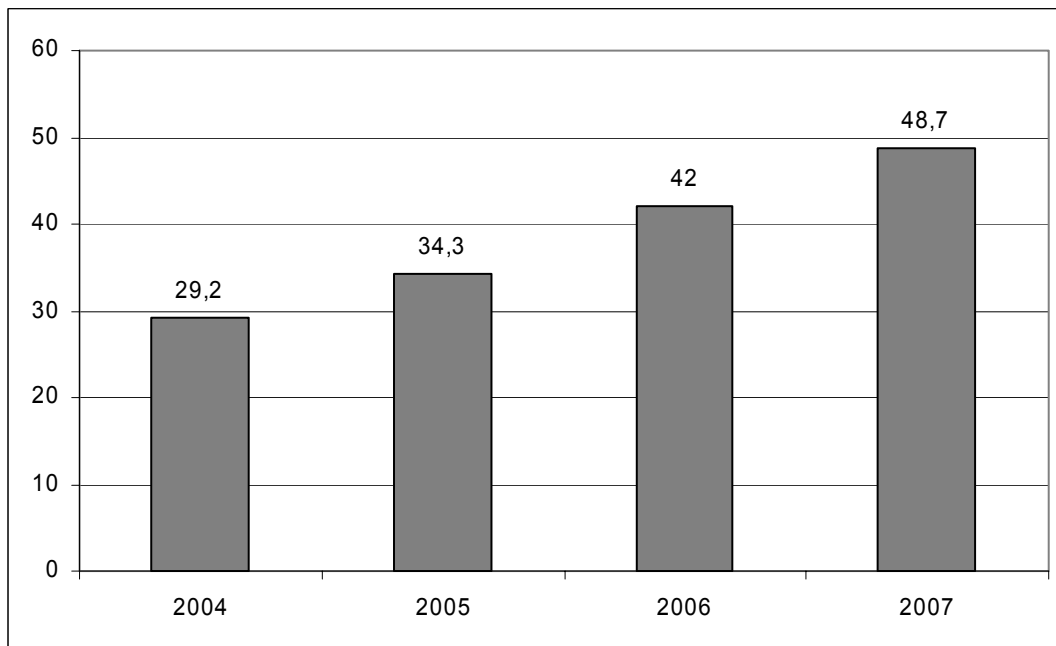
žmonės: tarp 16-24 m. gyventojų besinaudojančių internetu yra net 90 proc., o vyriausioje amžiaus grupėje (65-74 m.) internetu naudojasi tik 3,7 proc.

1.2 pav. Namų ūkiai, turintys kompiuterį ir internetą, Lietuvoje, proc.

Šaltinis: Statistikos departamentas

1.3 pav. Asmenys, kurie naudojami internetu (proc.) 2004-2007 m.

Šaltinis: Statistikos departamentas.

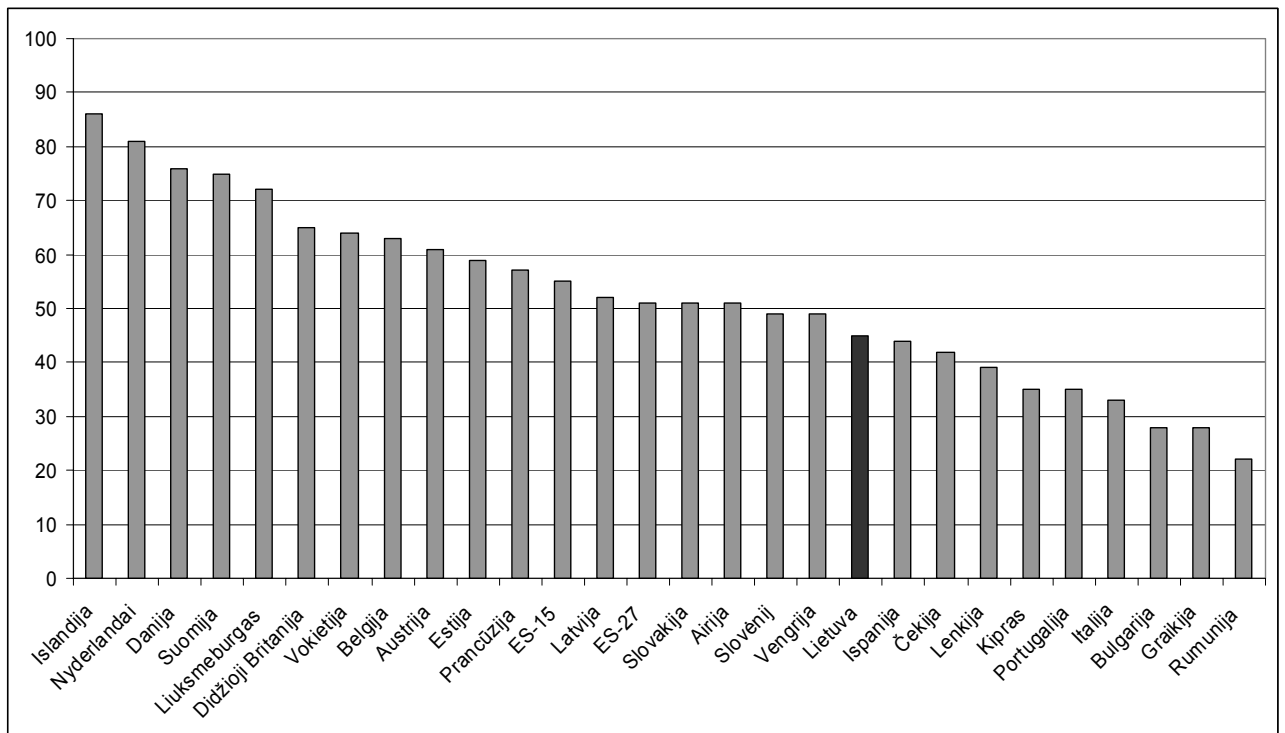

Daugiausia žmonių (39 proc.) internetu naudojosi el. laiškų siuntimui. 18 proc. naudojo informaciją iš valstybės institucijų tinklalapių. Elektronine bankininkyste, Statistikos departamento duomenimis, naudojo 21 proc. gyventojų. Elektronine prekyba per paskutinius metus naudojo tik 5,5 proc. gyventojų.

Pagal tarptautinius duomenis, Lietuva pagal interneto naudojimo lygį vis tik atsilieka nuo Europos sąjungos vidurkio. 2007 m. Eurostato duomenimis, ES šalyse internetu nuolat (ne rečiau kaip kartą per savaitę) naudojo vidutiniškai 51 proc. 16-74 m. žmonių. Tarp senųjų 15 ES šalių ši dalis kiek didesnė (55 proc.). Lietuva (45 proc.), kaip matyti iš 1.4 pav., pagal šį rodiklį lenkia Rumuniją, Graikiją, Bulgariją, Italiją, Portugaliją, Kiprą, Lenkiją, Čekiją ir Ispaniją. Tačiau gerokai atsilieka nuo Estijos (59 proc.) ir netgi nuo Latvijos (52 proc.).

Pagal interneto prieinamumą namuose Lietuva taip pat šiek tiek atsilieka: 2007 m. Lietuvoje internetą turėjo 44 proc. namų ūkių, ES šalių vidurkis buvo 54 proc., senųjų 15 ES šalių – 59 proc. Plačiajuostį internetą Lietuvoje turėjo 34 proc. namų ūkių, ES-27 šalyse – 42 proc., ES-15 šalyse – 46 proc. namų ūkių. Estijoje tuo pat metu plačiuojuosčiu internetu naudojo 48 proc. (Eurostato duomenys).

1.4 pav. Procentas 16 – 74 m. gyventojų, nuolat (bent kartą per savaitę) naudojančių internetą

Šaltinis: Eurostat, 2007

1.5 Lietuvos visuomenės pasirengimas internetiniam balsavimui

Ar Lietuvos visuomenė pasirengusi internetiniam balsavimui, t.y. ar nusiteikusi naudotis šiuo būdu, jei ši galimybė bus įvesta 2008 m. Seimo rinkimuose, atskleidžia VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto užsakyta visuomenės apklausa, atlikta visuomenės nuomonės ir rinkos tyrimų centras „Vilmorus“ 2007 m. spalio 4-7 d. Apklausos rezultatai rodo, jog tvirtai pasiryžę balsuoti internetu yra 15 proc. Lietuvos gyventojų, dar 9 proc. teigia, jog greičiau balsuos internetu nei balsavimo apylinkėje, tačiau beveik pusė (47 proc.) respondentų tvirtai nuteikę balsuoti tradiciniu būdu – rinkimų apylinkėje (žr. 1.3 lentelę.). Tačiau reikia turėti omenyje tai, jog apklausoje nedalyvavo šiuo metu užsienyje gyvenantys Lietuvos piliečiai, kurie, kaip matyti iš 2.2 dalies, ypač linkę pasinaudoti šiuo balsavimo būdu, taigi realiai nusiteikusių balsuoti internetu rinkėjų skaičius gali būti didesnis.

1.3 lentelė. Lietuvos ir Estijos gyventojų nuostatos el. balsavimo atžvilgiu

Kokį balsavimo būdą pasirinksite, jei bus įvestas internetinis balsavimas	Estija 2004	Estija 2005	Lietuva 2007
Tikrai balsuosiu internetu	12 %	12 %	15 %
Greičiausiai balsuosiu internetu, o ne rinkimų apylinkėje	21 %	31 %	9 %
Greičiausiai balsuosiu rinkimų apylinkėje, o ne internetu	14 %	19 %	10 %
Tikrai balsuosiu rinkimų apylinkėje	43 %	28 %	47 %
Nedalyvausiu rinkimuose	5 %	5 %	12 %
Nežino, negali atsakyti	5 %	5 %	7 %

Šaltinis: Lietuvos duomenys: Vilmorus, 2007; Estijos duomenys: Ülle Madise, E-voting in Estonia.

Pranešimas konferencijoje, 2005 m. spalio 15 d. <<http://www.vvk.ee/english/yлле.ppt>>

Šiuos duomenis įdomu palyginti su analogiškos apklausos rezultatais Estijoje. Kaip matyti iš 1.3 lentelės., Estijoje 2004 m., t.y. maždaug prieš metus iki internetinio balsavimo įvedimo, tvirtai nusiteikusių balsuoti internetu buvo 12 proc., tiek pat jų buvo ir 2005 m. Labiau linkusių rinktis internetinį balsavimą nei tradicinį balsavimo būdą 2004 m. buvo 21 proc., o 2005 – dešimčia procentinių punktų daugiau. Taigi matyti, jog Lietuvoje tvirtai pasiryžusių balsuoti internetu šiuo

metu yra panašiai tiek pat, kiek Estijoje buvo iki el. balsavimo įvedimo, tačiau Estijoje daug didesnis procentas buvo ne tvirtai pasiryžusių, tačiau palankiai nusiteikusių el. balsavimo atžvilgiu žmonių.

Kaip žinome iš oficialios statistikos, Estijoje rinkėjų, balsavusių internetu 2005 m. savivaldos rinkimuose ar 2007 m. palamento rinkimuose buvo gerokai mažiau nei rodė apklausa. Pagrindinė priežastis, kodėl realus balsuotojų skaičius buvo daug mažesnis, buvo techninės prieinamumo ir technologinės problemos²⁷. Kaip jau buvo minėta anksčiau, Estijoje norintieji balsuoti internetu turėjo turėti ne tik elektroninę ID kortelę, tačiau ir kortelės skaitytuvą ir įsidięgti (nemokamą) programinę įrangą. Be to, nors ID kortelės turi didelė gyventojų dalis, dauguma jų iki tol naudojo ją tik kaip paprastą asmens identifikacijos kortelę, tačiau nesinaudojo el. parašu.

Lietuvoje, jei balsavimas internetu, kaip numatoma Konceptijoje, vyks naudojantis elektronine bankininkystės sistema, galima tikėtis didesnio nei Estijoje balsuotojų internetu skaičiaus. Statistikos departamento duomenimis, internetine bankininkyste naudojasi apie 21 proc. 16-74 m. gyventojų. Vyriausioji rinkimų komisija nurodo, jog aktyviai (bent kartą per mėnesį) internetinės bankininkystės paslaugomis Lietuvoje naudojasi apie 600 tūkst. gyventojų. Iki šiol internetine bankininkyste besinaudojančių žmonių procentas sparčiai augo: Statistikos departamento duomenimis, 2004 m. pradžioje ja naudojosi tik 4 proc. gyventojų, 2005 m. – 10 proc., 2005 m. 15 proc., o 2007 m. jau 21 proc. Tikėtina, kad iki 2008 m. spalio mėn. internetine bankininkyste besinaudojančių žmonių skaičius gali išaugti iki 26 – 30 proc. visų suaugusių gyventojų.

---

²⁷ Ulle Madise, Priit Vinkel and Epp Maaten, Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005. Report.

2. Elektroninio balsavimo kaštų ir naudos analizė

LR Seimo patvirtintoje balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose keliami tokie balsavimo internetu tikslai: 1) palengvinti dalyvavimą rinkimuose, suteikiant platesnes galimybes atiduoti balsą kitoje nei balsavimo apylinkė vietoje, 2) siūlant naujas balsavimo formas skatinti rinkėjus dalyvauti rinkimuose, 3) pritaikyti rinkimus prie naujų telekomunikacinių technologijų, 4) palengvinti ir padaryti veiksmingesnį balsų skaičiavimo ir rinkimų ar referendumų rezultatų nustatymą. Vyriausybės patvirtintoje balsavimo internetu diegimo programoje akcentuojami du iš šių tikslų: balsavimo aktyvumo didinimas, ypač jaunų žmonių, bei platesnių balsavimo galimybių suteikimas išvykusiesiems, neįgaliesiems, užsiėmusiesiems, laikinai gyvenantiems ne Lietuvoje žmonėms.

Europos tarybos Ministrų komiteto rekomendacijoje valstybėms narėms dėl el. balsavimo standartų minimi panašūs tikslai: įvairesnių galimybių rinkėjams sudarymo ir balsavimo palengvinimo, ypač žmonėms su negalia bei esantiems užsienyje, balsavimo aktyvumo didinimo, rinkimų komisijų darbo palengvinimo, atpigino ir pagreitinimo, geresnių paslaugų rinkėjams suteikimo, pasiūlant balsavimo būdų įvairovę.²⁸

Be šių oficialiųjų tikslų, pokalbiuose su valstybės pareigūnais išryškėjo dar vienas elektroninio balsavimo įvedimo Lietuvoje tikslas – technologijų plėtros ir naudojimo skatinimas bei šalies įvaizdžio gerinimas. Šis tikslas - savo kaip modernios šalies įvaizdžio reklamavimas - neabejotinai buvo vienas iš svarbiausių (nors oficialiai neakcentuojamų) Estijos siekių, nulėmusių tokį ankstyvą internetinio balsavimo įvedimą. Visi šie pagrindiniai tikslai – rinkėjų aktyvumo didinimas, balsavimo palengvinimas žmonėms su fizine negalia ir išvykusiems ar gyvenantiems užsienyje, rinkimų proceso palengvinimas ir atpigino bei šalies įvaizdžio gerinimas bus atskirai aptariami šioje dalyje.

Galiausiai politinių partijų parama elektroninio balsavimo įvedimui gali būti susijusi su subjektyviais tikslais – siekiu laimėti daugiau balsų rinkimuose kitų partijų sąskaita. Taigi paskutiniame šios dalies skyriuje bus išnagrinėta, kokioms politinėms jėgoms galėtų būti naudingas elektroninio balsavimo įvedimas.

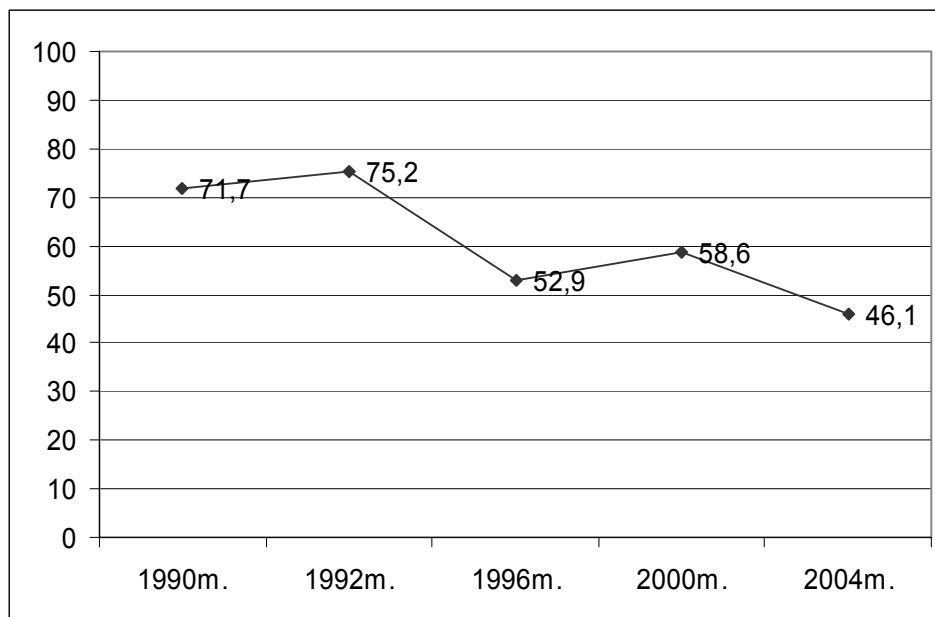
²⁸ Legal, operational and technical standards for e-voting. Recommendation Rec(2004)11 adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 30 September 2004 and explanatory memorandum. Council of Europe Publishing, 2005.

<[http://www.coe.int/t/e/integrated_projects/democracy/02_activities/02_e-voting/01_recommendation/Rec\(2004\)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo.pdf](http://www.coe.int/t/e/integrated_projects/democracy/02_activities/02_e-voting/01_recommendation/Rec(2004)11_Eng_Evoting_and_Expl_Memo.pdf)>

2.1 Rinkėjų aktyvumo didinimas

Vienas iš svarbiausių internetinio balsavimo įvedimo tikslų, kaip pažymima Seimo patvirtintoje „Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje“, yra rinkėjų aktyvumo skatinimas. Šis argumentas atrodo ypač svarbus, turint omenyje pastaruoju metu Lietuvoje nuolat mažėjantį piliečių dalyvavimą tiek Seimo, tiek Prezidento rinkimuose. Kaip rodo tyrimai, rinkiminis aktyvumas Lietuvoje yra vienas mažiausių visoje Europoje, įskaitant ir pokomunistines Vidurio Europos šalis.²⁹

2.1 pav. Rinkėjų aktyvumo Seimo rinkimuose (1 ture) dinamika 1990 – 2004 m.: dalyvavusių rinkimuose proc. nuo registruotų rinkėjų

Duomenų šaltinis: LR Vyriausioji rinkimų komisija <<http://www.vrk.lt>>; Žeruolis, 1998.

Didžiausias rinkėjų aktyvumas (78,6 proc.) Lietuvoje buvo užfiksuotas 1993 m. Prezidento rinkimuose ir nuo to laiko nuolat mažėjo, o 2004 m. Prezidento rinkimuose balsavo jau tik 48 proc. pirmame ture ir kiek daugiau antrame. Didžiausias aktyvumas Seimo rinkimuose buvo pasiektas 1992 m. rinkimuose (75 proc.), o paskutiniuose – 2004 m. Seimo rinkimuose atėjusių balsuoti procentas besiekė vos 46 proc. (žr. 2.1 pav.) Tokia mažėjimo tendencija kelia nerimą dėl demokratijos stabilumo ir valdžios legitimumo. Jei rinkėjų aktyvumas ir toliau mažės (2007 m.

²⁹ Ramonaitė, A. Kodėl rinkėjai ne(be)balsuoja? Kn. Žiliukaitė R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006, 92-112.

spalio mėn. vykusiuose pakartiniuose Seimo nario rinkimuose Dzūkijos apygardoje, nepaisant audringos rinkimų kampanijos, I ture dalyvavo tik 26 proc., II – apie 30 proc. rinkėjų), valdžios institucijoms taps vis sunkiau įtikinti visuomenę valdžios sprendimų teisėtumu.

Tokiame kontekste diskusijos apie aktyvumo didinimo priemones tampa ypač aktualios. Kyla klausimas, ar ir kaip elektroninis balsavimas galėtų padidinti rinkėjų aktyvumą. Norint atsakyti į šį klausimą, svarbu suprasti, kokios yra aktyvumo mažėjimo priežastys ir nustatyti, ar internetinio balsavimo įvedimas galėtų jas eliminuoti arba kitaip kompensuoti rinkėjų „praradimą“. Į šį klausimą galim padėti atsakyti Estijos bei kitų šalių, kuriose atlikti eksperimentiniai internetinio balsavimo bandymai, patirtis.

Rinkiminio aktyvumo mažėjimo priežastys

Iki šiol nelabai gausūs rinkiminio dalyvavimo Lietuvoje tyrimai leidžia išskirti tokias svarbiausias rinkėjų aktyvumo mažėjimo priežastis³⁰:

- Patriotizmo ir paramos politinei bendruomenei nuosmukis,
- Partinės identifikacijos ir politinės kairės-dešinės atpažinimo sumažėjimas,
- Kartų kaita, t.y. jaunosios kartos politinių nuostatų kaita ir su tuo susijęs rinkiminis pasyvumas,
- Laikina ar nuolatinė Lietuvos piliečių emigracija į užsienio šalis.

Paprastai nedalyvavimas rinkimuose siejamas su visuomenės nusivylimu politika. Teigiama, jog nebalsavimas rinkimuose yra savotiška protesto išraiška. Tyrimai iš dalies patvirtina tokią interpretaciją, nors stipraus ryšio tarp dalyvavimo rinkimuose ir pasitenkinimo demokratijos veikimu arba pasitikėjimo valdžios institucijomis, nėra. Tačiau gana stipri koreliacija pastebima tarp rinkiminio aktyvumo ir patriotizmo arba priklausymo politinei bendruomenei jausmo, taigi po 1991 m. gerokai sumažėjęs patriotiškumas, tikėtina, yra viena iš reikšmingų mažėjančio dalyvavimo rinkimuose priežasčių.

Kita labai svarbi sisteminė problema, darantį įtaką rinkėjų aktyvumo nuosmukiui, yra rinkėjų partinės tapatybės bei identifikacijos kairės – dešinės skalėje silpnėjimas. Tyrimo duomenys rodo, kad tie gyventojai, kurie jaučia psichologinį ryšį su tam tikra partija (jaučiasi esą kokios nors partijos šalininkai) ir/arba gali nusakyti savo pozicijas politinėje kairės – dešinės dimensijoje,

---

³⁰ Ten pat.

balsuoja rinkimuose daug aktyviau nei kiti. Tačiau tokių rinkėjų, kurie turėtų partinę identifikaciją, Lietuvoje nuolat mažėja.

Ypač didelį nerimą kelia jaunosios kartos rinkiminis pasyvumas. Nors jaunimas daugelyje šalių mažiau linkęs dalyvauti rinkimuose nei vyresni žmonės, stebina tai, kad Lietuvoje rinkiminis pasyvumas susijęs ne tiek su rinkėjų amžiumi, kiek su priklausymu jaunajai kartai. Pastebėta, jog pasyviausi yra kaip tik tie Lietuvos piliečiai, kurie politiškai subrendo jau po nepriklausomybės paskelbimo. Tai galima paaiškinti vertybiniu pokyčiu tarp kartų: jaunosios kartos racionalizuotu instrumentiniu požiūriu į valstybę ir tautą, mažėjančiu patriotizmu bei pilietinės pareigos pajautimu.

Galiausiai dar vienas „techninis“ mažėjančio rinkiminio aktyvumo aiškinimas – didelė Lietuvos gyventojų emigracija. Nors nėra tikslių statistinių duomenų apie tai, kiek Lietuvos piliečių šiuo metu gyvena užsienyje, manoma, jog nuo 1992 m. iš Lietuvos išvyko apie 300 – 400 tūkst. gyventojų. Tačiau balsuojančių Lietuvos respublikos atstovybėse skaičius per tą laiką padidėjo tik maždaug penkiais tūkstančiais.³¹ Tai reiškia, jog labai didelė dauguma užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių rinkimuose nebalsuoja.

Ar el. balsavimas didina rinkėjų motyvaciją dalyvauti rinkimuose?

Teoriškai žvelgiant, rinkėjų motyvaciją dalyvauti rinkimuose lemia trys pagrindiniai veiksniai: dalyvavimo rinkimuose kaštai, pasirinkimo galimybės ir balso svarba.³² Dalyvavimo rinkimuose kaštai apima rinkėjo užsiregistravimo kaštus (kai kuriose valstybėse rinkėjai nėra įtraukiami į sąrašus automatiškai, kaip Lietuvoje, tačiau patys turi užsiregistruoti, norėdami gauti rinkėjo pažymėjimą), informacijos apie rinkimines alternatyvas, apsisprendimo ir dalyvavimo balsavime kaštus. Pasirinkimo galimybės priklauso nuo partinės sistemos ir rinkimų sistemos (pvz., mažoritarinės rinkimų sistemos mažina pasirinkimo galimybes, todėl ten, kur taikoma ši sistema, rinkėjų aktyvumas paprastai būna mažesnis nei esant proporcingai rinkimų sistemai). Balso svarba priklauso nuo to, kokią įtaką rinkėjo balsas turi rinkimų rezultatui.

Anot racionalaus pasirinkimo teorijos, kitoms sąlygoms esant toms pačioms, kuo didesni dalyvavimo rinkimuose kaštai, tuo mažesnis rinkėjų aktyvumas ir atvirkščiai. Balsavimo kaštai daugiausia apima laiko ir energijos sąnaudas, kartais taip pat nedideles finansines išlaidas atvykimui iki balsavimo apylinkės. Siekiant sumažinti dalyvavimo rinkimuose kaštus, daugelyje

³¹ Žr. Vyriausios rinkimų komisijos tinklalapyje www.vrk.lt pateikiamus duomenis.

³² Pippa Norris, *Democratic Phoenix. Reinventing Political Activism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002, 61-63.

šalių rinkimai organizuojami savaitgaliais ar švenčių dienomis, valstybės institucijos automatiškai registruoja rinkėjus. Dalyvavimo rinkimuose kliūtims mažinti yra naudojami įvairūs alternatyvūs balsavimo metodai: balsavimas paštu, balsavimas namuose negalintiems atvykti į balsavimo apylinkę, balsavimas įkalinimo įstaigose, ligoninėse, laivuose ir pan.

Empiriniai tyrimai neduoda aiškaus atsakymo, ar specialūs palengvinimai rinkėjams, tokie kaip automatinis registravimas, išankstinis balsavimas, balsavimas paštu ir pan., daro įtaką rinkėjų aktyvumui. Nors eksperimentai su balsavimo sąlygomis, tokie kaip automatinio registravimo ir balsavimo paštu įvedimas, kai kuriose šalyse tam kartui padidino rinkėjų aktyvumą, tačiau platesnio masto lyginamieji tyrimai rodo, kad šios priemonės neturi įtakos rinkiminio aktyvumo lygiui šalyje.³³

Iš esmės balsavimas internetu yra panaši į šias anksčiau išvardintas nuotolinio balsavimo priemones. Teoriškai jis galėtų sumažinti dalyvavimo rinkimuose kaštus, tačiau reikia turėti omenyje tai, jog balsavimo procedūra yra tik paskutinis ir anaiptol ne pats svarbiausias žingsnis rinkiminio apsisprendimo procese. Didžiausius kaštus rinkėjui sudaro ne nuėjimas iki balsavimo apylinkės, tačiau relevantiškos informacijos apie kandidatus surinkimas ir apsisprendimas, už ką balsuoti. Taigi, teoriškai nuotolinio elektroninio balsavimo įvedimas gali tik labai nežymiai sumažinti balsavimo sąnaudas.³⁴

Kitų šalių patirtis

Ar internetinio balsavimo įvedimas didina rinkėjų aktyvumą, galima įvertinti išnagrinėjus patirtį šalių, kuriose atlikti nuotolinio elektroninio balsavimo bandymai. Įdomus šiuo požiūriu eksperimentas buvo atliktas Jungtinėje Karalystėje 2003 vietiniuose rinkimuose, kur buvo panaudotos 59 bandomosios schemos. Kadangi vietiniai rinkimai Jungtinėje karalystėje paprastai sulaukia nedidelio visuomenės susidomėjimo, 2003 m. gegužės mėn. 59 vietinių apygardų buvo išbandyti įvairūs balsavimą palengvinantys metodai – visų pirma, balsavimas paštu ir bei įvairūs elektroninio balsavimo būdai, įskaitant balsavimą internetu iš namų ir viešose interneto prieigos taškuose, naudojant skaitmeninę televiziją, balsavimą SMS žinutėmis.

---

³³ Žr. ten pat, 80-82.

³⁴ Pippa Norris, Will Technology Boost Turnout? Evaluating Experiment in e-voting vs. all-postal voting facilities in UK elections. Paper for the British Study Group Seminar Friday 31st October 2003, Minda de Gunzberg Center for European Studies, Harvard University.

Eksperimentas JK parodė, jog pasiteisino visuotinio balsavimo paštu (all-postal voting) įvedimas.³⁵ Tose apygardose, kur buvo pritaikytas šis metodas, rinkėjų aktyvumas pakilo nuo 34 iki 49 proc., t.y. 15 procentinių punktų. Elektroninio balsavimo eksperimentai nebuvo tokie sėkmingi. Tose apygardose elektroniniu balsavimu pasinaudojo tik 9 proc. rinkėjų. Trijose apygardose, kur buvo eksperimentuojama su elektroniniu balsavimu, rinkėjų aktyvumas pakilo, tačiau dviejose iš jų taip pat buvo naudotas visuotinis balsavimas paštu. O dviejuose trečdaliuose su elektroniniu balsavimu eksperimentavusiuose vietovių rinkėjų aktyvumas, lyginant su praėjusiais rinkimais, ne pakilo, o nukrito.³⁶ Vertindama eksperimentą, Jungtinės karalystės Vyriausioji rinkimų komisija padarė išvadą, jog iš internetinio balsavimo įvedimo negalima tikėtis rinkiminio aktyvumo padidėjimo.³⁷

Estijos patirtis taip pat nerodo, jog internetinio balsavimo įvedimas būtų padidinęs rinkėjų aktyvumą. Estijoje po 2007 m. parlamento rinkimų atliktas tyrimas rodo, kad 89 proc. internetu balsavusių rinkėjų tikrai arba greičiausiai būtų balsavę ir tuo atveju, jei internetu balsuoti nebūtų galėję, 10 proc. teigė, jog greičiausiai tokiu atveju nebūtų balsavę, ir tik 0,8 proc. jų teigė, kad tikrai nebūtų balsavę (žr. 2.2 pav). Atsižvelgiant į tai, kad 2007 m. parlamento rinkimuose Estijoje internetu balsavo apie 5 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų, galima daryti išvadą, jog balsavusiųjų skaičius dėl el. balsavimo įvedimo pakilo geriausiu atveju 0,5 procentinio punkto.

Ar padidėtų rinkėjų aktyvumas, įvedus internetinį balsavimą Lietuvoje, preliminariai galėtume spręsti iš 2007 m. spalio mėn. atliktos gyventojų apklausos. Apklausoje iš pradžių buvo užduotas klausimas apie balsavimą rinkimuose, jei rinkimai vyktų kitą sekmadienį. Vėliau toje pačioje apklausoje respondentai buvo paklausti, kokį balsavimo būdą rinktųsi, jei būtų įvesta internetinio balsavimo galimybė. Palyginę respondentų, į pirmą klausimą atsakiusių, jog rinkimuose nedalyvautų, procentą su taip pat atsakiusių į antrąjį klausimą procentu, apytiksliai galime įvertinti, kaip pasikeistų nusiteikusiųjų nebalsuoti nuostata, įvedus internetinį balsavimą.

Atsakiusiųjų, kad rinkimuose nebalsuotų, jei jie vyktų kitą sekmadienį, buvo 18,7 proc. Iš jų 14 proc. vėlesniame klausime atsakė, jog tikrai rinktųsi internetinį balsavimą (tai yra šiek tiek mažiau nei vidutiniškai), dar 4 proc. atsakė, jog greičiausiai balsuotų internetu, visi likę arba teigė balsuosiantys rinkimų apylinkėje, arba pakartotojį nusiteikimą rinkimuose nedalyvauti. Taigi

---

³⁵ Visuotinis balsavimas paštu - tai balsavimo metodas, kai visi rinkėjai balavimo biuletenius gauna ir dažniausiai gražina juos paštu.

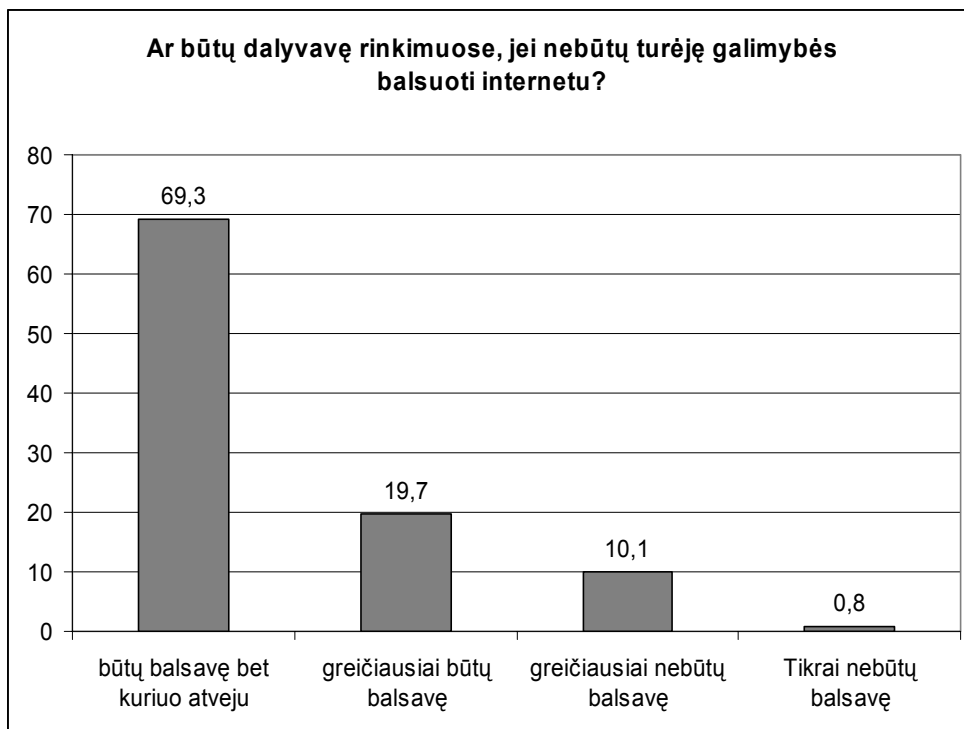
³⁶ Pippa Norris, Will Technology Boost Turnout? Evaluating Experiment in e-voting vs. all-postal voting facilities in UK elections. Paper for the British Study Group Seminar Friday 31st October 2003, Minda de Gunzberg Center for European Studies, Harvard University, p. 9.

³⁷ Žr. UK Electoral Commission, The Shape of Elections to Come. Executive Summary.

<http://www.electoralcommission.org.uk/files/dms/TheshapeofelectionsRGB_10313-8348_E_N_S_W_.pdf>

matyti, jog žadantieji nebalsuoti rinkimuose dėl internetinio balsavimo įvedimo iš esmės savo nusiteikimo nepakeistų.

2.2 pav. Internetu balsavusių Estijos rinkėjų subjektyvus dalyvavimo rinkimuose tikimybės vertinimas, jei nebūtų buvę el. balsavimo galimybės (proc.)

Šaltinis: Trechsel A. et al. (2007) Report for the Council of Europe. Internet voting in the March 2007 Parliamentary Elections in Estonia, p. 35.

Apibendrinant galima teigti, jog nei teoriniai svarstymai, nei empiriniai duomenys nepatvirtina dažnai akcentuojamos tariamos internetinio balsavimo naudos – rinkėjų aktyvumo didinimo. Kaip matyti iš antrame poskyryje pateiktos rinkiminio aktyvumo mažėjimo priežasčių apžvalgos, rinkėjų aktyvumas Lietuvoje mažėja dėl to, jog dėl patriotizmo, pilietinės pareigos ir partinės identifikacijos jausmo nykimo menkėja rinkėjų motyvacija ir dėl to, jog nykstant politinės kairės – dešinės skirtumams rinkėjams tampa vis sunkiau pasirinkti, už ką balsuoti. Šių problemų el. balsavimas išspręsti negali, todėl sunku tikėtis, kad jo įvedimas pakeistų padėtį.

Tačiau viena iš mažėjančių rinkiminio aktyvumo priežasčių – sparti Lietuvos piliečių emigracija, tiesiogiai susijusi su dalyvavimo rinkimuose kaštų padidėjimu. Dėl specifinių šios

grupės patiriamų dalyvavimo rinkimuose kliūčių, emigrantų rinkiminio aktyvumo klausimas bus aptariamas kitame poskyryje, nagrinėjančiame balsavimo prieinamumo klausimus.

2.2 Balsavimo palengvinimas

Vienas iš nuolat akcentuojamų elektroninio balsavimo privalumų – balsavimo palengvinimas. Į šį argumentą galima žiūrėti dviem aspektais: jei balsavimą rinkimuose traktuojame kaip viešąją paslaugą, tuomet galime kalbėti apie vartotojo (šiuo atveju rinkėjo) patogumą. Jei į balsavimą rinkimuose žiūrime kaip į politinę teisę, tuomet turėtume kalbėti apie kliūčių šiai teisei realizuoti pašalinimą. Dėl pirmojo tipo argumento didelių diskusijų nekyla: akivaizdu, jog elektroninio balsavimo įvedimas yra patogus vartotojui. Tačiau galima paminėti dvi išlygas: 1) patogumas rinkėjams didėja, jei el. balsavimas yra papildomas balsavimo būdas, t.y. jei įvedus internetinį balsavimą, nepanaikinami kiti balsavimo būdai; 2) jei el. balsavimo procedūros pakankamai paprastos ir nereikalauja vartotojui (rinkėjui) papildomų išlaidų arba tos išlaidos yra labai nedidelės.

Antrasis aspektas - rinkimų prieinamumo didinimas - yra gerokai svarbesnis demokratinio proceso požiūriu. Lietuvos Respublikos įstatymuose formaliai yra užtikrinta teisė kiekvienam Lietuvos piliečiui, turinčiam rinkimų teisę, balsuoti rinkimuose. Tam, kad šia teise galėtų pasinaudoti neįgalūs žmonės, ligoniai, įkalinimo įstaigose esantys, iš Lietuvos išvykę piliečiai, LR Seimo rinkimų įstatyme yra įtvirtinti įvairūs balsavimo ne rinkimų apylinkėje ir ne rinkimų dieną būdai: balsavimas paštu, balsavimas namuose, balsavimas laivuose, balsavimas LR diplomatinėse atstovybėse ir konsulinėse įstaigose, balsavimas sveikatos priežiūros, socialinės rūpybos ir globos skyriuose, balsavimas kariniuose vienetuose, balsavimas įkalinimo įstaigose.

LR Savivaldybių tarybų įstatyme numatyta mažiau dalyvavimo rinkimuose galimybių. Balsuoti paštu gali tik rinkėjai, kurie dėl sveikatos būklės ar amžiaus yra sveikatos priežiūros (išskyrus ambulatorines), socialinės rūpybos ar globos įstaigose arba atlieka privalomąją karo tarnybą ir todėl negali atvykti balsuoti į rinkimų apylinkę, arba atlieka tikrąją karo tarnybą, valstybės tarnybą ar dirba pagal darbo sutartis tarptautinėse karinėse operacijose užsienyje, arba atlieka arešto ar laisvės atėmimo bausmę. Balsavimas paštu galimas tik specialiai sudarytuose balsavimo paštuose. Taip pat numatytas balsavimas namuose, balsavimas sveikatos priežiūros, socialinės rūpybos ir globos skyriuose, balsavimas kariniuose vienetuose, balsavimas bausmių vykdymo įstaigose. Išankstinis balsavimas gali vykti tik paskutinį trečiadienį ir ketvirtadienį iki rinkimų dienos iš anksto parengtose ir balsavimui tinkamose patalpose, esančiose pastate, kuriame

yra savivaldybės mero (administracijos direktoriaus) darbo vieta. Taigi savivaldos rinkimuose nenumatyta galimybė balsuoti ne Lietuvoje gyvenantiems ar laikinai išvykusiems Lietuvos piliečiams, gana nelengva balsavimo teise pasinaudoti studentams, kurie studijuoja ne toje vietovėje, kur yra registruoti.

Didžiausios grupės, kurioms gali kilti problemų įgyvendinant savo politinę teisę balsuoti rinkimuose, yra žmonės su fizine negalia ar kitais judėjimo sutrikimais ir nuolat arba laikinai išvykę į užsienį Lietuvos piliečiai. Šioms dviem grupėms bus skirta tolimesnė analizė.

Balsavimo palengvinimas žmonėms su judėjimo sutrikimais

Statistikos departamento duomenimis, 2005 m. Lietuvoje apie 10 proc. 15 m. ir vyresnių žmonių, kurie dėl sveikatos problemų turi sunkumų išeiti iš namų. 8,5 proc. sunku išeiti iš namų dėl ilgalaikių sveikatos sutrikimų ar prastos savijautos, 1,5 proc. išvis iš namų neišeina. Tokiems rinkėjams yra sudarytos teisinės sąlygos balsuoti namuose. Tokie rinkėjai turi pareikšti prašymą vyriausiajai rinkimų komisijai, kad nori balsuoti namuose. Tačiau šia teise pasinaudoja tik nedidelė tokių rinkėjų dalis. 2007 metais savivaldybių tarybų rinkimuose namuose balsavo 117764 rinkėjai (4,38 procento). 2004 metais Lietuvos Respublikos Seimo rinkimuose namuose balsavo 80612 rinkėjų (3,05 procento).³⁸

2.1 lentelė. Judėjimo sutrikimų turinčių gyventojų dalis, 2005 m.

Amžiaus grupė	Sunku išeiti iš namų, proc.	Neišeina iš namų, proc.
15-24	0,6	0,4
25-34	2,3	0,2
35-44	3,4	0,3
45-54	5,8	0,5
55-64	12,4	1,6
65-74	19,2	2,9
75-84	32,5	9
85 ir daugiau	50,4	14,4

Šaltinis: Statistikos departamentas

³⁸ Žr. Balsavimo internetu diegimo programą.

Ar internetinio balsavimo įvedimas palengvintų dalyvavimą rinkimuose šiems žmonėms? Kaip matyti iš 3.1 lentelės, didžiąją dalį judėjimo sutrikimų turinčių asmenų sudaro vyresnio – 55-84 metų amžiaus žmonės. Turint omenyje interneto vartojimo mastus šioje amžiaus grupėje, galima teigti, kad internetinio balsavimo įvedimas padėtų tik labai nedidelei šių žmonių daliai.

Tačiau svarbūs du aspektai. Pirma, judėjimo sutrikimų turi ir jaunesni rinkėjai (iki 55 metų amžiaus) – dauguma jų yra kompiuteriškai raštingi ir jie yra potencialūs balsuotojai internetu (tai aktualu ir dėl psichologinių priežasčių - balsuojant internetu neakcentuojama jauno žmogaus negalia). Antra, ilguoju laikotarpiu galima tikėtis, kad palaipsniui bus pereinama prie balsavimo internetu visose amžiaus grupėse (dėl kohortos kaitos).

Balsavimo palengvinimas emigrantams ir laikinai išvykusiems žmonėms

Kaip jau minėta 2.1 skyriuje, skaičiuojama, kad užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių skaičius siekia 300-400 tūkst. Tačiau oficialiai 2004 m. rinkimuose buvo registruota tik 16980 rinkimų teisę turinčių piliečių, iš jų rinkimuose dalyvavo 9289 piliečiai (54,71 procento)³⁹. Pagrindinė problema yra tai, jog oficialiai neužsiregistravę išeiviai ar laikinai iš Lietuvos išvykę piliečiai nėra įtraukiami į balsuojančių Lietuvos respublikos atstovybėse sąrašus ir netenka galimybės balsuoti. Taigi šiems piliečiams balsavimo kaštai yra gerokai didesni nei kitiems: jie turi arba balsavimo dieną sugrįžti į Lietuvą, arba užsiregistruoti ambasadoje. Be to, šie žmonės išvis neturi galimybės balsuoti savivaldos rinkimuose.

Ar elektroninio balsavimo įvedimas paskatintų šiuos žmones balsuoti? Patikimai atsakyti į šį klausimą sudėtinga, nes praktiškai neįmanoma atlikti reprezentatyvios išeivių apklausos. Neįmanoma sudaryti reprezentatyvios imties, kadangi net nėra žinoma visa generalinė visuma, t.y. kiek ir kokiose vietovėse gyvena išvykę Lietuvos piliečiai.

Tačiau tam tikras tendencijas leidžia apčiuopti VU Tarptautinių santykių ir politikos mokslų instituto atliktas žvalgomasis emigrantų politinio ir pilietinio aktyvumo tyrimas. Jo metu internetu apklausta apie 200 respondentų. Iš apklaustųjų tik 13 proc. teigia visuomet balsuojantys rinkimuose, o 62 proc., gyvendami užsienio šalyje, rinkimuose nebalsuoja (žr. 2.2 lentelę). Tačiau Lietuvoje rinkimuose balsuodavo beveik 40 proc. apklaustųjų respondentų, niekuomet nebalsuodavusių yra tik 7 proc. Net 45 proc. tų, kurie teigia Lietuvoje visada balsuodavę,

---

³⁹ Duomenys iš Balsavimo internetu diegimo programos.

gyvendami svetur niekuomet nebalsuoja (žr. 2.2 lentelę). Tai rodo, jog rinkimų prieinamumas emigrantams yra reali problema.

2.2 lentelė. Išeivių rinkiminis aktyvumas svetimoje šalyje ir jų aktyvumas gyvenant Lietuvoje (proc.)

	Ar Lietuvoje dalyvaudavote rinkimuose					
Ar gyvendami svetur dalyvaujate rinkimuose	taip, visada	dažniausiai taip	retai	niekada	tuometu neturėjau balsavimo teisės	Iš viso
taip, visada	29	2	3	0	6	13
dažniausiai	12	18	3	7	6	12
retai	9	16	14	0	0	10
niekada	45	63	76	86	88	62
neprisimenu	4	2	3	7	0	3

Šaltinis: VU TSPMI žvalgomasis emigrantų politinio ir pilietinio aktyvumo tyrimas, 2007

2.3 lentelė. Požiūris į tai, ar galimybės balsuoti internetu įvedimas paskatintų dalyvauti rinkimuose pagal balsavimo aktyvumą (proc.)

Ar galimybės balsuoti internetu įvedimas jus paskatintų dalyvauti rinkimuose	Ar Lietuvoje dalyvaudavote rinkimuose					
	taip, visada	dažniausiai taip	retai	niekada	tuometu neturėjau balsavimo teisės	Iš viso
taip	90	62	54	69	86	72
ne	0	7	15	23	7	8
nežinau	10	31	31	8	7	20

Šaltinis: VU TSPMI žvalgomasis emigrantų politinio ir pilietinio aktyvumo tyrimas, 2007.

Paklausti, ar el. balsavimo įvedimas paskatintų nedalyvaujančiuosius balsuoti rinkimuose, teigiamai atsakė 72 proc. (neįskaitant tų, kurie ir taip balsuoja), 8 proc. atsakė

neigiamai, 20 proc. negalėjo atsakyti. Iš 2.3 lentelės matyti, jog labiausiai internetinio balsavimo įvedimas paskatintų balsuoti tuos, kurie buvo politiškai aktyvūs, gyvendami Lietuvoje ir tuos, kurie gyvendami Lietuvoje dar neturėjo rinkimų teisės, t.y. jaunimą. Kaip tik iš šių grupių ir galėtume tikėtis rinkiminio aktyvumo padidėjimo, nes tie, kurie nebalsuodavo net būdami Lietuvoje, vargu ar turės motyvacijos balsuoti būdami užsienyje, net ir sumažėjus balsavimo kaštams.

Sudėję tuos, kurie teigia visuomet arba dažniausiai Lietuvoje dalyvaudavę rinkimuose ir tuos, kurie tuo metu dar neturėjo balsavimo teisės, ir kurie tvirtina, kad galimybės balsuoti įvedimas paskatintų juos dalyvauti rinkimuose, gausime apie 40 proc. nuo visų apklaustų respondentų. Taigi galėtume preliminariai spėti, jog tokiu procentu galėtų padidėti išeivių rinkėjų aktyvumas įvedus internetinį balsavimą. Žinoma, reikia atsižvelgti į tai, jog tokiose apklausose respondentai paprastai pervertina savo politinį aktyvumą, t.y. realybėje dalyvavimo lygis būna žemesnis, nei rodo apklausų rezultatai. Be to, galima daryti prielaidą, kad kol kas respondentai neturi daug informacijos apie tai, kaip būtų vykdomas internetinis balsavimas ir negalėjo realiai įvertinti savo galimybių. Pavyzdžiui, neaišku, kiek iš jų turi prieigą prie Lietuvos internetinės bankininkystės sistemos, kuri būtų naudojama rinkėjų identifikacijai. Be to, atliktas žvalgomasis tyrimas nėra reprezentatyvus, taigi parodo tik bendrąsias tendencijas, tačiau neleidžia daryti griežtų apibendrinimų.

Bet kuriuo atveju galima teigti, kad internetinio balsavimo įvedimas padėtų spręsti rinkimų prieinamumo užsienyje gyvenantiems Lietuvos piliečiams problemą. Tačiau kartu tai gali sukelti papildomų pavojų. Pavyzdžiui, partijos gali bandyti pasinaudoti tuo, jog emigrantai gyvena tam tikroje informacinėje izoliacijoje, ir bandyti manipuluoti rinkėjų nuomone. Antra, Lietuvos teisėsaugos institucijos negalės sukontroliuoti rinkimų proceso ir laiku reaguoti į pažeidimus, o kaip matyti iš 3 skyriuje pateikiamos grėsmių saugumui analizės, elektroninis balsavimas yra ypač neatsparus įvairaus pobūdžio manipuliacijoms.

2.3 Rinkimų atpiginimas

Svarstant apie naudą, kurią internetinio balsavimo įvedimas galėtų atnešti rinkimų administravimo srityje, svarbiausias aspektas yra kaštų klausimas. Pirma, svarbu išsiaiškinti, kiek gali kainuoti internetinio balsavimo įvedimas trumpuoju laikotarpiu ir kiek kainuotų jo palaikymas. Antra, reikia įvertinti, ar ir kiek internetinio balsavimo įvedimas galėtų atpiginti rinkimų organizavimą ateityje. Kiti aspektai, tokie kaip balsų skaičiavimo greitis, Lietuvoje nėra labai aktualūs.

El. balsavimo įvedimo, palaikymo, visuomenės švietimo kaštų apžvalga

El. balsavimo sistemos įdiegimo ir naudojimo kaštus sudaro kelios pagrindinės dalys:

1. el. balsavimo prieigos parengimas (rinkėjų tapatybei nustatyti);
2. el. balsavimo kompiuterinės ir programinės įrangos įsigijimas ir įdiegimas (balsų fiksavimui, skaičiavimui ir slaptumo užtikrinimui);
3. sistemos aptarnavimo kaštai;
4. visuomenės informavimas ir švietimas.

Rinkėjų tapatybei nustatyti planuojama naudoti elektroninės bankininkystės sistemą. Šis pasirinkimas kelia daug klausimų dėl sistemos saugumo, tačiau kaštų prasme šiuo metu tai yra optimalus sprendimas. El. bankininkystės sistema naudojasi gana didelė šalies piliečių dalis (žr. 1 dalį); jos panaudojimas rinkimams nereikalautų didelių papildomų investicijų įrangai ir nesukurtų naujų išlaidų sistemos vartotojams (pvz., įsigyjant kortelių skaitytuvus). Jau sukaupta nemaža patirtis naudojant bankų sistemas viešosioms paslaugoms teikti (pirmiausia, elektroniniu būdu deklaruojant pajamas). Tiesa, 2007 m. pab. Valstybės strateginio planavimo komiteto posėdyje buvo nutarta, kad jau nuo 2008 m. Lietuvos piliečiams turėtų būti išduodamos „asmens tapatybės kortelės su lustu ir įdiegtais identifikavimo ir elektroninio parašo sertifikatais“. Tačiau neaišku, ar iki to laiko pavyks sukurti būtinas organizacines ir teisines sąlygas, o galimybė šias korteles naudoti el. balsavimui (taip kaip tau buvo daroma Estijoje) nebuvo plačiai svarstoma.

Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje⁴⁰ numatoma, kad balsavimo internetu sistemos sukūrimui reiktų skirti apie 2 mln. litų. Planuojama, kad pats sistemos įsigijimas ir įdiegimas kainuotų apie 600 tūkst. litų (duomenų šifravimo įrenginys, elektroninė balsadėžė). Didžiąją dalį išlaidų (1,5 mln. Lt) sudarytų sistemos priežiūros, audito visuomenės informavimo kaštai.

Šiuos kaštus taip pat reiktų įvertinti laiko atžvilgiu. Fiksuotieji sistemos įdiegimo kaštai sudaro apie 25% visų išlaidų ir sekantiems rinkimams (po pirmojo e-balsavimo), jie turėtų sumažėti. Taip pat šiek tiek galėtų sumažėti ir visuomenės informavimo kaštai, kadangi tikėtina, kad kuo dažniau bus balsuojama elektroniniu būdu, tuo labiau ši sistema taps įprasta ir suprantama be jokių papildomų mokymų. Tačiau ir toliau reikės lėšų sistemos aptarnavimui ir atnaujinimui (pvz., nusprendus vartotojų identifikavimui naudoti el. ID korteles).

---

⁴⁰ LR Seimas (2006c): *Nutarimas „Dėl balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos patvirtinimo“* (Žin., 2006, Nr. 127-4827).

Siekiant, kad el. balsavimo sistema būtų efektyvi kaštų požiūriu, reiktų padaryti sistemą kuo paprastesnę ir patogesnę vartotojui, t.y. maksimaliai suderinti sistemos saugumą ir vartojimo paprastumą. Priešingu atveju gali suveikti „naujovės“ efektas, kai pirmą kartą el. balsavimo sistema išbandoma „dėl įdomumo“, o ja nusivylus antrą ir tolesnius kartus rinkėjai grįš prie „popierinio“ balsavimo.

El. balsavimo kaštų išsidėstymo laike galimybės pavaizduotos 2.4 lentelėje.

2.4 lentelė: el. balsavimo kaštų išsidėstymas laike

Sritis	Kaštų tendencijos		
	<i>Inicijavimas</i>	<i>Antras/ trečias... kartas</i>	<i>Nusistovėjęs el. balsavimo metodas</i>
El. balsavimo prieiga	Nežymi kaštų dalis (jei naudojama e-bankininkystės sistema)	Palaikomieji kaštai; galimi papildomi kaštai įvedant naujus tapatybės nustatymo būdus	Palaikomieji kaštai
El. balsavimo sistema	Reikšminga kaštų dalis	Tobulinimo kaštai	Atnaujinimo ir tobulinimo kaštai
Aptarnaujantys specialistai	Reikšminga kaštų dalis	Reikšminga kaštų dalis (nuolatiniai kaštai)	Reikšminga kaštų dalis (nuolatiniai kaštai)
Visuomenės švietimas	Reikšminga kaštų dalis	Reikšminga kaštų dalis (nuolatiniai kaštai)	Mažėjantys kaštai

Dabartinės sistemos kaštų analizė

Remiantis VRK duomenimis, dviejų pastarųjų rinkimų (2004 m. Seimo ir 2007 m. savivaldybių) kaštai sudarė apie 19 mln. Litų (žr. 2.5 lentelę). Didžiausia kaštų dalis – apygardų rinkimų komisijų darbo organizavimas.

2.5 lentelė. Tradicinio balsavimo kaštai

	Seimo rinkimai, 2004 m. (tūkst. Lt)	Savivaldybių rinkimai, 2007 m. (tūkst. Lt)
Apygardų rinkimų komisijų išlaidos	14237	13331
t. sk. darbo užmokestis	11681	8400
Balsavimas paštu	2100	700
URM balsavimui laivuose, skubios	250	0

siuntos		
Kompiuterizavimo darbai	330	1000
Darbo užmokestis	300	500
Kitos išlaidos	1624	2796
Iš viso	18841	18327

Šaltinis: Vyriausios rinkimų komisijos pateikti duomenys.

Internetinio balsavimo įvedimo kaštų/naudos analizė

Analizuodami el. balsavimo naudą iš rinkimų kaštų sumažinimo perspektyvos, galime išskirti tris tikslines rinkėjų grupes:

1. balsuojantys užsienyje;
2. balsuojantys iš anksto šalies viduje (paštu ar namie);
3. balsuojantys rinkimų apylinkėse.

Tikėtina, kad Lietuvoje bus pritaikytas principas, kad internetu balsavęs rinkėjas turės teisę rinkimų dieną balsuoti ir įprastu būdu užpildydamas biuletenį rinkimų apylinkėje (šis balsas laikomas galutiniu). Dėl šios priežasties trečioji grupė (piliečiai, anksčiau balsuodavę rinkimų apylinkėse, tačiau dabar planuojantys balsuoti internetu) neturės reikšmingos įtakos rinkimų kaštams. Geriausiu atveju, galima tikėtis, kad nežymiai sutrumpės balsavimo rezultatų skaičiavimo laikas (su sąlyga, kad elektroniniu būdu pateiktų balsų tikrumo niekas neužprotestuos). Tuo tarpu net ir sumažėjęs tradiciniu būdu balsuojančių rinkėjų skaičius rinkimų komisijų skaičiaus nesumažins. Visiems rinkėjams bet koku atveju reikės spausdinti popierinius rinkimų biuletenius.

Labai panašią išvadą galima padaryti situacija ir kalbant apie piliečius, kurie balsuoja užsienyje – Lietuvos ambasadose. Vienintelis skirtumas – balsuojantiems užsienyje prie įprastų balsavimo kaštų prisideda dar vokų su balsais pargabenimas į Lietuvą. Idealiu atveju el. balsavimo pagalba balsavimo užsienyje kaštus galima būtų sumažinti tik tada, jei visi rinkėjai užsienyje balsuotų tik internetu, o tai kol kas nėra realu.

Vienintelė rinkėjų grupė, kuriai pradėjus naudoti el. balsavimą, rinkimų kaštai galėtų kažkiek sumažėti, yra balsuojantys iš anksto ar namie šalies viduje (pvz., 2004 m. Seimo rinkimuose paštu balsavo 104715 rinkėjų (3,96 procento visų rinkėjų), specialiu paštu – 15595

rinkėjai (0,59 procento), namuose – 80612 rinkėjų (3,05 procento)⁴¹. Pirmiausia, šiek tiek sumažėtų lėšos, kurios yra skiriamos pašto paslaugoms. Antra, kalbant apie balsuojančius namie, sumažėtų rinkimų komisijos atvykimo į gyvenamąją vietą kaštai. Kita vertus, net ir kalbant apie tokią kaštų ekonomiją esama svarbių išlygų: balsuojantys namie dažniausiai yra pagyvenę žmonės, dėl sveikatos problemų negalintys atvykti į rinkimų apylinkę; tikimybė, kad jie turi kompiuterinę įrangą, interneto ryšį, el. bankininkystės sąskaitą ir pakankamus įgūdžius naudotis šiuolaikinėmis technologijomis, yra pakankamai menka.

Apibendrinant, vienintelis šiek tiek realesnis kaštų ekonomijos šaltinis pasitelkiant el. balsavimą – tai pašto išlaidos, kurios buvo patiriamos rinkėjams balsuojant iš anksto paštu. 2 lentelėje parodyta, kad 2004 m. šios išlaidos buvo pakankamai reikšmingos (apie 2,1 mln. Lt). Darant optimistinę prielaidą, kad pasitelkus el. balsavimą, bent 50 proc. balsuojančiųjų paštu pasinaudos tokio balsavimo galimybėmis, galima tikėtis sutaupyti bent 1 mln. Lt. Kiek realesnė tikimybė, kad el. balsavimu pasinaudos mažiau – iki 20 proc. balsuojančiųjų paštu – tokiu atveju kalbėtume apie 400 tūkst. Lt ekonomiją. Turint omenyje, kad į el. balsavimo sistemos tobulinimą ir palaikymą reikės investuoti ir ateityje (nors sunku realistiškai įvertinti tokių investicijų poreikį), galima teigti, kad prireiks daugelio metų ir daugelio rinkimų, kad galėtume kalbėti apie tai, kad el. balsavimas mažina rinkimų kaštus.

Kita vertus, kalbant apie el. balsavimo kaštus ilguoju laikotarpiu, būtina įvesti papildomus kintamuosius. Jeigu ženkliai išaugtų balsuojančiųjų internetu skaičius (o apie tikėtinas augimo tendencijas galima netiesiogiai spręsti iš to, kad valstybei pradėjus teikti el. paslaugas jų naudojimo lygis pradžioje nebūna aukštas, o paskui – padidėja), bent jau teoriškai galima tikėtis pradėti mažinti rinkimų apygardų kaštus – pagrindinę balsavimo kaštų sudedamąją dalį. Pavyzdžiui, tai leistų sumažinti aptarnaujančio personalo skaičių, spausdinti mažiau rinkimų biuletenių, mažinti rinkimų apylinkių skaičių. Tokiu atveju el. balsavimas realiai padėtų sumažinti balsavimo kainą, tačiau tokiu būdu sutaupyta lėšas kol kas dar labai sunku bent kiek realiau įvertinti.

2.4 Šalies įvaizdžio gerinimas

Kaip pastebi patys estai, Estijoje didžiausia nauda ir, kaip galima spėti, pagrindinis vyriausybės tikslas, apsisprendžiant įvesti šalyje el. balsavimą, buvo „spaudos pranešimas“, t.y. Estijos viešųjų ryšių ir įvaizdžio formavimo priemonė. Galima teigti, jog ši priemonė pasiteisino, kadangi su santykinai nedidelėmis el. balsavimo įvedimo išlaidomis estams pavyko pranešti

---

⁴¹ Žr. Balsavimo internetu diegimo programą.

pasauliui žinią apie inovacijas jų šalyje: po to, kai Estija pirmoji pasaulyje panaudojo internetinį balsavimą vietiniuose, o vėliau ir parlamento rinkimuose nacionaliniu mastu, pasaulio žiniasklaida mirgėjo tokiais pranešimais kaip „Estonia claims new e-voting first“⁴², „Estonia become the first county for implementing e-voting“⁴³, „Estonia embraces e-voting“⁴⁴, tuo pačiu primenant apie tai, jog būtent Estijoje buvo sukurtas „Skype“ ir kad Estija apskritai yra viena iš technologiškai pažangiausių šalių pasaulyje.

Ar Lietuvai pavyktų taip pat sėkmingai panaudoti internetinio balsavimo įvedimą savo šalies įvaizdžio formavimui? Yra pora priežasčių skeptiškai vertinti tokią galimybę: visų pirma, Estija buvo pirmoji šalis, internetinį balsavimą įvedusi nacionaliniu mastu. Net jei Lietuva spėtų tapti „antrąja“, tokio pat efekto pasiekti jau nepavyktų. Antra, Estijos įvaizdis jau seniai kuriamas kaip naujų technologijų šalies („E-stonia“), taigi ši žinia apie el. balsavimo įvedimą krito į paruoštą dirvą.

Lietuvos įvaizdis, kaip rodo TNS-Gallup atliktas tyrimas, siejamas su mažiau modernios, tačiau šiltos šalies vaizdiniu, traukiančios natūralia gamta, istoriniais kultūriniais paminklais, tradicijomis. Lietuvos įvaizdį apibūdinantys žodžiai yra: svetinga, jauki, natūrali, laukinė, kaimiška - tradicinė, istorinė, kultūrinė. Estijos įvaizdis to paties tyrimo dalyvių piešiamas visai kitaip: tai profesionali, kompetentinga, progresyvi, tvarkinga technologinė šalis.⁴⁵

Tokiame kontekste Lietuvos galimybės panaudoti žinią apie el. balsavimo įvedimą gali neduoti laukiamos naudos. Jei šalis nelaikoma modernia, žinia apie internetinio balsavimo panaudojimą joje gali sulaukti visai kitokių interpretacijų, pvz., abejojimus, ar internetinis balsavimas nesuteikia galimybių balsų klastojimus ir pan. (palyginimui galime išsivaizduoti, kaip sureaguotume į pranešimą apie tai, kad internetinį balsavimą įsivedė, pvz., Italija arba Rusija).

Nagrinėjant įvaizdžio gerinimo aspektą, svarbu išanalizuoti dar vieną aspektą – Lietuvos padėtį įvairiuose tarptautiniuose informacinės visuomenės/ e-valdžios palyginimuose. Padėties tarptautiniuose indeksuose pagerinimas būtų gana reikšmingas poveikis, kadangi iki šiuose palyginimuose Lietuva nuolat patenka tarp labiau atsiliekančių valstybių (žr. 2.3 pav.)⁴⁶, jos įprasta

⁴² BBC News. <<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6407269.stm>>

⁴³ <http://www.worldgovforum.com/article.php3?id_article=1371>

⁴⁴ Reuters. <<http://www.reuters.com/news/video/videoStory?videoId=18103>>

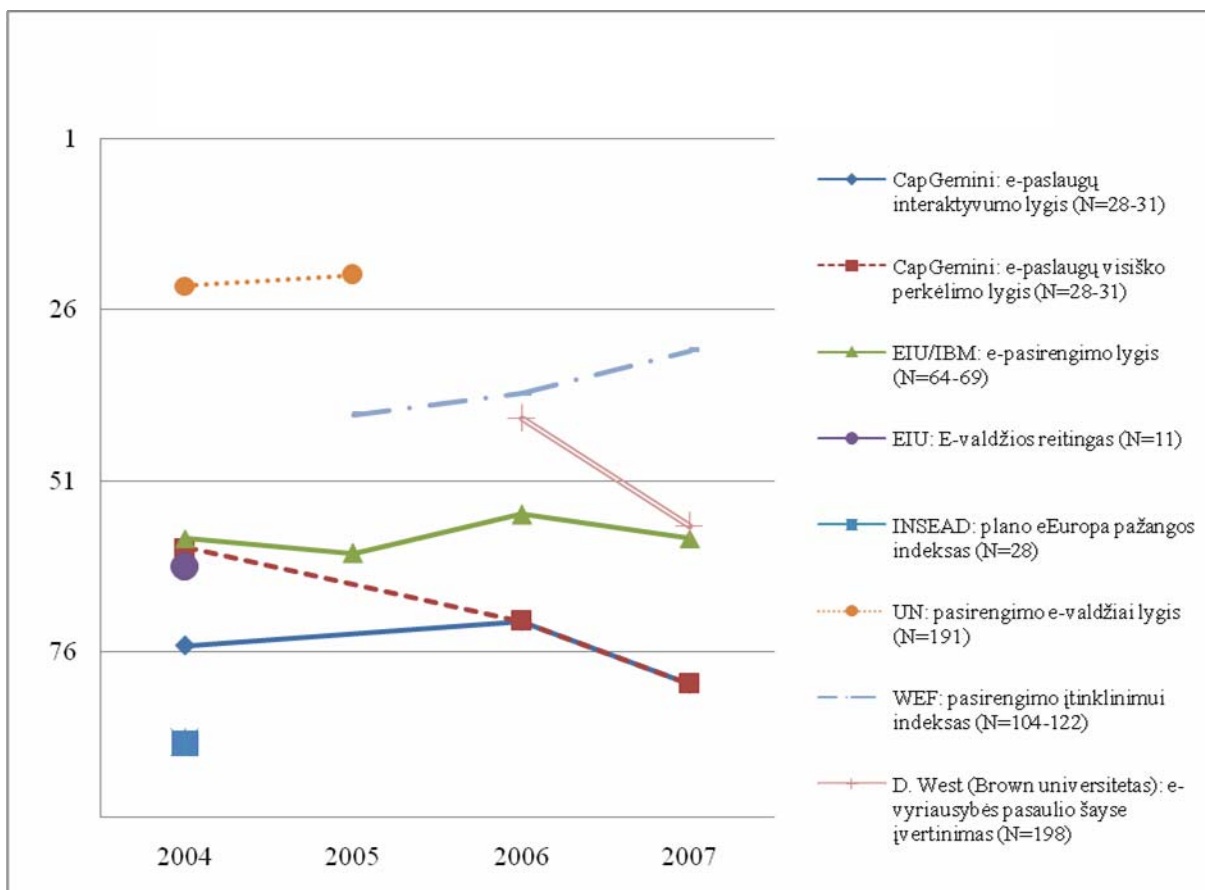
⁴⁵ TNS Gallup, Lietuvos turizmo ir verslo prekės ženklo sukūrimas. Kokybinio tyrimo ataskaita. 2006 m. liepos mėn.

<http://www.tns-gallup.lt/bin/Kokybinio%20tyrimo%20ataskaita.%20Lietuvos%20turizmo%20ir%20verslo%20zenklo%20sukurimas.pdf>

⁴⁶ Kadangi palyginimuose dalyvaujančių šalių skaičius yra nevienodas (nuo 11 iki 198), [1] pav. visos Lietuvos pozicijos perskaičiuotos į sąlyginę skalę indekso, kurio N=100 (t.y., šis pav. parodo sąlyginę Lietuvos padėtį, jei būtų reitinguojama 100 šalių)

vieta – trečiasis reitingų ketvirtis ir ši pozicija 2004 – 2007 m. keitėsi mažai, o nuo 2006 m. praktiškai visuose reitinguose – pablogėjo.

2.3 pav. Sąlyginė Lietuvos vieta informacinės visuomenės/ e-valdžios pažangos palyginimuose tarp valstybių

Šaltinis: Barcevičius, E. (2007): Ką keičia informacinės technologijos? Elektroninės valdžios įtaka viešajam valdymui Lietuvoje. Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, Tarptautinių santykių ir politikos mokslų institutas.

Sudaryta pagal pagal Capgemini,⁴⁷ EIU,⁴⁸ EIU/IBM,⁴⁹ INSEAD,⁵⁰ WEF,⁵¹ UN,⁵² D. West⁵³

⁴⁷ Capgemini (2005): *Online availability of public services: how Europe is progressing? Web Based Survey on Electronic Public Services*. Report of the 5th Measurement. March 2005. Available at <http://www.epractice.eu/document/3182> [Žiūrėta 2007 08 01]; Capgemini (2006): *Opt. cit.*; Capgemini (2007): *The User Challenge: Benchmarking the Supply of Online Public Services*. Report of the 7th Measurement. September 2007. Available at <http://www.epractice.eu/document/3929> [Žiūrėta 2007 09 27].

⁴⁸ The Economist Intelligence Unit (2004): *E-government in Central Europe*. A White Paper from the Economist Intelligence Unit, Sponsored by Oracle. Available at http://www.investinestonia.com/pdf/Central_Europe_egov.pdf [Žiūrėta 2007 08 02].

⁴⁹ The Economist Intelligence Unit and IBM (2005): *The 2005 E-readiness Rankings: Raising the Bar*. Available at http://graphics.eiu.com/files/ad_pdfs/2005Ereadiness_Ranking_WP.pdf [Žiūrėta 2007 08 02]; Economist Intelligence Unit (2007): *The 2007 E-readiness Rankings: Raising the Bar*. Available at <http://www-03.ibm.com/industries/government/doc/content/resource/thought/2493937109.html> [Žiūrėta 2007 08 02].

⁵⁰ INSEAD (2005): *eEurope 2005 – A Study of the Degree of Alignment of the New Member States and the Candidate Countries*. Prepared for SAP. Available at http://www.ictparliament.org/CDTunisi/ict_compendium/studies/st35.pdf [Žiūrėta 2007 08 02].

Panagrinėjus pagrindinius ir plačiausiai naudojamus informacinės visuomenės/ e-valdžios reitingus (pristatyti 2.3 pav.), akivaizdu, kad e-balsavimo įvedimas Lietuvos situacijos šiuose reitinguose tiesiogiai kaip nors žymiau nepagerintų. Nei viename iš šių reitingų nėra kriterijaus, matuojančio e-balsavimo taikymo faktą ar naudojimo lygį. E-balsavimas nėra nagrinėjamas nei kalbant apie IT infrastruktūrą, pasirengimą; jis nėra priskiriamas ir prie viešųjų elektroninių paslaugų. Tiesa, galima daryti prielaidą, kad e-balsavimas gali turėti netiesioginės teigiamos įtakos – jeigu jis paskatintų daugiau žmonių pradėti naudotis kompiuteriu, internetu ir e-bankininkystės sprendimais. Tačiau šios prielaidos pagrįstumas yra labai abejotinas.

2.5 El. balsavimo naudos Lietuvos politinėms partijoms vertinimas

Paprastai bet kokie rinkimų sistemos pakeitimai inicijuojami partijų, kurios iš tų pakeitimų tikisi naudos sau, t.y. tikisi padidinti savo pranašumą kitų partijų sąskaita. Todėl svarbu panagrinėti, kokios Lietuvos partijos galėtų išlošti ar pralošti balsų, įvedus elektroninį balsavimą.

Kokių partijų rinkėjai labiausiai linkę pasinaudoti internetiniu balsavimu, galime spręsti iš 2007 m. spalį atliktos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos, kurios metu buvo klausiama, kokį balsavimo būdą respondentas pasirinktų, jei 2008 m. Seimo rinkimuose būtų įvesta balsavimo internetu galimybė. Susumavus atsakymus tų žmonių, kurie teigė tikrai pasirinksiantys balsavimą internetu ir tuos, kurie teigė greičiausiai balsuosiantys internetu, o ne balsavimo apylinkėje, matyti, jog labiausiai linkę balsuoti internetu yra Liberalų ir centro sąjungos rinkėjai (net 48 proc. viso šios partijos elektorato), Liberalų sąjūdžio ir Naujosios sąjungos rinkėjai. Mažiausiai šiuo būdu linkę pasinaudoti Valstiečių liaudininkų ir partijos „Tvarka ir teisingumas“ rinkėjai - daugiau kaip trys ketvirtadaliai šių partijų rėmėjų rinktųsi tradicinį balsavimo būdą (žr. 2.6 lentelę).

---

⁵¹ World Economic Forum (2005): *The Networked Readiness Index 2004–2005 rankings*. Available at http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/GITR_2004_2005/Networked_Readiness_Index_Rankings.pdf [Žiūrėta 2007 08 02]; World Economic Forum (2006): *The Networked Readiness Index 2005–2006 rankings*. Available at http://www.weforum.org/pdf/Global_Competitiveness_Reports/Reports/gitr_2006/rankings.pdf [Žiūrėta 2007 08 02]; World Economic Forum (2007): *The Networked Readiness Index 2006–2007 rankings*. Available at <http://www.weforum.org/pdf/gitr/rankings2007.pdf> [Žiūrėta 2007 08 02].

⁵² United Nations (2004): *Global e-Government Readiness Report 2004. Towards Access for Opportunity*. Available at <http://www.unpan.org/egovment4.asp> [Žiūrėta 2007 08 02]; United Nations (2005): *Global e-Government Readiness Report 2005. From e-Government to e-Inclusion*. Available at <http://www.unpan.org/egovment5.asp> [Žiūrėta 2007 08 02].

⁵³ West, D. M. (2007): *Global E-Government 2007*. Brown University, Insidepolitics.org. Available at <http://www.insidepolitics.org/egovt07int.pdf> [Žiūrėta 2007 08 07].

2.6 lentelė. Balsavimo būdo pasirinkimas pagal partines preferencijas (proc.)

Planuoja balsuoti:	Balsuos už partiją:							
	DP	LiCS	LLS	NS	LSDP	TS	TT	VL
Internetu	26	48	43	42	25	26	15	12
Balsavimo apylinkėje	66	48	57	48	69	68	75	84

Šaltinis: VU TSPMI užsakymui „Vilmorus“ atlikta gyventojų apklausa

Panagrinėjus atsakymus detaliau, matyti, jog ryžtingiausiai nusiteikę balsuoti internetu yra Liberalų ir centro sąjungos palaikytojai: iš jų net 44 proc. teigia tikrai balsuosiantys internetu, o, pvz., Liberalų sąjūdžio elektoratas ne taip stipriai apsisprendęs: iš jų tikrai internetu balsuoti žada 17 proc., 27 proc. teigia greičiausiai balsuosiantys internetu, o ne rinkimų apylinkėje (žr. 2.7 lentelę). Kita partija, turinti daugiausia balsavimo internetu entuziastų, yra Naujoji sąjunga.

2.7 lentelė. Nusiteikimo balsuoti internetu intensyvumas pagal partines preferencijas (proc.)

Planuoja balsuoti:	Balsuos už partiją:							
	DP	LiCS	LLS	NS	LSDP	TS	TT	VL
Tikrai balsuos internetu	16	44	17	31	13	14	12	9
Greičiausiai balsuos internetu, o ne rinkimų apylinkėje	10	4	27	12	12	13	3	2

Šaltinis: VU TSPMI užsakymui „Vilmorus“ atlikta gyventojų apklausa

Ar šie duomenys leidžia teigti, jog internetinio balsavimo įvedimas naudingiausias Liberalų ir centro sąjungai, o nenaudingiausias – valstiečiams liaudininkams ar liberalams

demokratams. Tokios išvados daryti negalime. Pralošti ar išošti balsų kitų partijų sąskaita būtų galima tik tada, jei dėl internetinio balsavimo įvedimo padidėtų vienu partijų rinkėjų aktyvumas kitų partijų sąskaita. Tačiau, kaip matėme iš anksčiau patektos el. balsavimo poveikio rinkėjų aktyvumui analizės, internetinio balsavimo įvedimas pats savaime rinkėjo aktyvumo praktiškai nepadidina.

Vis dėlto tam tikro rinkėjų persiskirstymo galima tikėtis dėl kelių priežasčių. Pirmia, internetinio balsavimo įvedimas gali šiek tiek padidinti aktyvumą tų rinkėjų, kurie nėra aktyvūs balsuotojai, tačiau nėra ir visai nusišalinę nuo politikos.⁵⁴ Tarp tokių rinkėjų gali būti nemaža dalis jaunimo, dažniau balsuojančio už liberaliąsias partijas. Antra, kaip minėta anksčiau, Lietuvoje internetinio balsavimo įvedimas gali gerokai padidinti išėivių rinkiminį aktyvumą. Dėl šios priežasties internetinio balsavimo įvedimas gali turėti gana reikšmingą įtaką rinkimų rezultatams, tačiau šią įtaką patikimai įvertinti sudėtinga, nes praktiškai neįmanoma atlikti reprezentatyvios išėivių Lietuvos piliečių apklausos ir sužinoti, už ką jie balsuotų rinkimuose. Galiausiai, internetinis balsavimas gali turėti politinę įtaką ilgalaikėje perspektyvoje, jei balsuojantys internetu sudarytų didelę elektorato dalį ir balsavimas rinkimų apylinkėje būtų laikomas „senamadišku“ arba jei balsavimas internetu pakeistų kitus balsavimo būdus, pvz., balsavimą paštu arba namuose. Tuomet tie rinkėjai, kurie nesinaudoja internetu, būtų tiesiogiai ar netiesiogiai diskriminuojami, o tos partijos, kurių rinkėjai yra, pvz., vyresnio amžiaus, patirtų nuostolių.

---

⁵⁴ Žr. Ulle Madise, Priit Vinkel and Epp Maaten, Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005. Report.

3. Elektroninio balsavimo įvedimo saugumo klausimai

Šiame skyriuje remiamasi JAV atlikta išsamia vieno iš pirmųjų e-balsavimo eksperimentų saugumo analize (SERVE),⁵⁵ kurioje buvo identifikuotos pagrindinės problemos, su kuriomis susidūrė nagrinėtas e-balsavimo projektas ir kurios, kaip pasirodė, yra bendros visoms galimoms e-balsavimo sistemoms; bei informacija apie naujausią (kiek žinoma, sėkmingą) e-balsavimo projektą Estijoje,⁵⁶ kuris bandė spręsti daugumą SERVE projekto nurodytų problemų. Naudojami šaltiniai apie Estijos e-balsavimo sistemą nėra atlikti nepriklausomų ekspertų, tad ir nėra visiškai patikimi, tačiau norint išryškinti kai kurias galimas problemų sprendimo strategijas jų visiškai pakanka.

3.1 Techniniai-socialiniai saugumo aspektai

Viena iš pagrindinių prielaidų, kuriomis remiamasi šioje studijoje, yra ta, kad jokios sistemos saugumo nereikia ir negalima traktuoti išimtinai kaip techninio klausimo. El. balsavimo saugumo klausimas didžia dalimi yra klausimas, kaip visuomenę ir politinę sistemą gali paveikti tokios sistemos įvedimas, ir taip suformuluotą klausimą būtina tyrinėti. Visgi reikia nepamiršti, kad ir pati e-balsavimo sistema yra ne vien techninis, bet ir socialinis darinys – ją kuria, palaiko, ja naudojasi žmonės ir grupės, kurios gali klysti arba bandyti išnaudoti balsavimo sistemą savo tikslams. Kartu tai reiškia, kad el. balsavimas, kaip ir bet kokia kita balsavimo sistema, nėra ir negali būti absoliučiai saugi. Į tam tikrus dabartinių tradicinių rinkimų iškreipimus, pvz., vadinamąjį „gerrymandering“ (apygardos ribų keitimą, siekiant paveikti rinkimų rezultatus) – žiūrima kaip į (beveik) normalų dalyką, kaip ir į daugelį kitų būdų, kaip administracinę galią turinti valdžia gali, nors ir ribotai, iškreipti rinkimų rezultatus. El. balsavimas svarbus ne tik tuo, kad jis gali būti nesaugus, bet ir tuo, *kaip* jis gali būti nesaugus. El. balsavimas suteikia galimybę sukurti stambaus masto rinkimų rezultato iškreipimą iš bet kurio pasaulio taško, tam naudojant ne administracinius, o informacinius išteklius.

---

⁵⁵ Jefferson, David et al. „A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE).“ Išleista sausio 21, 2004. <<http://www.servesecurityreport.org/paper.pdf>> [Žiūrėta 2007 09 28]

⁵⁶ Estijos Nacionalinis Rinkimų Komitetas, „E-Voting System Overview.“ 2005, Talinas.

<<http://www.vvk.ee/elektr/docs/Yldkirjeldus-eng.pdf>> [Žiūrėta 2007 10 18];

Mägi, Triinu „Practical Security Analysis of E-voting Systems“, Talinas 2007. <<http://triinu.net/e-voting/master%20thesis%20e-voting%20security.pdf>> [Žiūrėta 2007 10 09]

Techninės srities traktavimas kaip besąlygiškai autonomiškos sudaro sąlygas rimtai žiūrėti į šiaip jau silpnus argumentus. Pavyzdžiui, argumentas, kad į el. balsavimo sistemų saugumo problemas galima nekreipti dėmesio, nes visas problemas anksčiau ar vėliau išspręs savarankiškas el. balsavimo sistemų techninis progresas. Akivaizdu, kad, net jei „rytoj“ tikrai bus išspręstos „šiandienos“ techninės saugumo problemos, „šiandien“ saugumo problemos neišnyks. Savo ruožtu kai kurie saugumo ekspertai teigia⁵⁷, kad el. balsavimo sistemų nesaugumas, net ir lyginant su tradicinėmis balsavimo sistemomis, kurios, kaip jau sakytą, taip pat nėra idealiai saugios, yra iš esmės nepašalinama kliūtis. Pagaliau, net jei tai ir nebūtų tiesa, tokių sistemų įdiegimas valstybės mastu reikalauja solidžių investicijų – kartą ją įdiegus ir sukūrus tinkamą infrastruktūrą, bet koks stambus jos pakeitimas reikalautų papildomai lėšų. Akivaizdu, kad investicijos į sistemą, kuri neatitinka saugumo reikalavimų, dėl ko ją bus būtina pakeisti, yra paprasčiausias lėšų švaistymas.

Taigi, el. balsavimo sistemos saugumą yra būtina nagrinėti kartu su galimais socialiniais efektais, kurie su sistema turi (arba galėtų turėti) grįžtamąjį ryšį. El. balsavimas turi būti saugi balsavimo sistema, ne vien saugi programinė įranga. Kartu reikia neužmiršti, kad bet koks saugumo siekis yra ribotas – saugumo siekis yra siekis sumažinti riziką iki patenkinamo lygio. Į klausimą, koks konkrečiai turėtų būti patenkinamas rizikos lygis, šioje studijoje nesiekama atsakyti.⁵⁸ Saugia sistema čia laikysime tokią sistemą, kurios galutinio rezultato išorinės jėgos – t.y., ne rinkėjai – negali žymiai įtakoti. Savo ruožtu bet kokia sistema, kurią gali žymiai įtakoti bet kokia jėga, išskyrus rinkėjų valią, yra nesaugi.

Sistemos auditas

„Aukšto patikimumo sistemoms reikalingi ypač aukšti techninės kompetencijos lygiai, pastoviai palaikomas aukštas technikos veikimo lygis (...) bei procesai, skatinantys klaidų atradimą ir jų pranešimą bei pastovią sistemos tobulinimo paiešką. Taip pat būtini keliai nuolat ir laiku gauti patikimą operacinę informaciją.“⁵⁹ Kitais žodžiais tariant, būtina sąlyga norint bet kokią sistemą,

---

⁵⁷ Jefferson, David et al. „A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE).“ Išleista sausio 21, 2004. <<http://www.servesecurityreport.org/paper.pdf> [Žiūrėta 2007 09 28], 21.

⁵⁸ Paprastai kaip apytikslis matas pasirenkama jau egzistuojanti tradicinė balsavimo sistema – balsavimas paštas dažnai pasirenkamas kaip minimalaus būtino saugumo modelis. Šalyse, kur balsavimas paštu neleidžiamas, modeliu turėtų būti balsavimas apygardose.

⁵⁹ „High-reliability systems require extraordinary levels of technical competences, sustained high technical performance...and processes that reward error discovery and reporting and a continual search for system improvement, and the availability of venues for credible operational information on a timely basis.“ Frederickson, H. George, and Todd LaPorte. 2002. “Airport Security, High Reliability, and the Problem of Rationality”. *Public Administration Review* 62 (Special Issue): 33–43, p. 36, 38. Cituota iš Donald P. Moynihan „Building Secure Elections: E-Voting, Security, and Systems Theory“, *Public Administration Review* Volume 64 Issue 5, 515-528, 2004 rugsėjis. <<http://www.blackwell-synergy.com/doi/pdf/10.1111/j.1540-6210.2004.00400.x>> [Žiūrėta 2007 11 11], 523.

taigi ir el. balsavimo sistemą, laikyti pakankamai saugia, yra galimybė kompetentingai *patikrinti*, ar ji yra pakankamai saugi. Perfrazuojant dar kartą, bet kuri el. balsavimo sistema, kurios audito⁶⁰ negalima atlikti, turėtų būti laikoma nesaugia.

Su el. balsavimo sistemų auditu yra susijusios tam tikros sunkiai išsprendžiamos problemos:

- Pirma, tinkamam el. balsavimo programos pirminio tekstui („source code“) analizei yra būtinos specializuotos žinios, kurias turi tikrai ne kiekvienas pilietis, taigi tampa būtina pasitikėti pakankamai siauru specialistų ratu.
- Antra, sistemos tiekėjas gali iš viso nepateikti programos pirminio teksto analizei – gali būti taikoma taktika „saugumas per miglotumą“ („security through obscurity“), arba darbas saugomas nuo konkurentų kopijavimo. Bet kokiu atveju, tokios taktikos pagrindumas visos sistemos ilgalaikio saugumo atžvilgiu („saugumas per miglotumą“ yra pagrįstas nuostata, kad sistemas, kurių programos pirminis tekstas yra nežinomas, yra sunkiau nulaužti – tačiau jį išlaikyti paslapyje pakankamai ilgą laiko tarpą yra sudėtinga, jei ne neįmanoma).
- Trečia, net jeigu programa yra pakankamai ištyrinėta, nėra jokių garantijų, kad rinkimuose bus naudojama ta pati – po kiekvieno klaidų pataisymo ar programos papildymo programa turėtų būti įvertinama iš naujo, bet dėl laiko ir lėšų ribotumo tai mažai tikėtina.
- Ketvirta, ne visi el. balsavimo metu svarbūs faktoriai gali būti prieinami analizei – tam, kad galima būtų įtakoti rinkėjo pasirinkimą, nebūtina nulaužti pačią el. balsavimo sistemą. Rinkėjo naudojama operacinė sistema ir naršyklė nebūtinai yra pakankamai saugios balsavimo procedūrai atlikti. Tai, kad šie įrangos elementai dažnai yra komerciniai, gali užkirsti kelią prie jų pirminio programos kodo saugumo skylių sutvarkymui. Šios problemos sprendimui yra būtina adekvati sertifikavimo procedūra.
- Penkta, tiek programinė, tiek aparatinė kompiuterių įranga, taip pat ir potencialių įsilaužėlių įranga, sparčiai evoliucionuoja – priešingai nei tradicinei administraciniais ištekliais remiamai rinkimų organizacijai, el. balsavimo sistemos techninės-organizacinės bazės patikimumui užtikrinti reikėtų tęstinių pastangų.

---

⁶⁰ *Sistemos* auditas (lyginant su *rinkimų* auditu), yra skirtas ne įvertinti kokių nors konkrečių rinkimų kokybę, bet pačios programos (bei jai būtinos aparatinės įrangos, jei tokia yra) saugumo įvertinimą.

Tipinės sistemos struktūra

Prieš toliau nagrinėjant galimas su el. balsavimu susijusias problemas, būtina bendrais bruožais apibrėžti pačią el. balsavimo sistemų struktūrą. Galima skirti šešias e-balsavimo fazes:

1. Rinkėjų registracija – asmenų, turinčių teisę balsuoti, nustatymas bei duomenų, reikalingų sėkmingai autentifikacijai, suteikimas šiems asmenims.
2. Rinkėjų autentifikacija – skirta patikrinti, ar sistema bandantis naudotis asmuo turi teisę ja naudotis.
3. Balsavimas ir balsų išsaugojimas – fazė, kurios metu turintys tam teisę rinkėjai atiduoda savo balsus, o sistema juos išsaugoja.
4. Balsų tvarkymas – fazė, kurios metu balsai tvarkomi, rūšiuojami, ir paruošiami skaičiavimui.
5. Balsų skaičiavimas – fazė, kurios metu balsai iššifruojami („decrypted“) ir skaičiuojami.
6. Rinkimų auditas – tikrinama, ar teisę tam turintys rinkėjai galėjo balsuoti, ar jų balsai buvo įskaičiuoti į galutinį rezultatą.

Yra fazių, nepaminėtų sąrašė – kandidatų sąrašo laikymas ir tvarkymas, raktų kūrimas ir tvarkymas, teisę turinčių balsuoti rinkėjų sąrašų laikymas ir tvarkymas, ir t.t. Yra leistina padaryti prielaidą, kad šios ir kitos fazės veikia ir veikia saugiai.⁶¹ Tuo tarpu visos sąrašė išvardintos fazės kelia potencialių saugumo problemų.

Penkios iš šių fazių (išskyrus rinkimų auditą) yra pasiskirsčiusios į tris programinės ir aparatinės įrangos „blokų“ ir yra šių funkcijos. 1-2 priklauso rinkėjų programoms („voter applications“), 3-4 – tinklo serveriui („network server“), 5 – Operacinis skyrius („Back-office“). Šie blokai – tai kategorijos, o ne fiziniai objektai, į jas gali įeiti daugiau nei viena programa ar kompiuteris. Su šiais trimis blokais susijusios ir pagrindinės potencialios socialinės-techninės el. balsavimo problemos: atitinkamai: i) privatumas – sistema turi neleisti niekam, išskyrus patį pilietį, sužinoti, kaip jis ar ji balsavo; ii) saugumas – sistema turi būti atspari išoriniam įsikišimui; ir iii) tikslumas – visų balsavusiųjų, turinčių teisę balsuoti, balsai turi būti užfiksuoti, ir jokie balsavusiųjų, neturinčių teisės balsuoti, balsai neturi būti užfiksuoti. Tokia perskyra, aišku, yra ganėtinai sąlyginė – privatumo praradimas reiškia galimybę suinteresuotoms grupėms tiesiogiai įtakoti rinkėjus, kas reiškia saugumo praradimą; sistemos saugumo problemos galėtų paveikti galutinius rezultatus, taigi

---

⁶¹ Mägi, Triinu „Practical Security Analysis of E-voting Systems“, Talinas 2007. <<http://triinu.net/e-voting/master%20thesis%20e-voting%20security.pdf>> [Žiūrėta 2007 10 09], 16.

ir tikslumą, ir t.t. Tačiau tokia klasifikacija, kad ir sąlyginė, visgi yra patogi išskiriant skirtingas potencialių tokioms sistemoms išskylančių pavojų grupes.

Slaptumas

Balsavimo slaptumo problemos yra susijusios su ypatingomis sąlygomis, kuriomis balsuoja el. balsavimu besinaudojantis rinkėjas. Priešingai nei balsavimas rinkimų apylinkėje rinkimų dieną, bet koks nuotolinis balsavimas – taigi ir el. balsavimas – neturi tinkamų būdų užtikrinti, kad konkretaus rinkėjo pasirinkimai liktų paslapyje. Visų pirma pilietis gali būti priverstas balsuoti aplinkoje, kurioje jo pasirinkimų privatumas taptų neįmanomas – pavyzdžiui, jeigu jį balsuoti tam tikru būdu verstų darbdavys. Antra, el. balsavimo sistemoms, trūkstant alternatyvių balsų patikimumo patikrinimo būdų, tampa reikalinga susieti konkretų balsą su konkrečiu rinkėju. Tai reiškia, kad skaičiuojant ar tikrinant rezultatus galima sužinoti, kaip balsavo vienas ar kitas pilietis, kas yra akivaizdus balsavimo slaptumo pažeidimas. Klausimu, ar yra įmanoma sukurti sistemas, kurios tiesiogiai nesusietų balso su rinkėju ir liktų kitais atžvilgiais patikimos, aiškaus konsensuso tarp saugumo specialistų nėra⁶².

Net jeigu į balsavimo slaptumą nežiūrima kaip į savaiminę vertybę – kaip Estijoje, kur jis traktuojamas tik kaip priemonė išvengti balsų pirkimo⁶³, nuotolinis balsavimas bendrai ir el. balsavimas konkrečiai, sukurdami galimas privatumo praradimo problemas, gali sukelti ir realiai rinkimų rezultatus galinčius iškreipti veiksniai:

- Plataus masto slaptumo pažeidimas – atskleidžiami daugelio rinkėjų pasirinkimai. Tiesiogiai rinkimų rezultatų nepaveikia, bet gali sukelti įtampą visuomenėje, taip pat ir nepasitikėjimą balsavimo sistema.
- Dvigubas balsavimas – nesant tiesioginės balsavimo punkto (kuris el. balsavimo atžvilgiu faktiškai yra bet kuris kompiuteris, kuriuo naudojamos išsiunčiant balsą) kontrolės, už asmenį, nedalyvaujantį rinkimuose, gali balsuoti kitas asmuo, turintis

---

⁶² Tačiau Estijoje naudojama „dvigubo elektroninio voko“ sistema, kai balsas šifruojamas asmeniniu ir viešuoju raktu, kiek galima žinoti, pasiteisino. Žr. Madise, Ülle, Tarvi Martens, “E-voting in Estonia 2005. The first practice of country-wide binding Internet voting in the world.” Pranešimas konferencijoje Electronic Voting 2006, GI Lecture Notes in Informatics. <http://static.twoday.net/evoting/files/madise_martens_estonia2005_13-26.pdf> [Žiūrėta 2007 10 18], 25.

⁶³ Ülle Madise, Tarvi Martens, “E-voting in Estonia 2005. The first practice of country-wide binding Internet voting in the world.” Pranešimas konferencijoje Electronic Voting 2006, GI Lecture Notes in Informatics. <http://static.twoday.net/evoting/files/madise_martens_estonia2005_13-26.pdf> [Žiūrėta 2007 10 18], 18.

priėjimą prie pirmojo asmens autentifikacijos duomenų ar įrangos (pvz., šeimos narys).⁶⁴

- Plataus masto balsų vogimas – nesant privatumo užtikrinimo ir įvykus pakankamam rinkimų su el. balsavimo galimybe skaičiumi, tampa prieinami duomenys apie tas valstybės piliečių grupes, kurios ateinančių rinkimų metu nebalsuos. Taip sudaromos palankios sąlygos manipuliuoti balsais tų rinkėjų, kurie, tikėtina, nesužinos (nes netikrins) apie patį manipuliavimo jų balsais faktą.⁶⁵ Kai kuriose galimose sistemose pakankamai galimybių tai atlikti turi rinkimų tarnautojai.
- Balsų pirkimas – galimybė sužinoti ir patikrinti, kaip konkrečiai balsuoja rinkėjas, sudaro sąlygas plataus masto balsų pirkimui.

Saugumas

Pagrindinės el. balsavimo saugumo problemos yra susijusios su jo naudojamu mediumu – internetu. Kaip jau minėta, tokia terpė yra ypač palanki kuriant stambaus masto atakas, siekiančias įtakoti rinkimų procesą. Ataka gali būti nukreipta tiesiogiai prieš kurį iš struktūros bloką, arba užpuolikas gali įsitaisyti „tarp“ šių bloką, keisdamasis su jais fiktyvia informacija, išnaudodamas „žmogaus viduryje“ („man in the middle“) taktika⁶⁶. Išorinėms atakoms ypač jautrūs gali būti asmeniniai rinkėjų kompiuteriai, esantys be jokių papildomų apsaugos priemonių, taikomų likusioms sistemos dalims.

Egzistuoja įvairūs būdai, galintys apriboti tiesioginių atakų keliamą grėsmę – kriptografija, balso registravimo procesų dubliavimas („redundancy“), specialios identifikacinės įrangos (*smartcard*, biometrinių duomenų nuskaitymo aparatai), ir t.t. Sėkmingai juos derinant, visiškai įmanoma pasiekti patenkinamą saugumo lygį – tačiau dubliavimas ir ypač speciali įranga nepaprastai pakelia tokio projekto kaštus. Taip pat reikia turėti omenyje, kad nekontroliuojamoje aplinkoje vyks daugiau eksperimentų su saugumo sistema, kas reiškia, kad neleistini būdai jai įtakoti bus atnaujinami ypač greitai. Norint palaikyti deramą e-balsavimo sistemos saugumo lygį, ją taip pat reikės pastoviai atnaujinti.

---

⁶⁴ Jefferson, David et al. „A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE).“ Išleista sausio 21, 2004. <<http://www.servesecurityreport.org/paper.pdf> [Žiūrėta 2007 09 28], 8.

⁶⁵ Jefferson, David et al. „A Security Analysis of the Secure Electronic Registration and Voting Experiment (SERVE).“ Išleista sausio 21, 2004. <<http://www.servesecurityreport.org/paper.pdf> [Žiūrėta 2007 09 28], 9.

⁶⁶ Mägi, Triinu „Practical Security Analysis of E-voting Systems“, Talinas 2007. <<http://triinu.net/e-voting/master%20thesis%20e-voting%20security.pdf>> [Žiūrėta 2007 10 09], 45.

Tikslumas

Turbūt mažiausiai problemų keliantis sistemai reikalingas atributas – kaip tik dėl automatiško, ypač greito ir ypač tikslaus apskaičiavimo el. balsavimo sistemas ir verta diegti. Visgi, jei neatliekamas balsų skaičiavimo serverio sistemos auditas, įmanoma manipuliuoti ne pačiais balsais, o pakeisti skaičiavimo algoritmus taip, kad būtų gaunamas „reikalingas“ rezultatas. Balsų skaičiavimo serverį įmanoma faktiškai izoliuoti nuo išorinės įtakos paliekant jį neprijuntą prie jokio tinklo ir apskaičiavimui reikalingus duomenis jam pateikiant iš balsų saugojimo serverio išorinių duomenų laikmenų pagalba, kaip daroma Estijoje.⁶⁷

Rinkimų auditas

Rinkimų, kaip ir sistemos, auditas yra ypač svarbus, nes būtent juo išbandomas visos sistemos patikimumas realiuose rinkimuose. Kelios su rinkimų auditu susijusios problemos jau buvo minėtos: pirma, el. balsavimo sistemoje rinkimų auditas yra ne tik organizacinis, bet ir techninis darinys – el. balsavimo sistema turi būti iš anksto sukuriama tokia, kad būtų įmanoma atlikti ja vykdomų rinkimų auditą, nes elektronams stebėtojų nepriskirsi (tai viena iš pagrindinių priešasčių, dėl kurios sistemos auditas yra svarbus). Stebėtojams turi būti suteikiama galimybė įvairiausiais lygiais prisijungti prie rinkimų serverių operacinių sistemų ir juose esančių programų. Tačiau tai prieštarauja rinkimų stebėjimo principams, reikalaujantiems visiško stebėtojų nesikišimo į rinkimų vykdymą. Antra, audito patikimumo *versus* rinkėjo privatumo problema. Sudėtinga sukurti sistemą, kurią galima patikimai audituoti, vienu ar kitu būdu nepažeidžiant rinkėjo privatumo arba elementarių saugumo reikalavimų. Tai yra viena iš kertinių problemų, kuriai buvo pasiūlyta pakankamai galimų sprendimo būdų. Viena sąlyginai paprasta, bet efektyvi strategija – tai kurti tarpusavyje patikrinamus žurnalus („log“) kiekvienai el. rinkimų fazei, juos laikant atskiruose serveriuose⁶⁸. Taip ženkliai sumažinama tikimybė, kad sistemą bandantis paveikti įsilaužėlis liks nepastebėtas.

El. balsavimo skirtumas nuo el. prekybos

Dažnai internetinis balsavimas lyginamas su elektronine prekyba: klaidingai manoma, kad jei galima saugiai internetu atlikti komercinius pervedimus, tai lygiai taip pat galima saugiai balsuoti,

---

⁶⁷ Mägi, Triinu „Practical Security Analysis of E-voting Systems“, Talinas 2007. <<http://triinu.net/e-voting/master%20thesis%20e-voting%20security.pdf>> [Žiūrėta 2007 10 09], 16.

⁶⁸ Estijos Nacionalinis Rinkimų Komitetas, „E-Voting System Overview.“ 2005, Talinas. <<http://www.vvk.ee/elektr/docs/Yldkirjeldus-eng.pdf>> [Žiūrėta 2007 10 18], 15.

naudojant panašius mechanizmus. Tačiau toks teigimas yra neteisingas, nes internetinis balsavimas skiriasi nuo internetinės prekybos keletu svarbių aspektų.⁶⁹

Visų pirma, rinkimai yra esminis atstovaujamosios demokratijos mechanizmas ir valdžios legitimumo užtikrinimo būdas, todėl bet kokie rinkimų proceso sutrikimai gali padaryti didelę žalą demokratijai. Todėl internetinis balsavimas reikalauja aukštesnio saugumo lygio nei elektroninė prekyba.⁷⁰

Antra, užtikrinti saugumą internetinio balsavimo atveju yra sunkiau nei elektroninėje prekyboje. Verslo sandoriuose dalyvaujančios šalys yra identifikuojamos, o elektroninio balsavimo atveju rinkėjas negali būti identifikuojamas, nes tai pažeistų balsavimo slaptumo reikalavimą. Balsuojant internetu reikalinga identifikuoti rinkėją registracijos metu, tačiau pats balsavimas turi likti anonimiškas. Tai reiškia, jog elektroninio balsavimo atveju reikalingi daug sudėtingesni saugumo protokolai.⁷¹

Trečia, elektroninėje prekyboje išlikę ginčai gali būti sprendžiami teismuose ar kitais būdais, kadangi pirkėjas paprastai gauna kvitą ar sąskaitą. Tuo remiantis, galima įrodyti klaidą ir atitaisyti nuostolius. Elektroninio balsavimo atveju rinkėjui nėra išduodami kvitai, parodantys jo pasirinkimą, nes tai pažeistų balsavimo slaptumo principą. Be to, elektroninėje prekyboje ginčų sprendimui yra laiko, o elektroninio balsavimo rezultatai turi būti paskelbti per tam tikrą trumpą laikotarpį.⁷²

Internetinės bankininkystės sistemos panaudojimas el. balsavimui

Elektroninės bankininkystės sistemų naudojimas rinkimų saugumui užtikrinti yra motyvuojamas dideliu elektroninės bankininkystės paplitimu bei galimybe sumažinti internetinio balsavimo sistemos diegimo kaštus. Tačiau saugumo uždavinių sprendimas viename iš pačių svarbiausių valstybės politinių įvykių privačių bankų išteklių pagalba yra problematiškas. Visų pirma, yra sunku užtikrinti, kad su rinkimais susijusi informacija bus visiškai neprieinama bankams, kurie yra privatūs subjektai ir kurių veiklą valstybė gali kontroliuoti tik įstatymais numatytuose rėmuose. Netgi pačioje Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje

---

⁶⁹ Schryen, Guido, How Security problems Can Compromise Remote Internet Voting Systems. Krimmer R. (ed.) *Electronic voting in Europe 2004*. http://www.e-voting.cc/static/evoting/files/schryen_p121-131.pdf; Ronald Rivest, Electronic Voting, Laboratory for Computer Science, Massachusetts Institute of Technology. <<http://www.vote.caltech.edu/Rivest-ElectronicVoting.pdf>>

⁷⁰ Schryen, Guido, How Security problems Can Compromise Remote Internet Voting Systems. Krimmer R. (ed.) *Electronic voting in Europe 2004*. <http://www.e-voting.cc/static/evoting/files/schryen_p121-131.pdf>

⁷¹ Schryen, Guido, How Security problems Can Compromise Remote Internet Voting Systems. Krimmer R. (ed.) *Electronic voting in Europe 2004*. http://www.e-voting.cc/static/evoting/files/schryen_p121-131.pdf.

⁷² Ronald Rivest, Electronic Voting, Laboratory for Computer Science, Massachusetts Institute of Technology. <<http://www.vote.caltech.edu/Rivest-ElectronicVoting.pdf>>.

pripažįstama, jog problemų gali kelti banko darbuotojų nesąžiningumas: „bankas, žinodamas ar spėdamas, kad konkretus rinkėjas nebalsuoja ar yra išvykęs į užsienį, gali jungtis prie VRK serverio apsimeddamas rinkėju“. Antra, gyvybiškai svarbus valstybės procesas tampa priklausomas nuo bankų sistemų sėkmingo funkcionavimo, kurį gali paveikti eilė įvykių - nuo bankų investicijų į saugumo sistemas iki finansinių rinkų svyravimų, kartais atvedančių ir prie įmonių bankrotų. Trečia, galimos atakos prieš internetinį balsavimą galėtų paveikti šalies gyventojų pasitikėjimą bankų sistema ir taip sukelti ekonominį nestabilumą (apie tai žr. 3.2 skyrių).

3.2 Visuomenės pasitikėjimo elektroninio balsavimo sistema problema

Rinkimai modernioje atstovaujamojoje demokratijoje yra svarbiausias valdžios ir pačios sistemos legitimavimo būdas. Valdžia pripažįstama kaip teisėta ir turinti teisę valdyti tada, jei tikima procedūrų, kuriomis ta valdžia išrenkama ar paskiriama teisingumu. Todėl visuomenės pasitikėjimas rinkimų (ypač Parlamento kaip svarbiausios šalies institucijos) teisingumu ir skaidrumu yra ypač svarbus valstybės stabilumo faktorius.

Pasitikėjimas rinkimų procedūromis, kaip pastebi ne vienas elektroninio balsavimo tyrinėtojas, priklauso ne tiek nuo realaus jų saugumo ir patikimumo lygio, kiek nuo žmonių tikėjimo tuo, ar sistema saugi.⁷³ O šis, savo ruožtu, priklauso nuo sistemos skaidrumo. Tačiau kaip tik čia slypi esminė elektroninio balsavimo sistemos yda: paprastas žmogus, neišmanantis apie informacines technologijas, pats negali įvertinti sistemos saugumo, taigi jis turi besąlygiškai pasitikėti rinkimų organizatoriais ir rinkimų procesą vertinančiais ekspertais. Tai reiškia, jog visuomenės pasitikėjimu galima lengvai manipuliuoti, net jei objektyviai sistema būtų visiškai patikima.

Tokiame kontekste kyla svarbus klausimas, ar Lietuvos visuomenės pasitikėjimo lygis pakankamai aukštas, kad būtų galima įvesti elektroninį balsavimą. Norint atsakyti į šį klausimą, nagrinėjami trys aspektai: pirma, bendras Lietuvos visuomenės pasitikėjimo valdžios institucijomis lygis, antra, visuomenės pasitikėjimas rinkimų teisėtumu, trečia, Lietuvos partinės sistemos konfliktiškumo laipsnis, vertinant tikimybę, jog tam tikros politinės jėgos galėtų sąmoningai siekti sukelti pasitikėjimo krizę.

Vertinant Lietuvos visuomenės bendrą pasitikėjimo šalies institucijomis lygį, reikia pastebėti, jog jis yra vienas žemiausių visoje Europoje, įskaitant ir pokomunistines Vidurio Rytų Europos šalis. 2007 m. Eurobarometro duomenimis, Lietuvos Respublikos Seimu pasitiki tik 15

---

⁷³ Robert Krimmer, Overview. In Krimmer, R. (ed). *Electronic Voting in Europe 2006*.

proc., o Europos sąjungos šalių pasitikėjimo parlamentu vidurkis – 43 proc. Vyriausybę pasitiki 26 proc. Lietuvos gyventojų, o Europos sąjungos vidurkis – 41 proc.⁷⁴ Tokie pat prasti ir ankstesnių metų duomenys, išskyrus 2004 m., kai pasitikėjimas parlamentu buvo gerokai pakilęs greičiausiai dėl prezidentūros krizės.

Kaip rodo 2005 m. atliktas Lietuvos gyventojų vertybių tyrimas, Lietuvos žmonės ne tik nepasitiki valdžios institucijomis, bet nėra patenkinti ir pačia politine santvarka. Apklausos duomenys rodo, jog beveik pusė Lietuvos žmonių (48 proc.) įsitikinę, kad Lietuva nėra valdoma demokratiškai.⁷⁵ Nors šie žmonės demokratiją nebūtinai sieja su laisvais rinkimais, tačiau toks rezultatas demonstruoja žemą pasitikėjimo pačia politine sistema laipsnį.

Apklausų duomenys tai pat rodo, kad didelė dalis Lietuvos gyventojų netiki rinkimų skaidrumu Lietuvoje. 2001 m. atliktame Baltijos Barometro tyrime respondentų buvo klausama „Kaip jūs manote, ar paskutiniai Seimo rinkimai (2000 m. spalio mėn.) buvo visiškai laisvi ir sąžiningi?“. Atsakymai į šį klausimą rodo, kad rinkimų teisingumu Lietuvoje tiki mažiau nei pusė gyventojų (47,7 proc.). Panašus klausimas buvo klaustas TNS Gallup vykdytoje apklausoje 2004 m., kurioje dalyvavo apie 500 respondentų. Iš jų į klausimą, ar Lietuvoje rinkimai laisvi ir teisingi, 48 proc. atsakė neigiamai.

2001 m. Baltijos barometre taip pat buvo klausama „Ar per paskutinius Seimo rinkimus (2000 m. spalio mėn.), jūsų manymu, buvo kokių nors nelegalių veiksmų, tokių kaip bauginimas ar kyšininkavimas.“ Kaip matyti iš 3.1 lentelėje pateikiamų duomenų, daugiau kaip 30 proc. respondentų mano, kad rinkimuose buvo nelegalių veiksmų, o kad jų visiškai nebuvo, tiki tik 14 proc. gyventojų.

3.1 lentelė. Seimo rinkimų teisingumo vertinimas

Ar per 2000 m. Seimo rinkimus buvo kokių nors nelegalių veiksmų, tokių kaip bauginimas ar kyšininkavimas?	proc.
Visiškai nebuvo	14,4
Dauguma atvejų nebuvo	12,4
Kai kuriais atvejais buvo	25,3
Buvo daugeliu atvejų	5,2
Nežino, neatsakė	42,7

Šaltinis: Baltijos barometras, 2001.

⁷⁴ Žr. Eurobarometras 67. 2007 m. pavasaris. Šalies ataskaita. Lietuva.
< http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb67/eb67_lt_nat.pdf>

⁷⁵ Žr. Ramonaitė, A. Ar demokratija yra vertybė arba kodėl lietuviams reikia stipraus lyderio? Kn. Žiliukaitė R., Ramonaitė A., Nevinskaitė L., Beresnevičiūtė V., Vinogradnaitė I. *Neatrasta galia: Lietuvos pilietinės visuomenės žemėlapis*. Vilnius: Versus aureus, 2006, 243-261.

Vertindami rinkimų skaidrumo ir sąžiningumo lygį, Lietuvos gyventojai dažnai mini balsų pirkimo atvejus. Tačiau įtarimų dėl balsų skaičiavimo teisingumo sukelia ir žmonėms nevisai suprantamų informacinių technologijų naudojimas. Pavyzdžiui, kokybiniuose interviu buvo minimos abejonės dėl 2004 m. prezidento rinkimų, kuomet skaičiuojant balsus buvo kuriam laikui nutrūkęs interneto ryšys, o jam atsiradus, televizijos žiūrovai pamatė pakitusius rinkimų rezultatus: „Dabar girdis, kad žmogaus teisės buvo pamintos prie sovietų, o dabar tai, kai žiūriu, tai tikrai pamintos tos teisės yra. Ar čia nepamintos žmonių teisės, kada balsavo čia už tą Adamkų, Prunskienę, tai akimirksniu buvo teisės buvo pažeistos (...) Prunskienės numeriai atsidūrė Adamkaus gale, o Adamkaus – Prunskienės, vat ir [prosto] tik kelios sekundės ir viskas, ir va pažeista (...)“ (pensininkas, 84 m.)

Šie duomenys rodo, kad Lietuvos gyventojai turi nemažai abejonių netgi dėl dabartinės rinkimų sistemos ir rinkimų administravimo skaidrumo, todėl tikėtina, kad sukelti nepasitikėjimą elektroniniais rinkimais būtų pakankamai lengva. Tokiame socialiniame kontekste ypač svarbu, jog elektroninių rinkimų idėja paremtų visos svarbiausios politinės partijos ir kad nė viena iš jų nesiimtų specialiai gąsdinti visuomenės elektroninių rinkimų nesaugumu. Kitaip tariant, reikalingas platus politinių jėgų, taip pat ir visuomeninių organizacijų bei žiniasklaidos pasitikėjimas elektroniniu balsavimu ir susitarimas nenaudoti jo įvedimo savo politiniams tikslams ar politiniam nestabilumui šalyje sukelti.

Kol kas sunku įvertinti tokio konsensuso tikimybę, nes elektroninio balsavimo tematika iki šiol nebuvo labai plačiai diskutuojama. Tačiau galima teigti, kad Lietuvos partinės sistemos struktūra šiuo metu nėra palanki tokiam konsensusui atsirasti, kadangi Lietuvoje pastebimas gana aukštas partinės sistemos konfliktiškumo laipsnis. Lietuvoje egzistuoja vadinamųjų anti-istebliškumo partijų, kurios siekia mesti iššūkį valdančiajam elitui ir yra suinteresuotos visuomenės nepasitikėjimo politinėmis institucijomis skatinimu. Tokia politinė jėga, pvz., galima laikyti partija „Tvarka ir teisingumas“, o jos rinkėjai, kaip matyti iš 2.5 poskyryje pateiktų duomenų, ypač menkai linkę pasinaudoti elektroniniu balsavimu. Taigi tikėtina, jog ši partija pati nebus suinteresuota elektroninio balsavimo įvedimu ir gali bandyti sukelti visuomenės nepasitikėjimą elektroniniais rinkimais. Tokie spėjimai, žinoma, tėra spekuliacinio pobūdžio, tačiau tokias grėsmes būtina įvertinti ir numatyti apsaugojimo priemones.

3.3 Išorinės grėsmės

Sudarant galimybes balsuoti internetu, taigi pasitelkiant taip vadinamą *pasaulinį* informacijos tinklą, formuojasi unikali rinkimų praktikoje situacija. Rinkimai vyksta pasaulinėje erdvėje ir juose galima dalyvauti iš bet kurios pasaulio vietos. Tačiau tuo pačiu el. balsavimas tampa kaip niekada anksčiau pažeidžiamas pasaulinėje erdvėje egzistuojančių globalių grėsmių, galinčių kilti iš bet kurios pasaulio vietos.

Žvelgiant į tarptautinės politikos procesus pastebima, kad tarpvalstybiniai konfliktai karinėje, politinėje, ekonominėje ir kitose sferose neretai perkeliama ir į internetinę erdvę. Naujusias to pavyzdys – 2007 m. pavasarį prieš Estijos kompiuterines sistemas ir internetinius tinklalapius surengtos atakos po to, kai tarp Estijos ir Rusijos kilo konfrontacija dėl Antrojo pasaulinio karo paminklo perkėlimo.

Neatmestina galimybė, jog Lietuvos el. balsavimo sistema taip pat galėtų tapti priešišku užsienio veikėjų taikiniu. Vyriausiosios rinkimų komisijos parengtoje balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje⁷⁶ nurodyti keli galimi pavojai el. balsavimo sistemai: technologiniai, žmogiškasis faktorius ir nepalanki viešoji nuomonė. Nei koncepcijoje, nei diskusijose dėl el. balsavimo sistemos atidžiau nesvarstytos ir nevertintos galimos išorinės grėsmės el. balsavimo sistemai, tokių atakų netiesioginės pasekmės kitoms valstybės sritims (bendrai politinei, ekonominei ir kt.).

Atsižvelgiant į visa tai kyla klausimas, kokios išorinės grėsmės galėtų kilti Lietuvos el. balsavimo sistemai? Pirmuose rinkimuose internetu 2007 m. Estijoje apie kokius nors išpuolius nebuvo pranešta. Todėl vertinant grėsmes el. balsavimo sistemai bus atsižvelgta į kol kas didžia dalimi teorinius ar potencialius aspektus. *Pirma*, kokie galimi atakų prieš el. balsavimo sistemą taikiniai ir pasekmės – tiesioginė žala rinkimų procesui ir netiesioginė žala kitoms valstybės sritims. Vertinamos išorinio veikėjo galimybės paveikti el. balsavimo sistemą per elektroninę erdvę, neanalizuojami kiti poveikio rinkimų procesui būdai kaip balsų pirkimas ir pan. *Antra*, kokie išoriniai veikėjai galėtų atakuoti el. balsavimo sistemą ir ar jų imtųsi kaip efektyvios priemonės įgyvendinant priešiškus veiksmus prieš Lietuvą. Pastebėtina, kad vertinant išorines grėsmes laikomasi prielaidos, kad nėra tobulos technologinės sistemos, kuri visiškai apsaugotų balsavimo internetu procesą (žr. 3.1 dalį).

---

⁷⁶ LR Seimas, Nutarimas, „Dėl balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos patvirtinimo“. 2006 m. lapkričio 16 d. Nr. X-912. Valstybės žinios, 2006-11-25, Nr. 127-4827.

3.2.1. Grėsmės el. balsavimo sistemai: atakų taikiniai ir pasekmės

Išorinio veikėjo atakų prieš el. balsavimo sistemą tikslu galėtų būti siekis paveikti rinkimų rezultatus norima linkme: kad būtų išrinktas išoriniam veikėjui palankus politikas ar sprendimas referendume, arba tiesiog sutrikdyti visą rinkimų procesą. Tam reiktų pakeisti balsavimo rezultatus ar paveikti el. balsavimo sistemą taip, kad ja būtų neįmanoma naudotis. Abiem atvejais galima tiesioginė ir netiesioginė žala. Tiesioginė žala vertinama atsižvelgiant į tai, ar galima padaryti reikšmingą poveikį rinkimų rezultatams, netiesioginė žala – koks atakos poveikis kitoms valstybės sritims.

Tiesioginė žala rinkimams

El. balsavimo galutinių rezultatų pakeitimas, jei nebus pastebėtas, neturėtų turėti reikšmingos įtakos balsavimo rezultatams. Tikėtina, kad bent pirmuosiuose rinkimuose, kuriuose būtų galima balsuoti internetu, rinkėjų skaičius nebūtų itin didelis. Tokia dalis neturėtų lemiamo svorio rinkimuose ar referendume. Todėl abejotina, kad išoriniai veikėjai dėtų pastangas pakeisti rinkimų rezultatus.

Vis tik svarbu pastebėti, kad vienas iš esminių el. balsavimo įvedimo motyvų nurodomas siekis paskatinti rinkėjų aktyvumą rinkimų metu padarant balsavimą paprastesniu ir prieinamesniu⁷⁷. Paradoksalu, tačiau rinkimų proceso pažeidimai tiesiogiai proporcingi balsavusiųjų internetu skaičiui, t.y. kuo didesnė dalis piliečių naudosis el. balsavimu, tuo didesnė grėsmės tikimybė ir potenciali žala. Nauda iš išilaužimo į el. balsavimo sistemą išaugtų ir tai galėtų padidinti priešišku Lietuvos rinkėjų suinteresuotumą įvykdyti neteisėtas atakas (priklausomai nuo to, kada būtų pastebėtos atakos prieš el. balsavimo sistemą, ryžtingiausi rinkėjai dar galėtų pasinaudoti tradicinėmis balsavimo formomis). Tačiau vargu ar įmanoma, kad el. balsavimo sistema Lietuvoje artimiausiu metu susilauktų didelio susidomėjimo.

El. balsavimo sistemos sutrikdymas (neleidžiant ja pasinaudoti) arba užfiksuotas bandymas pakeisti el. balsavimo rezultatus nesukeltų didelės žalos. Kraštutiniu atveju – apygardos rezultatų paskelbimą negaliojančiais ir anuliavimą bei pakartotinių rinkimų rengimą (užtesiamas laikas, reikalingos papildomos išlaidos rinkimams). Balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijoje įtvirtinta, jog el. balsavimas gali būti teismo pripažintas negaliojančiu, jei bus sukompromituotas bent vienas iš tokio balsavimo principų: slaptumas,

---

⁷⁷ „Dėl balsavimo internetu rinkimuose ir referendumuose koncepcijos patvirtinimo“, *op.cit.*

skaidrumas, lygi rinkimų teisė ir kt. Remiantis įprasta balsavimo praktika, tam, kad balsavimo rezultatai būtų pripažinti negaliojančiais, pažeidimai turi būti užfiksuoti ir turėti įtakos galutiniams rinkimų rezultatams. Kadangi patenkinti abi šias sąlygas gali būti dar sudėtingiau el. balsavimo atveju, atakų pasekmės būtų tokios: el. balsavimas diskredituojamas, tačiau rezultatai neanuliuojami, nes neturi esminės įtakos galutiniams rinkimų rezultatams (tikėtina, kad būtų laikomasi nuostatos, kad rinkimai negali būti skelbiami negaliojančiais, jeigu įmanoma nustatyti esminius rinkimų rezultatus⁷⁸).

Abiem atvejais atakų prieš el. balsavimo sistemą įvykdymas ir atskleidimas labiausiai paveiktų bendrą pasitikėjimą el. balsavimo sistema, kuris yra viena iš pamatinių el. balsavimo funkcionavimo sąlygų. Tai leistų kurstyti nepasitikėjimą rinkimais ir išrinkta valdžia, kurti nestabilią padėtį visuomenėje ir politinėje sistemoje.

Netiesioginė žala kitoms valstybės sritims

Tiek atskleidus bandymus pakeisti el. balsavimo rezultatus, tiek el. balsavimo sistemai tapus nefunkcionalia, itin reikšminga būtų tokių atakų netiesioginė įtaka kitoms valstybės sritims. Šiuo atveju el. balsavimo sistemos pažeidimas būtų ne išorinio veikėjo tikslas, o priemonė. Ji gali būti panaudota:

- sukelti ekonominį nestabilumą, konkrečiai – per bankų sistemą;
- neigiamai paveikiant Lietuvos kaip modernios valstybės įvaizdį užsienyje;
- sukelti provokacijas, kuriomis būtų apsunkinti dvišaliai Lietuvos santykiai su kita užsienio valstybe (tariama atakų vykdytoja).

Ekonominės padėties destabilizavimas glaudžiai susijęs su pasirinkta el. balsavimo įgyvendinimo technine puse. Lietuvoje el. balsavimą planuojama vykdyti per elektroninės bankininkystės sistemą. 2007 m. Estijoje atakuoti ne tik valdžios tinklalapiai, bet ir sutrikdytos bankų finansinės operacijos. Tai rodo, kad pilnai elektroninės erdvės saugumo neįmanoma garantuoti. Todėl, jei bus atakuota Lietuvos el. balsavimo sistema, susiklostys palankios aplinkybės sukelti viešojoje erdvėje nepasitikėjimą elektronine bankininkyste ar apskritai bankais. Asmenų, kurie naudojami elektronine bankininkyste (apie 600 tūkst. gyventojų), yra gerokai daugiau nei bus tokių, kurie per rinkimus balsuos internetu. Todėl tiesiogiai bankų „legitimumas“ kris daug didesnės visuomenės dalies akyse nei rinkimų ar išrinktos valdžios. Pasinaudojus nepasitenkinimu

---

⁷⁸ LR Seimas, „Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatymas“, 91 str. Aktualioji redakcija, I-2721, 2005-11-17.

tariamam ekonominiu nestabilumu galėtų būti pakurstytas nepasitenkinimas ir spaudimas šalies politinei valdžiai.

Galvojant apie artimiausius Seimo rinkimus, pastebėtina, kad dabartinė ekonominė padėtis šalyje nėra itin stabili: auganti infliacija, karts nuo karto pasirodančios kalbos viešojoje erdvėje apie galimą lito devalvavimą, ir iš to kylantis žmonių nesaugumo jausmo didėjimas. Darant prielaidą, kad bent panaši situacija ir nuotaikos išsilaikys iki 2008 m. Seimo rinkimų, visuomenė ir verslas (kuris, žinoma, kiek racionaliau vertintų situaciją) gali itin jautriai reaguoti į manipuliacijas viešojoje erdvėje bankų stabilumo temomis. Pažeista el. balsavimo sistema gali būti ir signalas dėl Lietuvos elektroninės erdvės nesaugumo užsienio investuotojams, verslo sandėriams. Tai rodytų, kad bankų sistema yra puolama (kaip galimai ir kitose šalyse), tačiau priešingai nei kitur, Lietuvoje su tokiomis atakomis nėra susitvarkoma.

Taip pat su ekonominiu aspektu gali būti siejamas ir technologinio Lietuvos išsivystymo diskreditavimas tarptautinėje arenoje. Neretai su el. balsavimo sistemos įdiegimu nacionaliniuose rinkimuose siejamas noras pagerinti Lietuvos kaip modernios valstybės įvaizdį. Tačiau kartu reikėtų apsvarstyti riziką, jog kažkuri valstybė galėtų tapti pirmąja, kurios el. balsavimo sistema būtų užpulta. Jei Lietuva taptų pirma, prieš kurios el. balsavimo sistemą būtų įvykdytos atakos (ir ypač, kai tai įvykdytų išoriniai veikėjai), šalies įvaizdis tarptautinėje arenoje būtų paveiktas itin neigiamai ir ilgam taptų vadovėliniu pavyzdžiu.

Atakos prieš el. balsavimo sistemą galėtų sukurti palankias aplinkybes manipuliacijoms užsienio politikos srityje. Esant menkai galimybei nustatyti vykdytojus ar užsakovus, priklausomai nuo politinio konteksto (Lietuvos santykių su kitomis užsienio valstybėmis, aktualių dvišalių klausimų ir pan.), dėl atakų galėtų būti apkalintas bet kuris išorinis veikėjas. Tai, be abejo, nepalengvintų dvišalių santykių su juo.

3.2.2. Grėsmių el. balsavimo sistemai šaltiniai

Galimi atakų prieš el. balsavimo sistemą vykdytojai – tiek valstybiniai, tiek nevalstybiniai veikėjai. Tačiau įrodyti, jog ataka buvo organizuota valstybiniu lygmeniu (valstybės veiksmai prieš valstybę), o ne pavienių asmenų, remiančių valdžią, yra gana sudėtinga.

Vykdyti atakas prieš el. balsavimo sistemą išoriniam veikėjui turėtų būti patrauklu dėl keleto priežasčių. Jas įmanoma vykdyti iš bet kurios pasaulio vietos; vykdytojus, ir ypač užsakovus, sunku aptikti. Kaip parodė atakų prieš el. balsavimo sistemą galimos žalos analizė, tokiu būdu galima sukelti nemažai nepalankių pasekmių.

Nevalstybiniai veikėjai

Žvelgiant į nevalstybinius veikėjus el. balsavimo sistema galėtų būti užpulta asmenų (ar grupės), neturinčių jokių politinių motyvų ar tikslų paveikti rinkimų procesą. Įsilaužimas į el. balsavimo sistemą būtų daugiau pramogos ar iššūkio klausimas. Tai turėtų atrodyti intriguojančiai „baltiesiems internetiniams įsilaužėliams“, pasisakantiems už saugią elektroninę erdvę ir atakuojančiais kompiuterines sistemas siekiant atskleisti trūkumus jų savininkams⁷⁹. Toks „išbandymas“, nepaisant jo tikslų, el. balsavimo sistemai sukeltų jau minėtą netiesioginę žalą, kurios pasekmės jautri ne tiek rinkimų, kiek visa politinė, ekonominė valstybės sistema.

Valstybiniai veikėjai

Atsižvelgiant į Lietuvos ir Rusijos santykius, šių santykių vertinimus abiejų valstybių politikų pasisakymuose ir visuomenėje, prasminga apsvarstyti Rusijos, kaip išorinio veikėjo, galinčio įvykdyti atakas prieš el. balsavimo sistemą ar tiesiog jomis pasinaudoti prieš Lietuvą, tikslus.

Rusija didina savo kompetenciją ir stiprina atakų elektroninėje erdvėje pajėgumus. Tai leidžia teigti keli aspektai. *Pirma*, 2007 m. pavasarį vykdytos atakos prieš Estijos kompiuterines sistemas buvo siejamos su Rusija (oficialūs kaltinimai niekam nepateikti). Taip teigta dėl aptiktų internetinių protokolų, kurie parodė, kad išpuoliai vykdyti iš Rusijos valdžios naudojamų kompiuterinių sistemų, bei dėl politinio konteksto – Estijos ir Rusijos konflikto dėl Bronzinio kario perkėlimo. *Antra*, Rusijoje vienintelis informacijos šaltinis, kuris yra menkiau kontroliuojamas nei kita žiniasklaida, yra internetas. Atakos prieš Estiją galėjo būtų galimybių įvertinimas ir pasiruošimas prieš rinkimus Rusijoje atakuoti opozicinius internetinius tinklalapius. Šie pajėgumai galėtų būti panaudoti atakoms elektroninėje erdvėje ir prieš taip vadinamas Rusijai „nedraugiškas šalis“. *Trečia*, tokių atakų gali imtis V.Putino aktyviai telkiamos jaunimo organizacijos. Išpuolių prieš Estiją metu internete plito instrukcijos ir programos, kaip vykdyti atakas. Tai galėjo būti tiek iš anksto suorganizuota ir koordinuojama, tiek grynai “flash mob” principu vykdoma veikla.

Tariant, kad atakos prieš el. balsavimo sistemą gali būti vykdomos Kremliaus užsakymu, galima manyti, kad būtų siekiama keletu tikslų. El. balsavimo sistema gali būti atakuojama norint pademonstruoti vis dar gają Rusijos įtaką Baltijos valstybėms. Tokiu būdu eilini kartą būtų pagąsdinta Baltijos valstybių visuomenės ir parodyta galia Rusijos gyventojams. Atakų

---

⁷⁹ Esama net tuo užsiimančių įmonių – Brien Posey, “Hiring Hackers As Security Consultants”. February 20, 2006. <<http://www.windowsecurity.com/articles/Hackers-Security-Consultants.html>> [Žiūrėta 2007 11 03]

sąsajos su Rusija gali būti netiesioginės (kaip Estijos atveju). Šiuo atveju galioja toks principas: svarbu, kad auka žinotų, kas yra jos priešas, tačiau nežinotų tikrų atakų vykdytojų.

Kaltinimus Rusijai dėl atakų vykdymo gali būti siekiama išprovokuoti ir tyčia. Neabejotina, kad Lietuvoje įvykus tokioms atakoms jos bus siejamos su Rusija. Sunkiai įrodomi, emocionalūs kaltinimai gali būti kaip tik tai, ko norėtų Kremlius. Išprovokuoti neapgalvotą ir kategorišką Lietuvos reakciją, pasinaudojant situacija pavaizduoti Lietuvos konfrontacinį požiūrį į Rusiją. Lietuvos viešojoje erdvėje keliami priekaištai ir reikalavimai Vakarams (vengiantiems komplikuoti santykius su Rusija), jų ginti nuo Rusijos, būtų nemalonus spaudimas. Šiuo atveju, nepaisant interpretacijų, kad atakas galėjo organizuoti su Kremliumi susiję asmenys, reiktų akcentuoti būtinybę teisiškai reglamentuoti tokius nusikaltimus tarptautiniu lygiu. Raginti NATO bei Europos Sąjungą imtis priemonių apskritai prieš tokį reiškinį kaip nusikaltimai elektroninėje erdvėje, kibernetinis terorizmas ir pan., o ne gynybą nuo Rusijos.

4. El. balsavimo poveikis demokratijos kokybei: normatyvinė diskusija

Ankstesnėje dalyje buvo nagrinėjamos objektyvios el. balsavimo keliamos grėsmės rinkimų sistemos patikimumui ar visos politinės sistemos stabilumui. Šioje dalyje analizuojami normatyviniai el. balsavimo poveikio demokratijos kokybei aspektai, t.y. šioje dalyje pateikiami vertybiniai svarstymai apie tai, kaip internetinis balsavimas gali atsiliepti pačiai demokratijos sampratai ir jos funkcionavimui. Žvelgiant iš vertybinių pozicijų, elektroninio balsavimo įvedimas kelia nerimą dėl demokratijos kokybės keliais aspektais. Pirmia, į pirmą planą keldami vartotojo patogumo aspektą, el. balsavimo šalininkai remiasi instrumentine demokratijos samprata, sumenkindami pačių rinkimų kaip savotiško moderniujų laikų ritualo reikšmę. Jei į balsavimą žvelgiame tik kaip į viešąją paslaugą (taip tiesiogiai įvardijama Europos tarybos rekomendacijoje dėl el. balsavimo šalims narėms), tuomet patogumo argumentas akivaizdus, tačiau kitos filosofinės stovyklos šalininkai baiminasi, jog toks požiūris į balsavimą gali palengva paplauti pačius demokratijos pamatus. Antra, el. balsavimo įvedimas iš esmės keičia balsavimo slaptumo sampratą, t.y. verčia atsisakyti iki šiol įprasto buvusio slapto balsavimo supratimo. Trečia, el. balsavimas keičia rinkimų stebėjimo sampratą, t.y. atima galimybę stebėti rinkimus paprastiesiems piliečiams, ne IT specialistams. Tai, kai kurių vertintojų nuomone, veda prie „ekspertinės demokratijos“ ir gali sukelti piliečių nusivylimą demokratijos procedūromis. Šie argumentai detaliau plėtojami šioje dalyje.

4.1. El. balsavimas – nuolaida instrumentinio požiūrio į politiką atstovams?

Diskusija apie elektroninį balsavimą yra priklausoma nuo filosofinės diskusijos tarp „procedūrinio“ ir „respublikoniškojo“ liberalizmo šalininkų.⁸⁰ Pirmieji labiausiai rūpinasi piliečių teisių apsauga ir jų lygiu traktavimu. Politinė veikla šiuo atveju suprantama kaip galia susigrąžinti arba užtikrinti teises, garantuoti lygų traktavimą bei daryti įtaką tiems, kurie priima sprendimus. Šis visuomenės ir politikos supratimo modelis politinėms institucijoms suteikia instrumentinę reikšmę. Dalyvavimas valdyme šiuo atveju nėra traktuojamas kaip savaime vertingas dalykas. Svarbiausia – daryti veiksmingą poveikį tiems, kurie atstovauja valdžios institucijas.

---

⁸⁰ Taylor Ch. Susipynę tikslai: Liberalų – komunitarų ginčas. Kn. Šiuolaikinė politinė filosofija. Vert. V. Radžvilas. Vilnius: Pradai, 1998. P. 523 – 553.

Toks požiūris į visuomenę ir politinę valdžią nesunkiai suderinamas su atsirbojimu nuo politinio dalyvavimo sistemos, apsirbojimu vienkartinėmis kompanijomis, siaurų interesų grupių lobizmu, peticijomis ir kitais veiksmais, priverčiančiais valdžią atsižvelgti į piliečių ir jų grupių interesus. Procedūrinio liberalizmo modelis pabrėžia žmogaus teises, procedūras, individualią naudą ir patogumą. Jo kritikai sako, kad šio modelio politikos sampratai trūksta tapatinimosi su bendruoju gėriu, skatinamas biurokratizmas ir susvetimėjimas, valstybė suvokiama kaip viena iš paslaugų tiekėjų, o piliečiai prilyginami vartotojams.

Kitas visuomenės ir politikos supratimo modelis apibūdinamas kaip „respublikoniškas“. Jo šalininkai pabrėžia dalyvavimo savivaldoje reikšmę. Laisvė šiuo atveju suprantama ne kaip negatyvioji laisvė („laisvė nuo“), bet kaip piliečių savanoriškas tapatinimasis su bendrojo gėrio idėja ir jų dalyvavimas polio valdymo reikaluose. Šio politikos sampratos modelio piliečiai turi jausti, kad politinės institucijos atstovauja jiems patiems ir priklauso nuo jų veiksmų bei įsipareigojimų. Kitais žodžiais tariant, respublikoniškosios politinės minties tradicijos piliečių laisvė yra aktyviai politiniuose reikaluose dalyvaujančių piliečių laisvė, kurią įkvepia ne instrumentinis požiūris į valdžią, bet sugebėjimas tapatintis su bendrais reikalais, jų reikšmės ir prasmės suvokimas. Tikras respublikonas savo laisve naudojasi tik veikdamas kartu su kitais piliečiais. Jis supranta, kad jo laisvę užtikrina jo paties dalyvavimas, solidarumas ir savanoriška drausmė. Šio modelio piliečiai nesijaučia tik valdiniais, bet siekia aktyviai dalyvauti viešųjų reikalų tvarkyme.

Elektroninis balsavimas labiau atitinka pirmojo – procedūrinio – modelio šalininkų interesus. Jiems elektroninis balsavimas yra tik dar vienas patogus instrumentas politiniams reikalams tvarkyti. Respublikonai mąsto kitaip – jie dėmesį kreipia ne į patį elektroninio balsavimo įrankį, bet į jo naudotojų suvokimą, mintis ir jausmus. Tai reiškia, kad pats elektroninis balsavimas nėra kažkoks lemiamas politinį dalyvavimą skatinantis veiksnys. Pirmiau jo visada galima rasti skirtingas politines kultūras ir skirtingus požiūrius į politinių reikalų tvarkymą.

Instrumentinio požiūrio į politiką šalininkai elektroninį balsavimą suvokia kaip patogią priemonę, užtikrinančią jų politinių interesų realizaciją. Respublikonai mąsto kitaip – elektroninis balsavimas negali iš esmės pakeisti požiūrio į politinę valdžią ir paskatinti aktyvumo bei tapatinimosi su bendrais reikalais. Jų nuomone, svarbiausias dalykas yra ne elektroninio balsavimo procedūra, bet ją naudojančių žmonių patirtis, jų pilietinis sąmoningumas ir patriotinis nusiteikimas. „Procedūrinį“ politinės veiklos aiškinimo modelį atitinkantis pilietis elektroninį balsavimą suvokia tik kaip dar vieną instrumentą, šalia kitų jau egzistuojančių instrumentų. Respublikonas elektroninio balsavimo procedūrai teikia kitą prasmę. Jo nuomone, svarbiausias dalykas yra ne pats balsavimo būdas, bet piliečių nusiteikimas, jų sugebėjimas tapatintis su polio reikalais ir laisvės suvokimas.

Respublikonai daug mieliau turėtų ginti nusistovėjusią neelektroninio balsavimo tvarką, nors nebūtinai turi priešintis jos elektroniniam variantui. Pirmiausia todėl, kad senoji balsavimo tvarka jau turi tam tikrą nusistovėjusią simbolinę prasmę ir yra saistoma istoriškai susiformavusių tradicijų. Prie įprastinių balsavimo dėžių ateinantis pilietis daug ryškiau negu elektroninio balsavimo atveju nesiekia vien tik patogumo, bet viešai parodo savo nusistatymą politinės pareigos atžvilgiu. Ten, kur piliečių politinio gyvenimo sampratoje yra nusistovėjusi neelektroninio balsavimo samprata, tikėtina, kad elektroninis balsavimas bus traktuojamas kaip dar viena papildoma nuolaida procedūriniam požiūriui į politiką.

Egzistuoja ištisa politinės minties tradicija, pirmenybę teikianti ne techniniam, bet praktiniam požiūriui į politiką. Vieno ryškiausių jos atstovo Michaelo Oakeshott'o nuomone, reikia skirti dvi skirtingas politinių dalykų suvokimo rūšis - techninį ir praktinį žinojimą.⁸¹ Pirmasis sietinas su pažinimu, kurį mes sutraukiame į tam tikras aiškiai suformuluotas taisykles, procedūras ir elgesio direktyvas. Praktinis žinojimas funkcionuoja kitaip - veiklos įgūdžių, įpročių ir tradicijų lygmeniu. Šis žinojimas atsiranda pirmiau doktrinų, ideologijų ir naujų techninių sprendimų. Tai reiškia, kad piliečiai neprivalo žavėtis elektroninio balsavimo procedūra ir prasmingais gali laikyti kitas, labiau tradicines politinės valios pareiškimo formas. Šiuo požiūriu, elektroninis balsavimas nėra vien neutralus instrumentas. Jo funkcionavimas priklauso nuo praktinės veiklos įgūdžių, istorinės patirties ir tradicijų. Pati elektroninio balsavimo procedūra nurodo tik tam tikras veiksmų sąlygas, iš esmės nekeisdama požiūrio į politinį dalyvavimą. Tai reiškia, kad svarbiausias dalyku yra ne pats elektroninis balsavimo procedūros įgyvendinimas, bet už jos stovinčios prasmės, patirtis, tradicijos ir susiformavę įgūdžiai.

4.2 Balsavimo slaptumo problema

Pagrindinis reikalavimas demokratiškiems rinkimams – pasirinkimo laisvė, kurios neįmanoma užtikrinti esant neslaptam balsavimui. Balsavimo slaptumo principas susideda iš dviejų smulkesnių principų: balsavimo privatumo ir balsavimo autonomiškumo principo.⁸² Kaip minėta anksčiau, internetinis balsavimas, t.y. nuotolinis elektroninis balsavimas nekontroliuojamoje aplinkoje, kelia grėsmių abiem šiems principams. Rinkėjo anonimiškumo išsaugojimo problema yra grynai techninio pobūdžio, t.y. ją daugiau ar mažiau sėkmingai galima išspręsti, o rinkėjo privatumo problema balsuojant nekontroliuojamoje aplinkoje yra neišsprendžiama. Taigi, įvedant internetinį

⁸¹ Oakeshott M. *Rationalism in Politics and Other Essays*. Indianapolis: Liberty Press, 1991.

⁸² Ule Madise, *Balsavimas internetu Estijoje*. Pranešimas tarptautinėje konferencijoje „E.valdymas: siekiant pasitikėjimo ir gyvenimo kokybės“, 2007 m. spalio 8 d., Vilnius.

balsavimą, tenka keisti pačią balsavimo slaptumo sampratą ir žvelgti į slaptumo principą ne kaip į tikslą savaime, o kaip į priemonę užtikrinti rinkėjo pasirinkimo laisvę.⁸³

Norint suprasti balsavimo slaptumo principo prasmę ir jo reikšmę demokratijai, verta pažvelgti istoriškai, kaip ir kada jis atsirado. Jungtinėse Amerikos Valstijose dar iki 19a. buvo balsuojama žodžiu – rinkėjai, atėję balsuoti, tiesiog balsu išsakydavo savo pasirinkimą, o rinkimų komisija tą pasirinkimą užrašydavo. Prieš balsavimą rinkėjas prisiekdavo ant biblijos, kad jis turi teisę balsuoti, ir kad jis dar nebalsavo. Rinkėjų registracijos nebuvo, todėl ši priesaika bei galimybė, jog kas nors iš komisijos ar stebėtojų juos atpažins, buvo vieninteliai būdai išvengti balsavimo kelis kartus. Žinoma, nebuvo jokios kalbos ir apie balsavimo slaptumą. Balsavimas “balsu” teikia tam tikrą apsaugą nuo apgaulingo balsų skaičiavimo (stebėtojai gali patys skaičiuoti balsus), tačiau dėl privatumo nebuvimo yra labai lengva pirkti balsus arba iš darbuotojų reikalauti, kad jie balsuotų taip, kaip nori jų darbdavys.

Pirmieji “moderniosios demokratijos”⁸⁴ popieriniai balsavimo biuleteniai galėjo būti popieriaus lapeliai, skelbimai laikraščiuose arba spausdinti partijos bilietai, išvardijantys partijos remiamus kandidatus. Šie biuleteniai ir priimtos balsavimo procedūros niekaip negarantavo balsuotojo privatumo ar galimybės balsuoti tik vieną kartą. Nepaisant rimtų problemų, tokio stiliaus biuleteniai buvo dažniau taisyklė nei išimtis iki pat 19 a. pabaigos. 19 a. viduryje JAV buvo įprasta, jog kiekviena partija atspausdindavo *partijos bilietą*⁸⁵, kuriame išvardindavo visas renkamas pareigybes kartu su partijos remiamais kandidatais į atitinkamas pareigybes. Rinkėjams taip pat buvo leidžiama naudoti savo biuletenius, tačiau partijos skatindavo naudoti jų paruoštus biuletenius. Jei rinkėjas nenorėdavo balsuoti už vienos partijos kandidatus į visus postus, galėdavo kai kuriuos išbraukti ir jų vieton įrašyti kitos partijos kandidatus. Todėl ilgainiui partijos pradėjo spausdinti biuletenius taip, kad juose nebūtų laisvos vietos alternatyvoms įrašyti. “Bilietai” dažnai būdavo spausdinami ant nebrangaus (paprastai laikraštinio) popieriaus, tačiau dideliuose miestuose partijos naudodavo išsiskiriantį popierių. Taip buvo daroma tam, kad partijos stebėtojai matytų, kurios partijos “bilietus” naudoja rinkėjai.

Kadangi ankstyvieji rinkimai pasižymėjo didelėmis balsų pirkimo, rinkėjų spaudimo bei rinkimų rezultatų falsifikavimo galimybėmis, nuolat buvo ieškoma būdų to išvengti. Sprendimas buvo rastas 1856 metais, kai keliose Australijos kolonijose pirmą kartą buvo panaudotas standartizuotas biuletenis su visų kandidatų pavardėmis. Biuleteniai buvo atspausdinti valstybės lėšomis ir išdalinti rinkėjams rinkimų apylinkėse – po vieną žmogui. Ši sistema, nors dabar laikoma

---

⁸³ Ten pat.

⁸⁴ Po JAV konstitucijos priėmimo.

⁸⁵ Žodis *bilietas* buvo naudojamas todėl, kad biuleteniai savo dydžiu bei teksto šriftu priminė traukinių bilietus.

savaime suprantama, tuomet buvo labai inovatyvi, ir gavo *Australiškojo biuletenio* pavadinimą. Per keletą metų ši sistema paplito visoje Australijoje (išskyrus Vakarų Australiją), vėliau - N.Zelandijoje (1870), Jungtinėje Karalystėje (1872) bei Kanadoje (1874). 1888 m. australiškieji popieriniai biuleteniai buvo panaudoti visuotiniuose Niujorko ir Masačusetso valstijų rinkimuose, o 1892 –JAV prezidento rinkimuose.

Australiškasis biuletėnis turi keturis bruožus: 1) sukurtas ir atspausdintas oficialios valstybinės institucijos, 2) jame išvardyti visų partijų kandidatai, 3) dalijamas tik rinkimų apylinkėje, 4) balsavimas vyksta slaptai. Šiuo metu australiškasis biuletėnis naudojamas beveik visose pasaulio valstybėse.

Šiandien australiškasis biuletėnis mums yra toks įprastas, jog nesusimąstome, kad jo privalumai nebuvo tokie akivaizdūs tais laikais, kai jis buvo pradėtas naudoti. Palyginti su ankstesniosiomis, ši sistema reikalauja nemažų spausdinimo išlaidų iš valstybės biudžeto, taip pat išlaidų biuletenių saugojimui bei saugiam transportavimui. Tačiau, kaip pastebi D. W. Jones, „*tinkamai administruojamas australiškasis popierinis biuletėnis nustato ypatingai aukštą standartą, kurį atitikti turi bet kuri kita konkuruojanti rinkimų technologija.*“⁸⁶

Pagrindinė balsavimo internetu (kaip ir bet kokiais kitais būdais nekontroliuojamoje aplinkoje) yra ta, kad balsuojant namuose ar darbe neužtikrinamas rinkėjo privatumas, o tai, savo ruožtu, kelia pavojų, kad gali būti daroma įtaka rinkėjo pasirinkimui. Balsuojant ne uždaroje patalpoje rinkimų apylinkėje, o iš bet kokio kompiuterio, didėja darbdavių, šeimos narių įtakos rinkimui tikimybė, taip pat sudaromos labai palankios sąlygos balsų pirkimui. Namuose, darbe, o naudojantis nešiojamo kompiuterio pagalba - vienkiemiuose ir kaimuose, užmokestis už balsą gali būti atiduodamas tik perkančiajam įsitikinus, kad rinkėjas pasirinko nurodytą kandidatą. Balsuojant slaptai kontroliuojamoje aplinkoje tokia situacija neįmanoma, nes asmuo, pirkęs balsus, neturi galimybių patikrinti, ar biuletėnis buvo užpildytas pagal susitarimą.

Šią fundamentalią problemą Estijoje nutarta spręsti leidžiant rinkėjui balsuoti pakartotinai. T.y. jei balsuojant rinkėjui buvo daromas spaudimas, jis gali perbalsuoti iš naujo, radęs tinkamą progą, kai jo pasirinkimas nebėra stebimas. Ši galimybė numatyta ir Lietuvoje. Estijos Aukščiausiais teismas, nagrinėdamas elektroninio balsavimo atitikimo konstitucijai klausimą, nutarė, jog ši sąlyga yra pakankama užtikrinti laisvą rinkėjo pasirinkimą.⁸⁷ Vis gi lieka nemažai abejonių, ar pakartotinio balsavimo galimybė išsprendžia konstitucinę slapto balsavimo užtikrinimo problemą.

---

⁸⁶ Jones D. W. *A Brief Illustrated History of Voting* (Part of the Voting and Elections web pages), 2003
<<http://www.cs.uiowa.edu/~jones/voting/pictures/>>

⁸⁷ Žr. Ulle Madise, Priit Vinkel and Epp Maaten, Internet Voting at the Elections of Local Government Councils on October 2005. Report..

Lietuvos Respublikos Seimo rinkimų įstatyme nurodoma, jog „Rinkėjui turi būti sudarytos sąlygos slaptai ir netrukdomam užpildyti biuletenį.“ Internetinio balsavimo įvedimas reiškia tai, jog valstybė nebeprisiima atsakomybės užtikrinti tokias sąlygas ir atiduoda ją pačiam rinkėjui. T.y. pats rinkėjas turi susikurti sau sąlygas užpildyti biuletenį niekieno nestebimam ir netrukdomam. Galima įsivaizduoti atvejus, kuomet rinkėjui pačiam užsitikrinti tokias sąlygas gali būti sudėtinga, ypač emigrantams, kurie sunkiai galėtų pasinaudoti teise pakartotinai balsuoti rinkimų apylinkėje.

Be to savo balsą parduoda ar kitaip savo balsavimo pasirinkimą leidžia paveikti tie piliečiai, kurie neturi stiprių politinių pažiūrų, ir jų dalyvavimas rinkimuose yra ne savo valios reiškinys, o materialinės naudos iš balso pardavimo siekimas. Tokie rinkėjai, pasibaigus internetinių rinkimų laikotarpiui, vargu ar eis į balsavimo apylinkes pakeisti savo balso.

Žinoma, galima teigti, jog balsų papirkinėjimo klausimas susijęs ne tiek su rinkimų organizavimu, kiek su šalies politine kultūra. Pavyzdžiui, tokiose šalyse kaip Šveicarija, rinkėjo privatumo problema nėra keliamą, nes balsų pirkimo klausimas nėra aktualus. Tačiau Lietuvoje balsų pirkimas, kaip matyti iš 3.2 dalyje pateiktų duomenų, yra reali ir didelė problema. Todėl pagrįstai galima kelti klausimą, ar verta Lietuvoje keisti rinkimų tvarką balsų pirkimą palengvinančia linkme.

4.3 Visuomeninės priežiūros keitimas ekspertine kontrole

Rinkimai yra socialiniai mainai tarp visuomenės ir politinių aktorių, kur pirmoji grupė, mainais už jų interesų atstovavimą, perleidžia valdymo teisę antrajai. Mainai yra įpareigojantys tik tada, kai jų dalyviai supranta mainų sąlygas ir turi galimybes stebėti sąlygų vykdymą. Todėl rinkimai nėra tik balso atidavimo už vienus ar kitus politikus veiksmas. Rinkimų organizavimas, rinkimų vykdymo ir balsų skaičiavimo procesai yra rinkimų dalis. Visi šie žingsniai, išskyrus organizavimą, kuris yra einamosios valdžios pareiga, turi būti atviri rinkėjų vertinimui ir stebėjimui. Internetinis balsavimas atima iš visuomenės galimybę kontroliuoti rinkimų eigą. Rinkimų kontrolė tampa prieinama tik atitinkamų sričių ekspertams. Tai mažina rinkimų procese, o dėl to ir politikoje, dalyvaujančių suinteresuotų subjektų: partijų, NVO ir kitų piliečių grupių kiekį. Sumažėjus galinčių politikoje dalyvauti grupių skaičiui ir rinkimus efektyviai kontroliuoti įgalinant tik vieną - ekspertų - grupę, apribojamos galimybės vėliau modernizuoti ir vystyti rinkimų sistemą. Patys ekspertai, nors ir formaliai yra nešališka institucija, negali būti visiškai apolitiški. Tokiu būdu valdžios pakeitimo mechanizmas yra atiduodamas į ekspertų rankas, kurių nepolitiškumas yra nebūtinai užtikrinamas. Kitaip tariant, valdžios legitimumo šaltinis perkeliamas iš visuomenės į ekspertinių institucijų rankas. Aptariant šiuos argumentus, bus parodyta, kad internetinis balsavimas veda prie

demokratių institucijų silpninimo, o pateikiami internetinio balsavimo privalumai iš tiesų turi atvirkštinę pasekmę.

Internetinio balsavimo mechanizmai yra ne tik paremti sudėtingomis informacinėmis technologijomis, bet taip pat neapčiuopiami tiesioginiam stebėjimui. Todėl įprastinės rinkimų stebėjimo priemonės netinka rinkimuose, paremtuose internetinėmis technologijomis. Balsavimo procese naudojami komponentai yra šie: balsuojančio žmogaus kompiuteris, rinkimų serveris, renkantis informaciją apie rinkimus, saugūs internetinio ryšio kanalai tarp balsavimo kompiuterių ir centrinio rinkimo kompiuterio, balsavimo programinė įranga - visi jie nėra nei tiesiogiai prieinami rinkimų stebėtojams, nei suprantami be atitinkamo technologinio pasiruošimo. Tačiau net turint tokią pasiruošimą, internetinio balsavimo komponentų tyrimui reikalinga atitinkama programinė ir techninė įranga. Todėl tik ekspertai, turintys galimybę gauti reikalingą techninę įrangą, gali atlikti pilnavertį internetinių rinkimų stebėjimą. Tokiu būdu rinkimų stebėjimas tampa diskriminacinis profesinio pasiruošimo ir techninių resursų turėjimo prasme. Atskirų rinkimų proceso elementų negalima suprasti izoliuotai nuo rinkimų visumos, todėl diskriminacinė stebėjimo tvarka reiškia, kad visa rinkimų institucija yra diskriminuojanti.

Tačiau ne tik diskriminacinis tokių rinkimų pobūdis kuria uždara sistemą. Ekspertiniai rinkimų vertinimai, iškilus abejonėms dėl jų teisingumo, gali būti vertinami tik kitų ekspertų. Įprastinių rinkimų stebėtojų komanda yra sudaryta iš politinių partijų atstovų, kurie yra tiesiogiai suinteresuoti tuo, kad kitos partijos nepažeidintų rinkimų tvarkos, taip užtikrinant savikontrolę. Ekspertai ir jų darbą tikrinantys kiti ekspertai, nesudaro tokios savikontroliuojančios sistemos. Tiek pradinį vertinimą atlikę specialistai, tiek jų darbą tikrinantys specialistai priklauso tai pačiai profesinei sferai, kuri nėra fragmentuota taip, kaip politinių partijų sfera. Tokiose sistemose atsiranda tikimybė, kad klaidos nebus aptiktos dėl vyraujančių profesinių nuomonių. Taip pat kiekvienai ekspertizės išvadai galima pateikti oponuojančią ekspertinę išvadą. Rinkimų procesas nebetenka apibrėžtų jų sėkmingumo kriterijų. Patys sėkmingumo kriterijai gali būti apibrėžiami tik ekspertų, taip dar labiau mažinant kitų politinių grupių dalyvavimo rinkimų stebėjime galimybes. Specifinės techninės kalbos naudojimas ekspertiniuose tyrimuose sukuria papildomus barjerus ne ekspertams patekti į rinkimų stebėtojų ratą. Tokiu būdu šalys, tiesiogiai dalyvaujančios rinkimų socialiniuose mainuose, nebegali efektyviai kontroliuoti mainų proceso. Tai tampa prieinama tik ekspertams.

Galima teigti, jog ekspertų dalyvavimas rinkimų procese yra teigiamas reiškinys, suteikiantis rinkimams tikslumo ir objektyvumo. Pavyzdžiui, tik ekspertams – daktarams – visai pagrįstai leidžiama užsiimti gydymo praktika. Tik tokiu būdu galima užtikrinti gydymo kokybę ir

išvengti katastrofiškų klaidų. Pagal tokią analogiją galima teigti, kad rinkimų, šiuo atveju paremtų bet kokiomis technologijomis ir praktikomis, kontrolė turi būti perleista atitinkamos srities ekspertams. Tačiau politinės ir profesinės ekspertizės analogija yra neteisinga. Politika nėra apibrėžta vienos veiklos rėmuose, kaip dantisto ar bankininko. Visuomenės problematikos sritis neturi, nei baigtinių sprendimų aibės, nei yra apibrėžta vienoje profesinėje srityje, o apima visas visuomeninio gyvenimo sferas. Todėl čia neįmanomas toks ekspertas, kokį mes matome efektyviai veikiančią versle ar vykdomojoje valdžioje.

Internetinis balsavimas pristatomas kaip įrankis, plečiantis piliečių dalyvavimo politikoje galimybes. Tačiau piliečių pašalinimas iš bendro rinkimų proceso valdymo turi atvirkštines pasekmes. Siaurinamas politinio aktyvumo formų ratas. Net darant prielaidą, kad internetinis balsavimas iš tiesų padidina atiduotų balsų skaičių, to kaina yra piliečių dalyvavimo rinkimų sistemoje sumažinimas. Visuomenės vietą užima ekspertai. Sumažėjus politinių veikėjų, dalyvaujančiam rinkimų procese, skaičiui, pats procesas tampa labiau centralizuotas. Internetinio balsavimo centralizacija atsispindi ne tik tame, kad įvedama viena - internetinė - balsavimo apylinkė, bet ir tame, kad rinkimų valdymas perduodamas į vienos – ekspertų – grupės rankas. Tokiu būdu kuriama santvarka, kuri yra demokratinė tik išoriškai. Rinkimuose galbūt dalyvauja didelis procentas balso teisę turinčių gyventojų, tačiau jie neturi jokių priemonių įsitikinti rinkimų teisingumu. Nesant galimybių patikrinti šį pirmąjį įgaliojimo ir atstovavimo mainų žingsnį, kiti atstovaujamosios valdžios kontrolės žingsniai nebetenka prasmės. Visuomenės politinis aktyvumas, būtinas sėkmingam demokratinės santvarkos funkcionavimui, yra keičiamas nepasitikėjimu ir apatija politikams.

Internetinių rinkimų sudėtingumas ir jų stebėjimui reikalingi techniniai ištekliai reiškia, kad ekspertinės rinkimų stebėjimo institucijos kūrimas reikalauja ženklų investicijų. Norint užtikrinti tokių ekspertinių organizacijų autoritetą, jose turėtų dirbti kompetentingi, atitinkamos srities specialistai. Tik valstybė yra pajėgi kurti ir išlaikyti tokią rinkimų stebėjimo organizaciją. Galimybės atsirasti alternatyvioms rinkimų kontrolės organizacijoms, dėl išteklių ir specialistų poreikio, yra ribotos. Todėl vienintelis efektyvus kelias dalyvauti rinkimų stebėjime yra valstybės įsteigtos rinkimų stebėjimo institucijos rėmuose. To pasekmė yra tai, kad visuomenėje nebelieka asmenų ar nevyriausybinų organizacijų, gebančių atlikti kvalifikuotą ir nepriklausomą ekspertizę ar teikti kompetentingą oficialios ekspertizės kritiką. Alternatyvių rinkimų stebėjimo organizacijų kūrimas ir joms reikalingų resursų teikimas gali būti atliekamas privataus sektoriaus pastangomis. Taip kuriasi konkurencinė rinkimų stebėjimo aplinka, panaši į dabar egzistuojančią sistemą, kurioje politinės partijos deleguoja savo rinkimų stebėtojus. Tokia sistema, kartu su bankų infrastruktūros

panaudojimu balsavimo saugumo užtikrinimui, vestų prie demokratinių institucijų privatizavimo. Tačiau sąvoka „privati demokratija“ gali turėti tik absurdišką reikšmę.

Todėl rinkimų valdymo sistema, paremta ekspertine kontrole gali būti sukoncentruota tik vienoje, valstybinės institucijos rankose, taip pašalinant alternatyvių institucijų konkurenciją, o taip pat ir visos sistemos savikontrolę. Tokio rinkimų valdymo pasekmėje, net ir pati moderniausia rinkimų technologija ilgainiui virsta atsilikusia ir nepajėgia atsinaujinti. Tik vienodai stiprios galimybės, tiek valstybės institucijų, tiek visuomenės, dalyvauti kritikuojant ir analizuojant rinkimų sistemos problematiką leidžia turėti rinkimų sistemą, atitinkančią šiandienos poreikius. Turint ekspertinę rinkimų valdymo sistemą, kurios analizės ir kritikos galimybės yra ribotos, prarandamos tobulėjimo galimybės, o rinkimų mechanizmai ilgainiui stagnuoja.

Įgaliojimo ir intereso atstovavimo mainai tarp visuomenės ir politinių aktorių yra galiojantys tik tada, kai procesas yra kontroliuojamas ir suprantamas abiejų dalyvaujančių pusių. Rinkimuose, be politiko ir rinkėjo, nedalyvauja jokios kitos papildomos šalys, kurių funkciją reiktų pagrįsti. Tokiu būdu rinkimų legitimumas kyla tik iš betarpiškai juose dalyvaujančių pusių. Tai sudaro pagrindinį demokratinio valdymo principą – tik visuomenė yra valdžios legitimumo šaltinis. Tačiau internetinių rinkimų atveju, remiantis aukščiau pateiktų argumentų išvadamis, piliečiai nebegali tiesiogiai dalyvauti rinkimų kontrolėje. Valdžios legitimumo centras perkeliamas iš visuomenės į ekspertines institucijas. Rinkiminių mainų procese valdžios institucijos negali dalyvauti, pastarųjų pareiga yra tik pačių rinkimų organizavimas ir reikiamų sąlygų jų veikimui užtikrinimas. Tiek rinkėjai, tiek renkamieji, neatstovauja esamos valdžios. Priešinga situacija paneigtų pačių rinkimų poreikį. Nors, kaip buvo parodyta, ekspertinės institucijos gali veikti tik kaip vykdomosios valdžios organizacijos dalis, tai nebūtinai reiškia, kad rinkimų kontrolę atliekančios institucijos atstovauja einamąją valdžią. Rinkimų galiojimo reikalavimai išlaikomi. Tokiu būdu galima teigti, kad nors ir legitimumo centro perkėlimas ir sukelia tam tikrų demokratinio valdymo principų pažeidimų, tačiau jie yra neesminiai. Pavadinus tokią valdymo formą "ekspertine demokratija" galima net teigti, kad tai tėra tik dar viena iš demokratinio valdymo formų. Tačiau demokratija negali būti ekspertine dėl dviejų priežasčių: pirma, tai yra visuomenės, o ne ekspertų valdžia, o antra, ekspertinių institucijų sąsajų su einamąja valdžia nebuvimas yra abejotinas.

Ekspertinių institucijų atsiradimas, kaip buvo parodyta, reikalauja ženklių resursų, todėl negali būti inicijuotas visuomeninių veikėjų, taip pat tokios institucijos negali būti kuriamos privataus kapitalo pagalba. Tad pilnavertį rinkimų stebėjimą gali atlikti tik valstybei atskaitingos institucijos, galinčios pakeisti rinkiminiuose mainuose dalyvaujančių pusių tiesioginę kontrolę, jei jos tenkina visiško nešališkumo principą. Taigi, rinkimus kontroliuojanti valstybinė institucija privalo būti apolitiška ir niekaip nesusijusi su esama valdžia. Tačiau valstybės tarnautojų

apolitiškumas yra labiau siekiamybė nei realybė. Visi aukšti valstybės tarnybos postai yra skiriami pagal priklausomybę vienai ar kitai politinei partijai. Tai sukuria hierarchinius ryšius tarp politinio valdymo ir rinkimus kontroliuojančių valstybės tarnautojų. Pašalinus visuomenę iš dalyvavimo pačiame svarbiausiame demokratinės valstybės gyvavimo įvykyje – rinkimuose - ir ją keičiant valstybės institucijomis, kurių apolitiškumas yra sunkiai užtikrinamas, kuriama valdymo forma, negalinti vadintis pilnavertiška demokratija.

Sudėtingų technologijų, kurių stebėjimas ir kontrolė yra tiesiogiai neapčiuopiami, naudojimas atstovaujamosios valdžios rinkimuose riboja visuomenės galimybes dalyvauti politikoje. Piliečio vietą užima ekspertų institucijos, sudarančios save patvirtinančią, sunkiai plečiamą ir keičiamą sistemą. Taip nyksta demokratinė institucijų dinamiškumas ir galimybė adaptuotis prie besikeičiančių socialinių sąlygų. Tačiau svarbiausia tokios rinkimų reformos pasekmė yra išrinktos valdžios legitimumo užtikrinimas ne visuomenės dalyvavimu rinkimų procese, o esamos valdžios institucijų pagalba. Rinkimai, kaip demokratinis valdžios pakeitimo mechanizmas, netenka prasmės.

Išvados

1. Dauguma kitose šalyse atliktų internetinio balsavimo studijų išvados dėl visuotinio internetinio balsavimo įvedimo galimybių gana pesimistiškos. Dominuoja nuostata, jog nuotolinis elektroninis balsavimas (balsavimas internetu) yra pernelyg nesaugus, kad būtų priimtinas didelės svarbos balsavimo procedūroms, tokioms kaip nacionaliniai parlamento rinkimai. Kai kuriose šalyse internetinio balsavimo bandymai buvo nutraukti po negatyvių nepriklausomų ekspertų išvadų, kitose nutarta atidėti el. balsavimo įvedimą. Iki šiol vienintelė valstybė pasaulyje, įvedusi įpareigojantį internetinį balsavimą nacionaliniuose rinkimuose, yra Estija.

2. Estijoje vykęs internetinis balsavimas 2005 m. savivaldos ir 2007 m. parlamento rinkimuose vertinamas kaip sėkmingas. 2005 m. savivaldos rinkimuose internetu balsavo 1,9 proc., 2007 m. parlamento rinkimuose – 5,4 proc. rinkimuose dalyvavusių rinkėjų. Jokių reikšmingų techninių problemų nebuvo užfiksuota. Tačiau rinkimų stebėtojai pabrėžia, jog rinkimuose organizavimas nebuvo pakankamai saugus, ir perspėja dėl galimų pavojų, augant el. balsavimu besinaudojančių rinkėjų skaičiui.

3. Jei el.balsavimas Lietuvoje, kaip numatoma, bus rengiamas naudojantis el. bankininkystės sistema, potencialiai šiuo balsavimo būdu galėtų pasinaudoti maždaug 20-25 proc. rinkėjų. Pagal pasinaudojusių internetiniu balsavimu žmonių skaičių Lietuva galėtų pralenkti Estiją. Pagrindinė santykinai mažo balsavimo internetu balsuotojų skaičiaus priežastis Estijoje buvo balsavimui reikalingo ID kortelės skaitytuvo neturėjimas, o Lietuvoje tokios techninės problemos nebūtų.

4. 2007 m. spalio 4-7 d. atliktos reprezentatyvios Lietuvos gyventojų apklausos rezultatai rodo, jog tvirtai pasiryžę balsuoti internetu yra 15 proc. Lietuvos gyventojų, dar 9 proc. teigia, jog greičiau balsuos internetu nei balsavimo apylinkėje. Beveik pusė (47 proc.) respondentų tvirtai nuteikę balsuoti tradiciniu būdu – rinkimų apylinkėje. Tačiau šios apklausos rezultatai neapima šiuo metu užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių, kurie yra ypač linkę pasinaudoti galimybe balsuoti internetu, taigi realus balsuotojų internetu skaičius galėtų būti net šiek tiek didesnis.

5. Nei teoriniai svarstymai, nei empiriniai duomenys nepatvirtina dažnai akcentuojamos tariamos internetinio balsavimo naudos – rinkėjų aktyvumo didinimo. Šalių, kuriose atlikti internetinio balsavimo bandymai, pavyzdžiai rodo, kad el. balsavimas bendrą rinkiminį aktyvumą padidina labai mažai arba išvis nepadidina. Pavyzdžiui, Estijoje balsavusiųjų procentas dėl el. balsavimo įvedimo pakilo geriausiu atveju 0,5 proc. Internetinio balsavimo įvedimas gali tik labai nežymiai sumažinti rinkėjų dalyvavimo rinkimuose sąnaudas, kadangi didžiausius kaštus

rinkėjui sudaro ne nuėjimas iki balsavimo apylinkės, tačiau informacijos apie pasirinkimo alternatyvas surinkimas ir apsisprendimas, už ką balsuoti.

6. Pagrindinės rinkiminio aktyvumo mažėjimo Lietuvoje priežastys yra partinės identifikacijos, kairės – dešinės skalės atpažinimo mažėjimas, pilietinės pareigos ir patriotizmo nuosmukis, ypač jauniausioje amžiaus grupėje. Šių problemų internetinio balsavimo įvedimas negali išspręsti. Tačiau viena iš svarbių mažėjančio rinkėjų aktyvumo priežasčių yra Lietuvos piliečių emigracija, o išeivių nedalyvavimo rinkimuose priežastis yra tiesiogiai susijusi su dalyvavimo rinkimuose procedūriniais sunkumais, kuriuos gerokai sumažintų el.balsavimo įvedimas. VU TSPMI atliktas žvalgomas išeivių Lietuvos piliečių pilietinio aktyvumo tyrimas leidžia preliminariai vertinti, jog el. balsavimo įvedimas gali paskatinti rinkimuose dalyvauti apie 40 proc. užsienyje gyvenančių Lietuvos piliečių. Turint omenyje, kad 1990-2006 m. iš Lietuvos emigravo apie 400 tūkst. gyventojų (įskaitant asmenis, kurie nedeklaravo išvykimo), galima spėti, kad el.balsavimo įvedimas Lietuvoje gali padidinti rinkiminį aktyvumą apie 5-6 proc.

7. Internetinio balsavimo įvedimas būtų naudingas judėjimo negalią turintiems žmonėms. Nors rinkimų įstatymai Lietuvoje numato galimybę tokiems rinkėjams balsuoti namuose, šia teise realiai pasinaudoja nedidelė jų dalis. Be to, balsavimo namuose organizavimas gana brangiai kainuoja. Kita vertus, didžiausią dalį iš namų neišeinančių rinkėjų sudaro senyvo amžiaus žmonės, kurie retai naudojami informacinėmis technologijomis, taigi artimiausius 10 metų internetiniu balsavimu pasinaudotų tik nedidelė šios socialinės grupės žmonių dalis.

8. Estijos pavyzdys rodo, jog internetinio balsavimo įvedimas, esant jau veikiančiai asmens identifikacijos sistemai, gali kainuoti santykinai nedaug. Tačiau siekiant palaikyti aukštus saugumo standartus, sistemą teks nuolat tobulinti, todėl sistemos palaikymo kaštai bus nuolatiniai. Internetinis balsavimas gali leisti sutaupyti rinkimų organizavimo išlaidas tik tuo atveju, jei jis pakeistų šiuo metu naudojamas balsavimo formas – balsavimą paštu, balsavimą Lietuvos diplomatinėse atstovybėse ir pan. Tačiau įvertinus visus internetinio balsavimo kaštus ir tikėtiną ekonomiją, sunkiai tikėtina, kad toks balsavimas galėtų bent kiek žymiau sumažinti bendras rinkimams organizuoti skiriamas išlaidas.

9. Estija elektroninio balsavimo įvedimą sėkmingai panaudojo savo kaip modernios šalies įvaizdžio įtvirtinimui ir reklamai. Tačiau Lietuvoje analogiškos naudos tikimybė gana menka dėl kelių priežasčių: pirma, pranešimas apie internetinio balsavimo įvedimą Lietuvoje nesulauktų tiek dėmesio, kiek sulaukė Estija, kuri buvo pirmoji pasaulyje, įvedusi i.balsavimą nacionaliniu mastu. Antra, Estijos įvaizdis pasaulyje yra siejamas su naujosiomis informacinėmis technologijomis, o apie Lietuvą yra susiformavęs priešingas įvaizdis, kuris labiau akcentuoja ne modernumą, o natūralią gamtą, istorinį bei kultūrinį paveldą ir tradicijas. Tokiame kontekste žinia

apie internetinį balsavimą gali duoti priešingą nei tikimasi efektą, pvz., gali sukelti abejonių dėl rinkimų patikimumo. Poveikis Lietuvos įvaizdžiui gali būti netgi neigiamas, jei įvedus internetinį balsavimą iškiltų techninių ar politinių problemų. Tikimybė, jog įvedus elektroninį balsavimą pakiltų Lietuvos reitingai įvairiuose tarptautiniuose informacinės visuomenės/ e-valdžios indeksuose taip pat menka, visų pirma todėl, kad el. balsavimas šiuose reitinguose kol kas nėra vertinamas.

10. VU TSPMI užsakymu atlikta Lietuvos gyventojų apklausa rodo, jog labiausiai internetiniu balsavimu būtų linkę pasinaudoti Liberalų ir centro sąjungos, Naujosios sąjungos bei Liberalų sąjūdžio rinkėjai. Tačiau šie duomenys nereiškia, jog įvedus el. balsavimą šios partijos „išloš“ daugiau balsų kitų partijų sąskaita. Jie rodo tik tai, kad šių partijų rinkėjai vietoj tradicinio balsavimo būdo labiau linkę pasirinkti elektroninį. Vis dėlto el. balsavimo įvedimas gali turėti politinių pasekmių dėl padidėjusio emigrantų rinkiminio aktyvumo. Tačiau šias pasekmes patikimai įvertinti kol kas nėra įmanoma.

11. Internetiniam balsavimui, daugelio specialistų vertinimu, būdinga daug ir sunkiai išsprendžiamų saugumo problemų. Pagrindinės problemos yra: 1) sudėtingas ir nebūtinai patikimas sistemų audito procesas; 2) nekontroliuojamos terpės – interneto - teikiamos milžiniškos galimybės stambaus masto atakoms; 3) rinkėjo privatumo išsaugojimo ir patikimo rinkimų audito nesuderinamumas. Sėkmingam šių problemų sprendimui reikėtų kompetentingo personalo ir *tęstinių* pastangų bei įrangos atnaujinimo, o tai savo ruožtu dar labiau didina balsavimo internetu kaštus (žr. taip pat 8 punktą).

12. Dažnai pastebima, kad prekyba internetu tampa vis populiareesnė ir nesukelia ypatingų saugumo problemų, todėl tikėtina, kad balsavimas internetu taip pat turėtų vykti sklandžiai. Tačiau internetinis balsavimas iš esmės skiriasi nuo internetinės prekybos keletu svarbių aspektų: pirma, rinkimai yra esminis valdžios legitimacijos mechanizmas, todėl internetinis balsavimas reikalauja aukštesnio saugumo lygio nei elektroninė prekyba. Antra, komercinėje prekyboje dalyvaujančios šalys yra viešai identifikuojamos. Elektroninis balsavimas reikalauja rinkėjo identifikacijos registruojantis, tačiau taip pat reikalauja užtikrinti rinkėjo balso anonimiškumą, todėl šiuo atveju reikalingi daug sudėtingesni saugumo protokolai. Trečia, ginčai elektroninėje prekyboje gali būti sprendžiami teisme ar kitais teisiniais būdais, kadangi pirkėjas gauna kvitą/sąskaitą. Rinkėjams kvitai, rodantys rinkėjo pasirinkimą ir įrodantys, kad jų balsas buvo teisingai įskaičiuotas, negali būti išduodami dėl balsavimo slaptumo principo.

13. Pasitikėjimas rinkimų sistema yra esminė demokratinės valdžios legitimumo prielaida. Pasitikėjimas el. balsavimo procesu priklauso ne tiek nuo realaus saugumo lygio, kiek nuo visuomenės tikėjimo saugumu. Yra keletas priežasčių, suteikiančių pagrindo nerimui, jog

internetinio balsavimo įvedimas gali sukelti valdžios legitimumo ir politinio stabilumo krizę. Pirma, visuomenės pasitikėjimo valdžios institucijomis lygis yra vienas žemiausių visoje Europoje. Antra, tyrimai rodo, kad Lietuvos visuomenės pasitikėjimas net ir įprastu būdu vykdomų rinkimų skaidrumu ir teisingumu ir taip yra gana žemas. Trečia, Lietuvos partinės sistemos konfliktiškumo lygis gana aukštas, t.y. Lietuvos politinėje sistemoje egzistuoja radikaliomis ar net antisisteminėmis laikomų politinių jėgų, kurios galėtų bandyti specialiai sukelti visuomenės nepasitikėjimą rinkimų procesu, siekdamos savo politinių tikslų.

14. Vertinant išorinių veikėjų atakų prieš el. balsavimo sistemą tikimybę, galima pastebėti, kad per el. balsavimo sistemą daug paprasčiau galima vykdyti destruktivius veiksmus, atsiranda naujos priemonės, kurių nėra, jei balsuojama įprastu būdu. Naujos poveikio galimybės ir jų nauda didina tikimybę, kad Lietuvai priešiški veikėjai taikiniu pasirinktu balsavimo internetu procesą. Pastebėtina, kad atskirti, ką darytų ir ko siektų išorinis veikėjas, bet nesiektų vidinis, iš esmės neįmanoma. Čia įvardintą atakų prieš el. balsavimo sistemą tiesioginę ir netiesioginę žalą gali sukelti ir vidaus veikėjų vykdomos atakos. Tačiau skirtingi veikėjai sukelta žala pasinaudotų skirtingiems tikslams, kurie didžia dalimi priklauso nuo konkretaus konteksto (tarpvalstybinių santykių, aktualių dvišalių klausimų ir t.t.). Atsižvelgiant į menką pirminį rinkėjų susidomėjimą balsavimu internetu tikėtina, kad atakos prieš el. balsavimo sistemą būtų vykdomos tik siekiant netiesioginės žalos (įbauginimas, ekonominis nestabilumas, diskreditavimas tarptautinėje arenoje). Augant balsuotojų internetu skaičiui, grėsmės tikimybė ir potenciali žala didės.

15. Demokratinėje valstybėje rinkimai turi ne vien instrumentinę (valdančiųjų išrinkimo) funkciją, bet ir svarbią simbolinę prasmę, pilietinės valios ir pilietinės pareigos išreiškimo bei valdžios legitimavimo funkcijas. Balsavimo procedūrų supaprastinimas ir perkėlimas iš viešosios į privačiąją sritį gali turėti nenumatytų pasekmių demokratinės sistemos funkcionavimui: pvz., tai gali silpninti pilietinės pareigos jausmą, skatinti neatsakingą balsavimą, ilgalaikėje perspektyvoje netgi mažinti politinį dalyvavimą.

16. Internetinis balsavimas, kaip ir bet kuris balsavimo būdas nekontroliuojamoje aplinkoje, negali užtikrinti balsavimo privatumo. Taigi įvedant internetinį balsavimą tenka keisti pačią slapto balsavimo sampratą, balsavimo slaptumą laikant ne savaimine vertybe, o tik būdu užtikrinti rinkėjo pasirinkimo laisvę. Tam tikra išėjimo iš internetinio balsavimo keliamų grėsmių balsavimo privatumui (pvz., darbdavio įtakos, „šeimyninio balsavimo“, balsų papirkinėjimo) laikytina pakartotinio balsavimo galimybė.

17. Internetinėmis technologijomis paremtuose rinkimams netinka įprastinės rinkimų stebėjimo priemonės, o rinkimų kontrolė tampa prieinama tik ekspertams. Sistemos auditas gali būti atliekamas ir iškilę ginčai gali būti sprendžiami tik ekspertų, o jų sprendimai negali būti

patikrinti paprastų piliečių. Taip mažinamos piliečių galimybės kontroliuoti politinį procesą ir silpninamas piliečių pasitikėjimas demokratinėmis procedūromis.

SPRENDIMO ALTERNATYVŲ APŽVALGA

Susumavus visus argumentus už ir prieš elektroninio balsavimo įvedimą, galima teigti, jog vienintelis svarus argumentas už elektroninio balsavimo įvedimą yra balsavimo prieinamumo užtikrinimas tam tikroms socialinėms grupėms, visų pirma, užsienyje gyvenantiems Lietuvos piliečiams. Antrasis galimas, tačiau gerokai abejotinas elektroninio balsavimo įvedimo privalumas – tikėtina nauda Lietuvos kaip modernios šalies įvaizdžiui, jei elektroninis balsavimas bus įvestas greitai, jei jis vyks sklandžiai, ir jei žinia apie elektroninio balsavimo įvedimą bus sėkmingai panaudota.

Greito elektroninio balsavimo įvedimo trūkumų ir pavojų gerokai daugiau: galimos grėsmės Lietuvos politinės sistemos stabilumui ir valdžios legitimumui, jei kils techninių problemų arba jei vidinės ar išorinės jėgos sukels nepasitikėjimą sistema; grėsmė Lietuvos įvaizdžiui, jei rinkimai nebus sėkmingi arba jei žinia apie internetinį balsavimo įvedimą nebus tinkamai pristatyta; būtinybė atsisakyti balsavimo privatumo principo bei galimi kiti neigiami padariniai demokratijos kokybei. Be to, reikia pastebėti, jog pasirengimas el. balsavimo įvedimui Lietuvoje vyksta pernelyg skubotai ir vėluojant.

Priimant sprendimą dėl elektroninio balsavimo įvedimo Lietuvoje, galima rinktis ne vien įvedimo nuo 2008 m. Seimo rinkimų ar idėjos atmetimo iš viso variantus. Galimos ir kitos pasirinkimo alternatyvos: įvesti internetinį balsavimą tik mažesnės svarbos rinkimuose, t.y. savivaldos arba Europos parlamento, įvesti internetinį balsavimą tik atskiroms gyventojų grupėms (taip daroma kai kuriose šalyse), ar tiesiog atidėti internetinio balsavimo įvedimą. Šių alternatyvų privalumai ir trūkumai pristatomi žemiau pateikiamoje lentelėje.

Alternatyva	Privalumai	Trūkumai
Įvesti el. balsavimą visiems rinkimams nuo 2008 m. Seimo rinkimų	<ul style="list-style-type: none"> • Didinamas rinkimų prieinamumas emigrantams ir kitoms socialinėms grupėms • Galimybė Lietuvos kaip modernios šalies pristatymui, jei rinkimai įvyks sėkmingai 	<ul style="list-style-type: none"> • Grėsmė Lietuvos politinės sistemos stabilumui ir/arba valdžios legitimumui, jei kils techninių problemų ir/arba jei vidinės ar išorinės jėgos sukels nepasitikėjimą sistema • Grėsmė Lietuvos įvaizdžiui, jei rinkimai nebus sėkmingi arba jei žinia apie el. balsavimo įvedimą nebus tinkamai pristatyta • Atsisakoma balsavimo privatumo užtikrinimo principo • Nėra tinkamai pasirengta el. balsavimo įvedimui, neatlikti išankstiniai bandymai realiuose rinkimuose
Įvesti el. balsavimą tik savivaldos rinkimuose ir/arba EP rinkimuose	<ul style="list-style-type: none"> • Didinamas rinkimų prieinamumas emigrantams ir kitoms socialinėms grupėms šiuose rinkimuose • Sumažinama sistemos delegitimacijos grėsmė nesėkmės atveju 	<ul style="list-style-type: none"> • Neišsprendžiama emigrantų dalyvavimo Seimo rinkimuose problema • Atsisakoma balsavimo privatumo užtikrinimo principo
Įvesti el. balsavimą tik atskiroms gyventojų grupėms (žmonėms su fizine negalia, balsuojantiems kariniuose daliniuose, laivuose ir pan.)	<ul style="list-style-type: none"> • Išvengiama grėsmių politinės sistemos nestabilumui ir delegitimacijai • Didinamas rinkimų prieinamumas 	<ul style="list-style-type: none"> • Neišsprendžiama emigrantų dalyvavimo rinkimuose problema • Dideli santykiniai vieno internetinio balso kaštai
Rengtis el. balsavimo įvedimui, stebėti kitų šalių patirtį, tačiau kol kas įvedimą atidėti	<ul style="list-style-type: none"> • Yra laiko sistemos testavimui ir visuomenės parengimui • Įvertinus kitų šalių patirtį ir tobulėjant technologijoms, galima lengviau apsidrausti nuo galimų techninių problemų ir jų socialinių politinių pasekmių 	<ul style="list-style-type: none"> • Prarandama dalis jau investuotų lėšų
Atmesti el. balsavimo idėją iš viso	<ul style="list-style-type: none"> • Išvengiama grėsmių politinės sistemos nestabilumui ir delegitimacijai • Išsaugomas slapto balsavimo principas 	<ul style="list-style-type: none"> • Prarandamos jau investuotos lėšos • Neišsprendžiama emigrantų dalyvavimo rinkimuose problema

REKOMENDACIJOS

1. Siūlome neįvesti elektroninio balsavimo nacionaliniuose Seimo rinkimuose šalies mastu, prieš tai neišbandžius sistemos mažesnės svarbos rinkimuose ir/arba keliose rinkimų apygardose.
2. Siūlytume Vyriausybei ir Seimui iš naujo apvarstyti klausimą, ar verta įvesti internetinį balsavimą, kol nepasiektas proveržis elektroninio parašo naudojimo Lietuvoje srityje.
3. Siūlytume Vyriausybei ir Seimui apvarstyti galimybę taikyti elektroninį balsavimą tik kontroliuojamoje aplinkoje (pvz., kariniuose daliniuose, laivuose, paštuose) ir/arba tik savivaldos ar Europos parlamento rinkimuose.
4. Prieš įvedant internetinį balsavimą, būtina užsitikrinti principinę pagrindinių šalies politinių partijų paramą ir susitarimą dėl etiškos rinkimų kampanijos – internetinio balsavimo nenaudojimo politiniams tikslams ir nemanipuliavimo visuomenės pasitikėjimu el. balsavimu sistema. Jei toks partijų susitarimas nebus pasiektas, siūlytume internetinio balsavimo įvedimą atidėti.
5. Į internetinio balsavimo auditą siūlome įtraukti ne tik partijų, bet ir visuomeninių organizacijų atstovus. Vyriausiajai rinkimų komisijai būtina organizuoti nemokamus internetinio balsavimo auditavimo kursus politinėms partijoms ir visuomeninėms organizacijoms.
6. Apsisaugojimui (prevencijai) ir gynybai (padarinių tvarkymui) nuo valstybinių ar nevalstybinių veikėjų atakų prieš Lietuvos el. balsavimo sistemą reikia galvoti ne tik apie techninę sistemos apsaugą. Itin svarbu suvaldyti netiesioginę žalą kitoms valstybėms sritimis bei numatyti, kaip apsaugoti ekonominį sektorių, nepasiduoti įvairiomis politinėms provokacijoms ir tinkamai reaguoti viešojoje erdvėje.